

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

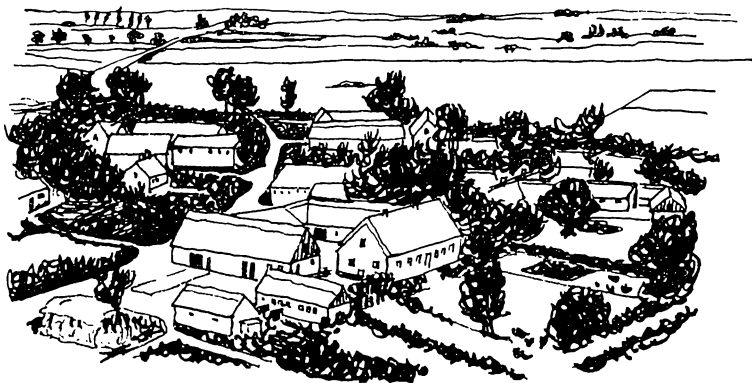
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

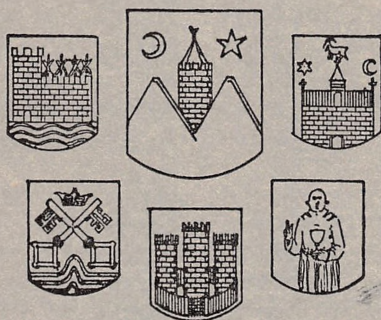
HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

Skitse af Lystrup, Grete Rung

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

ÅRBOG 1971—72

NY RÆKKE . BIND 7
HEFTE 5-6

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

der er stiftet 1912, har som formål at vække og nære den historiske interesse i amtet og fremme studiet af dets historie

- a) ved udgivelse af en årbog og eventuelt andre skrifter med emne fra amtets historie,
- b) ved afholdelse af møder med foredrag, fortrinsvis om lokalhistoriske emner, og af udflugter til historisk interessante steder, såvel inden for amtet som i andre dele af landet.
- c) ved afholdelse af studiekredse, aftenhøjskole, hjemstavnsaftener o. l. med emne fra amtets historie,
- d) ved indsamling af historiske oplysninger om steder og personer i amtet.

Samfundets styrelse består for tiden (1973) af lektor F. Michelsen, Næstved (telf. (03) 72 32 11), formand, amtsskolekonsulent J. Ingemann Petersen, Glumsø (telf. (03) 64 60 26), næstformand og sekretær, fhv. skoleinspektør Axel P. Jensen, Hårlev (telf. (03) 68 60 51) kasserer, kontorchef Ejgil Pedersen, Fakse Ladeplads, gdr. Knud Hansen, Holme Olstrup, forstander K. Rich. Jensen, Store Heddinge, overlærer Ebba Køie, Karrebæk, fru Else Porsbo, Borre, og dommer T. Worsaae, Vordingborg. Redaktionsudvalgets formand er lektor F. Michelsen. Indmeldelser i foreningen modtages af kassereren (se ovenfor).

Om ældre årgange af samfundets årbøger se omslagets 3. side.

FRØSLEVKLOKKENS RELIEFFER

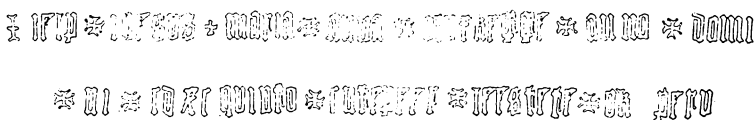
Af *Niels-Knud Liebgott*

OMTRENT midt i Stevns herred ligger Frøslev kirke. Kirken er velkendt blandt bygningsarkæologer på grund af dens ejendommelige bygningshistorie. Med det høje, brede vestparti, hvori tårnet rejser sig, slutter kirken sig til gruppen af stevnske forsvarskirker, hvis fornemste repræsentanter findes i Karise og Lille Heddinge. Den gamle, spændende kirke er imidlertid usædvanlig fattig på middelalderligt inventar. Bortset fra en lille sengotisk pengetavle med et maleri forestillende Jomfru Maria med barnet, er hele inventaret kommet til i århundrederne efter reformationen. Der er dog endnu én vigtig undtagelse. Men for at se den, må man gå ud af selve kirkerummet og om til nordsiden af kirken. Herfra fører en smal vindeltrappe op til klokkerummet i tårnet. Har man gjort sig den ulejlighed at klatre op ad de mange trin, vil man til gengæld her kunne studere en klokke, hvortil der ikke findes side-stykke i nogen anden dansk kirke.

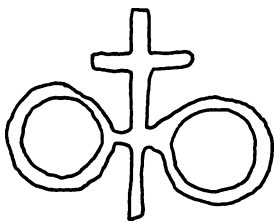
Ingen af Frøslev kirkes to klokker kan have haft deres oprindelige plads i det nuværende tårn. En indskriftplade udenfor på tårnets sydside fortæller, at det er opført for en testamentarisk gave, skænket af Gabriel Laxmand og dennes hustru Edele Rosenkrans i 1669. De samme navne genfindes på den yngste af klokkerne, som imidlertid bærer årstallet 1665. Den er altså støbt fire år før, tårnet stod færdigt. Man har sandsynligvis først på dette tidspunkt fundet anledning og midler til at skaffe erstatning for den middelalderlige klokke, som kirken i 1528 måtte aflevere i skat. Man ved ikke, hvorledes den forsvundne klokke har set ud, men det kan ikke udelukkes, at den har været af samme type som den middelalderlige klokke, der endnu findes i tårnrummet, og som er dateret 1495. Det er

denne sidstnævnte klokke, som i det følgende skal være genstand for en mere indgående beskrivelse.

De to klokker er ophængt i hver sin klokkestol, der peger øst-vest. Den middelalderlige klokke hænger nu som den vestligste af de to, og er altså nærmest tårnets glanhuller ud mod landsbyen. Den måler i højden 110 cm og har ved mundingen en diameter på 94 cm, og er altså en forholdsvis stor klokke (fig. 1 og 2). Nogle få centimeter under kronen ses en indskrift i et ca. 5 cm højt reliefbånd:

Indskriften lader sig næppe tyde i sin helhed. Begynder man læsningen ved det store kors, starter indskriften med en påkaldelse: (h) i e l p i h e s v s, M a r i a, A n n a. Dernæst følger klokkestøberens navn: O l v f K e g g e. Årstallet: a n n o d o m i n i c d x c q v i n t o (= 1495) volder ingen vanskeligheder, og ordet: s n t e p e e r, er vel en forkortelse for *Sankt Peter*. Derimod er følgende tre ord leestete o k p e r v, tilsyneladende helt uden mening. Klokkestøberen Oluf Kegge hører til en af de bedst kendte, senmiddelalderlige klokkestøbere herhjemme. Han er mester for en række af

vore fineste klokker – bl. a. i Fanefjord, Gislev, Kirkerup, Lundforlund, Nyborg, Næsby og Vejby (Holbo herred), – for blot at nævne nogle af hans arbejder. Udover det fuldt udskrevne navn i indskriftbåndet finder man desuden på Frøslevklokkens legeme hans karakteristiske bomærke, støbt i relief.

Det er imidlertid hverken den uforståelige indskrift eller konstateringen af, at Oluf Kegge er mesteren, som gør denne klokke til noget enestående. Det, der giver denne klokke sin særlige interesse, er forekomsten af de 14 små relieffer, som pryder klokkelegemets øverste del¹).

Allerede i 1892 kunne J. B. Løffler og W. Møllerup efter

en berejsning af kirken give en detaljeret beskrivelse af klokken i en museumsberetning, som nu findes i Nationalmuseets 2. afdeling. Først med Frederik Uldalls indgående værk fra 1906: „*Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*“, forelå der imidlertid en forklaring på disse små relieffers tilstedeværelse og beskaffenhed. Uldall var

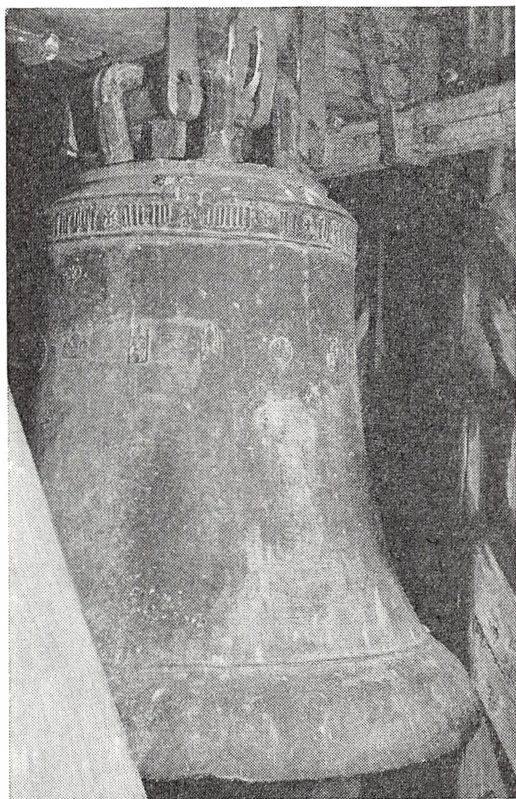

Fig. 1. Frøslevklokken. Nordsiden. (Fot. Hans Stiesdal).

klar over, at forlæggene for reliefferne måtte være *pilgrimstegn*, således som det kendes fra en lang række klokker både herhjemme og i udlandet. Blot er ingen anden bevaret, dansk middelalderklokke udsmykket med så mange forskellige relieffer.

Uldall var pionér indenfor klokkeforskningens område, og da han beskrev Frøslevklokken, var der endnu ikke kommet gang i publikationen af vore nabolandes kirkeklokker, for slet ikke at

tale om museernes samlinger af pilgrimstegn. Det er derfor meget forståeligt, at tydingen af de små relieffer har voldt Uldall ikke så få bryderier, og det er faktisk kun i begrænset omfang lykkedes ham at give en acceptabel tolkning af klokkereliefferne. Den interesse, som emnet i de senere år har været underkastet, gør det efter-

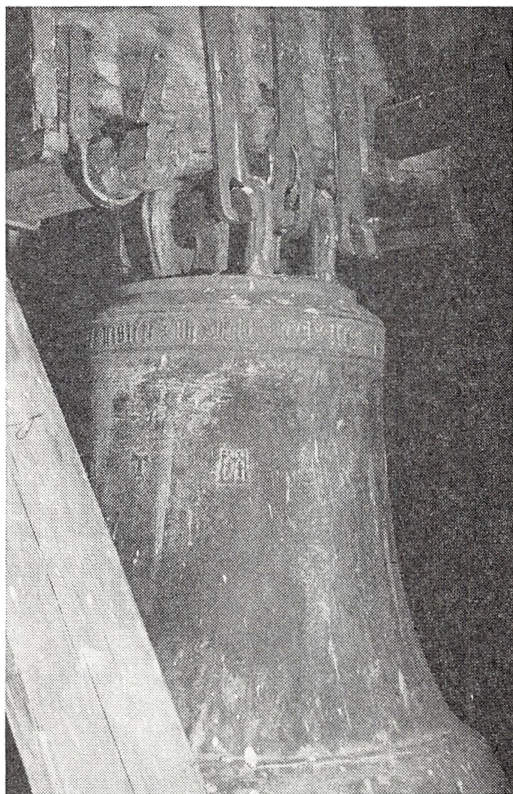

Fig. 2. Frosløvklokken. Sydsiden. (Fot.: Hans Stiesdal).

hånden muligt at supplere Uldalls resultater, selvom en del tolkninger stadig er præget af usikkerhed²⁾.

Pilgrimstegn blev i stort antal fremstillet rundt om ved de europæiske valfartssteder. Man har fra Tyskland skriftlige efterretninger om årlige „oplag“ på mere end 100.000 pilgrimstegn³⁾. De små tin- og blystøbte relieffer var en glimrende handelsvare og en betydelig indtægtskilde for kirken, når pilgrimmene samledes

i store skarer på den lokale helgens højtidsdage. Alle ville bringe en souvenir med sig hjem til minde om besøget ved de jordiske levninger af den hellige mand eller kvinde, – eller til erindring om andagtsstunden foran et undergørende helgenbillede. Tegnene var som regel forsynet med små øskener, og syede man dem fast på kappen eller hatten, kunne Gud og hvermand se, at her var en from mand tilstede, som til fods havde trodset rejselivets farer for at nå frem til de store helligdomme. Mærkerne kunne også fungere som en slags amuletter. De var jo indviet af biskoppen og besad altså en del af selve helligdommens kraft, som kunne beskytte den vejfarende. Man har endog eksempler på, at en hjemvendt pilgrim sømmede det medbragte tegn op på bjælken i stalden som en art besværgelse mod sygdomme på kreaturerne⁴).

Hvert valfartssted havde sit eget pilgrimstegn. Ja, i de store steder som f. eks. Rom, Köln og Aachen forhandlede endog flere forskellige mærker. Reglen var dog, at tegnets relieffremstilling havde relation til den lokale helgens levned, eller direkte gengav et helgenbillede el. lign., som fandtes på stedet. Sammenlignet med det meget store antal pilgrimstegn, der middelalderen igennem er blevet fremstillet ved alle Europas valfartssteder, er kun forbløfende få overleveret til idag. Dertil kommer, at de bevarede originalmærker næsten alle er fundet udenfor en datérbar arkæologisk sammenhæng. Her har klokkereliefferne deres store værdi. Dels gengiver de pilgrimstegn, som slet ikke foreligger i original, – dels giver klokkerne, som ofte er daterede ved indskrifter, samtidig en god datering af reliefferne. Desværre er klokkereliefferne i selve støbeprocessen og gennem århundreders påvirkning af vind og vejr som regel blevet ret utydelige. En eventuel indskrift i form af et helgennavn eller en stedbetegnelse vil derfor næsten altid være ulæselig. Ved bestemmelsen af disse tegns geografiske oprindelse må man søge sammenligningsgrundlag i de tilfældigt bevarede originaltegn, eller klare sig med billedfremstillingerne alene.

Udgangspunktet for gennemgangen af Frøslevklokkens relieffer er valgt på klokkens østside, lige under Oluf Kegges bomærke.

Her ses et 3,8 cm højt og 5,2 cm bredt, tredelt relief. (Fig. 3). Rammen har arkitektonisk udformning, således at det midterste, lidt højere fag er dækket med tydeligt markerede tagsten, medens

sidefagene foroven afsluttes af gotiske spidsbuer med „krabbeblade“. Relieffet er noget utydeligt, men i hvert af de tre fag ses en knælende, kronet figur. Figuren i det midterste felt peger mod en sol eller stjerne. Uldall har med tøven tolket dette relief som en fremstilling af Kristus omgivet af Petrus og Paulus! (Uldall: s. 204).

Relieffet gengiver kun et brudstykke af et større pilgrimstegn. Tegnet er i sin helhed overleveret i form af en afstøbning på en tysk 1400-tals klokke i St. Viti kirke i Gundersleben ved Nord-

Fig. 3. Afstøbning af overdel af Kølnermærke med fremstilling af de hellige 3 konger. (Fot. Hans Stiesdal).

Fig. 3a. Det fuldstændige relief på klokken i Gundersleben. (Efter Meyer-Wurmbach)

hausen. (Fig. 3a)⁵). Det ses heraf, at Frøslevrelieffet i virkeligheden kun udgør det oprindelige pilgrimstegns dekorative overbygning, medens hovedfeltet, som er gået tabt inden støbningen, har forestillet De Hellige 3 Konger til hest, frembærende deres gaver. Det er de samme figurer, som er vist knælende i tegnets overdel, og det er altså Bethlehemsstjernen, figuren i midterfeltet peger på.

Det vigtigste centrum for den middelalderlige Hellig 3-Konger dyrkelse var byen Köln. I året 1164 var det i al hemmelighed lykkedes ærkebiskop Reinold at bortføre Hellig 3-Konger relikvierne fra Milano under denne bys opstand mod kejser Frederik I. Et pragtfuldt, forgyldt og emaljeret skrin, som endnu udgør hovednummeret i Kölns domkirkeskat, blev fremstillet til at huse relikvierne, og straks begyndte pilgrimmene at strømme til. Også danske pilgrimme har i stort tal besøgt Köln. Men af de hjembragte

pilgrimstegn er kun meget få blevet anvendt til udsmykning af kirkeklokker. Bortset fra en enkelt afstøbning på 1400-tals klokken fra Vejle Sortebrødrekloster – nu Vejle rådhus – og reliefferne på Frølevklokken (jvfr. også nr. X nedenfor) kendes der ingen danske klokker med afstøbninger af Kölner-pilgrimstegn. Lægger man hertil de to delvis fragmentariske originaltegn, som er fundet ved udgravninger i Ribe og på Æbelholt kloster i Nordsjælland, er de danske forekomster af pilgrimstegn fra Köln helt udtømt.

Fig. 4. Afstøbning af pilgrimstegn fra Einsiedeln med fremstilling af mordet på Meinrat. (Fot.: Hans Stiesdal).

Fig. 4a. Uldalls papafiryk af Einsiedeln-mærket på Præstøklokken. (Nationalmuseet).

I samme højde på klokkelegemet, men lidt syd for Kölnermærket, finder man et cirkulært relief med diameteren: 5,3 cm. (Fig. 4). Det forestiller tre figurer, hvoraf den midterste er iført lang, gejstlig klædedragt. I hænderne bærer han en alterkalk, og hovedet er omgivet af en glorie. På hver side af ham står en lidt mindre mandsperson iført kort kofte og med dolk i bæltet. I de løftede hænder holder hver af dem en stok, som om de netop på samme tid ville rette et slag mod den gejstliges hoved. Dette optrin er omgivet af et smalt, cirkulært skriftbånd med en ulæselig indskrift. På et ganske tilsvarende, men tydeligere relief på den lille klokke i Præstø Vor Frue kirke, (fig. 4a), har Ulldall set sig istand til at læse indskriften, som lyder.

+ dis . ist . unser . zeichen . v(on) . sant. meinrat . van . neisiden (= einsiedeln).

„Dette er vort mærke for den hellige Meinrat af Einsiedeln“.

Den lille, schweiziske by Einsiedeln ligger i kantonen Schwyz. Enhver pilgrim nordfra, som til fods begav sig til Rom, måtte passere over et af de schweiziske alpepas. Her gjorde man holdt ved de berømte valfartssteder i Chur og Skt. Gallen, men i en periode blev selv disse steder sat i skyggen af *Einsiedeln*. I året 1466 blev

Fig: 5. Afstobning af Einsiedelnrelieffet med „Indvielsen af Kapellet“. (Fot. Hans Stiesdal).

byen så flittigt besøgt, at man i løbet af et par uger havde solgt ikke mindre end 130.000 pilgrimstegn!

Målet for valfarten var egentlig et undergørende Maria-billede. Men det, som satte de fromme sind i bevægelse, var fortællingerne om den Hellige Meinrat⁶). Legenden beretter om en gejstlig person, Meinrat, der levede på Karl den Stores tid. Sin ungdom havde han tilbragt med velgørende arbejde blandt de fattige, men i sin alderdom trak han sig tilbage for at leve som eremit og dyrke Gud. Et lille kapel blev rejst på det sted, hvor han slog sig ned. Både kapellet og et Maria-billede blev bekostet af fru Hildegard, som tidligere har ladet Vor Frue kirke i Zürich opføre. Som ene-

ste selskab i ensomheden havde Meinrat to tamme ravne. Det var de to fugle, som i året 863 bragte budskab til omverdenen, at Meinrat på det skændigste var blevet myrdet af to røvere. Det er denne begivenhed – drabet på Meinrat – som genfortælles i relief-fet på Frøslevklokken.

Femogfirs år efter mordet på Meinrat – i året 948 – indtraf

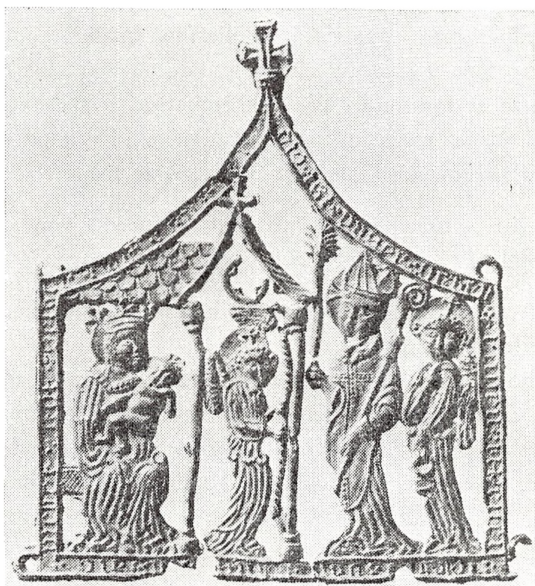

Fig. 5a. Originaltegn med fremstilling af „Indvielsen af Kapellet“, fundet i Lödöse i Sverige. (ATA fot.).

der ifølge legenden et mirakel i Einsiedeln. Domprovsten i Strassbourg havde ladet bygge en rigtig kirke omkring resterne af Meinrats kapel med Maria-billedet. Bisp Konrad af Konstanz var tilkaldt for at indvie kirken til Vor Frue. Men da han skulle påbegynde den hellige handling, bød en røst ham holde inde. Gud selv havde allerede indviet kirken!

Denne episode er skildret i relieffet straks ved siden af det foregående. (Fig. 5). Også her er der altså tale om en afstøbning af et pilgrimstegn fra Einsiedeln. Relieffet er 7,7 cm højt og 6,8 cm bredt. Det er en del beskadiget ved støbningen af klokken, men sammenholder man det med et bevaret originaltegn, fundet ved

Lödöse i Sverige (fig. 5a), er det muligt at udskille de vigtigste enkeltheder.

I venstre side af relieffet sidder Maria med Jesusbarnet på skødet under en ciborie-lignende opbygning, der formentlig skal forestille Meinrats kapel. Foran Maria står en engel med en stor kerte. Til højre for kapellet ses bisp Konrad i fuldt ornat med bispestav i venstre og vievandskost i højre hånd. Bag ham en gejstlig medhjælper med røgelseskar. Relieffets smalle ramme er foroven ført op som et spidst gavltag og afsluttes af et ligearmet kors, som desværre er forsvundet på klokkerelieffet. Afstøbningen er for utydelig til, at rammens inskription kan læses. Derimod har Uldall tolket et originalmærkes indskrift på følgende måde:

+ dis . ist . vnser . vrowen . capell . zeichen . von . neisidelen
(= einsiedeln) . die . wiett . gott . selb . mit . engen (= engeln).

„Dette er mærket for Vor Frue kapel i Einsiedeln, som Gud selv indviede med engle“.

Afstøbninger af Einsiedeln-pilgrimstegn findes på mindst seks forskellige danske kirkeklokker. I nogle tilfælde forekommer begge de her nævnte tegn ved siden af hinanden, men i andre tilfælde optræder de enkeltvis. På klokken i Levring kirke, Viborg amt, er der således kun relieffet med Konrads indvielse af kapellet. Her har man til gengæld den ældste, sikre datering af et Einsiedeln-mærke på dansk grund, idet klokken er dateret 1474.

Ved siden af Einsiedeln-mærkerne – næsten midt på Frøslevklokkens sydside – ses tre ensartede, stærkt beskadigede relieffer. (Fig. 6). De er omkring 3 cm høje og 3 cm brede. På et fotografi er det meget vanskeligt at udskille karakteristiske enkeltheder. Men betragter man reliefferne i skiftende belysning, synes de at forestille en hest med rytter. Uldall antager, at der her er tale om de hellige 3 konger, og antyder altså dermed den ovenfor omtalte forbindelse til Köln. Nu virker det umiddelbart usandsynligt, at man skulle have støbt pilgrimstegn med enkeltvis fremstillinger af de hellige 3 konger. Der kunne da også være tale om et større mærke, som var sønderbrudt inden påsætningen på klokken, således som tilfældet var det med det førømtalte Kölnermærke. Sammentegner man imidlertid de tydeligste enkeltheder fra hvert relief, fremkommer

et billede, der godt nok forestiller en rytter, men foran hesten ses en sammenkrøben person, som rækker hænderne frem.

Det understreges, at tydningen af så stærkt beskadigede relieffer må være usikker. Er den imidlertid korrekt, får man en bestemmelse af tegnet, som er en helt anden end Uldalls. Til sammenligning er vist et velbevaret originaltegn fra en engelsk museumssamling. (Fig. 6b)⁷). Tegnet genfortæller en af legenderne knyttet til Skt. Martin. Oprindeligt var Martin en hedensk, romersk soldat, udstationeret i Gallien. Da han ved en lejlighed var på vej til Amiens, mødte han en forarmet tigger. Den velgerning, han ud-

Fig. 6. *Martin af Tours deler sin kappe med tiggeren? Tegnet er gentaget 3 gange.* (Fot. Hans Stiesdal)

Fig. 6a. *Forsøg på rekonstruktion af klokkerelieffet.*

Fig. 6b. *Originaltegn med fremstilling af Martin af Tours.* (Efter B. W. Spencer).

øvede mod denne, afslørede hans sande, kristne sindelag. Han drog nemlig sit sværd, huggede sin kappe i to dele og gav den ene halvdel til tiggeren. Senere lod Martin sig døbe og var, indtil han endte sine dage som biskop i Tours, en af kristendommens vigtigste forkæmpere i Frankrig.

Martin af Tours forblev middelalderen igennem en af Europas populære helgener. Han var så yndet, at end ikke reformationen kunne slette ham af folkets bevidsthed. Som en af katolicismens få helgener har han overlevet herhjemme helt til idag. Med gåsestegen Mortens aften den 10. november er alle danske familier stadig med til at fastholde mindet om den hellige Martin af Tours.

Skt. Martins vigtigste valfartskirke ligger i Tours. Hvis de tre små relieffer på Frøslevklokken, som det ovenfor er søgt vist, virkelig forestiller mødet mellem Skt. Martin og tiggeren, må forlægget herfor altså efter al sandsynlighed have været et pilgrims-tegn hjembragt fra Tours.

Det næste relief i rækken er 5,3 cm højt og 3 cm bredt. (Fig 7). Klokkens overflade er netop på dette sted meget ujævn og nuppet, hvilket er med til at gøre det svage relief endnu mere utydeligt. Følgende enkeltheder kan imidlertid udskilles: Relieffet forestiller en siddende mandsperson, iført en fodlang dragt. Om skuldrene bærer han en kappe, som fortil holdes sammen af et stort spænde. Højre hånd griber om en stav el. lign. Ansigtet er pry-

Fig. 7. *Skt. Olaf?*
(Fot. Hans Stiesdal)

Fig. 7a. *Skt. Olaf på klokken i Gjerde kirke, Norge.*
(Efter R. Hauglid)

det med et stort, spidst skæg og omgivet af en glorie. Uldall foreslår tvøende, at relieffet forestiller Skt. Josef.

Relieffet har imidlertid en vis lighed med en række fremstillinger af iøvrigt uidentificerede bispefigurer (jvfr. også nr. VIII nedenfor). Staven i højre hånd kunne i så fald være en bispestav, og den venstre hånd, som her er ødelagt ved en støbefejl i klokken, burde i lighed med andre „bisperelieffer“ være løftet til velsignelse. Den manglende indskrift umuliggør dog en præcis identifikation af den pågældende helgen.

Inden ethvert videre tolkningsforsøg opgives, er der grund til at fremhæve den omstændighed, at figuren bærer skæg. Gejstlige afbildes kun sjældent med skæg, selvom fænomenet slet ikke er ukendt. Under den almindelig søgning efter sammeligningsmate-

riale er der iagttaget et relief, som har visse karakteristiske træk fælles med Frøslevrelieffet. Mærket findes som en afstøbning af et pilgrimstegn på en klokke fra omkring 1500 i Gjerde kirke i Norge⁸). (Fig. 7a). Også dette relief er meget utydeligt, men man skelner klart det skæggede ansigt med den store, takkede krone, som personen bærer på hovedet. Tegnet er blevet udlagt som en af de mange varianter af de Skt. Olafpilgrimstegn, man forhandlede fra denne

Fig. 8. *Mariæ bebudelse?*
(Fot. Hans Stiesdal)

Fig. 8a. *Mariæ bebudelse.*
Originaltegn fra Walsingham,
England.
(Efter B. W. Spencer)

helgens valfartssted i Trondheim i Norge⁹). Den fodsides kongedragt med tilhørende kappe kan påminde om den gejstlige dragt. Staven, som den norske helgenkonge holder i hånden, er i virkeligheden et økseskaft, men øksebladet er ved en støbefejl ikke kommet med i det færdige relief. På grund af de omtalte ligheder antydes altså den mulighed, at forlægget for Frøslevkirkens relief kan have været et pilgrimstegn fra Skt. Olafs helgenkrin i Trondheim domkirke, selvom det næppe har været samme udgave af tegnet, der har ligget til grund for de to viste relieffer.

Heller ikke naborelieffet har det været muligt at give en sikker bestemmelse af. (Fig. 8). Mærket er 5 cm højt og 4 cm bredt. Rammen afsluttes foroven af to gotiske spidsbuer med småspir, der som en slags baldakin bæres af tre søjler. Mellem søjlerne ses to utydelige figurer. Figuren til højre forestiller en kvinde, medens figuren til venstre vistnok er en engel. Det er ihvertfald denne tolk-

ning – forkyndelsen for Maria – som Uldall er kommet frem til. Det har ikke været muligt at finde direkte paralleller til dette mærke, hverken i bevarede originaltegn eller andre klokkerelieffer. Mariadyrkelsen har været så almindelig udbredt, at heller ikke den billedmæssige fremstilling kan give et fingerpeg om mærkets oprindelsessted. Her skal blot anføres, at klostret Walsingham i Norfolk (England) var det af middelalderens internationalt bedst kendte valfartsmål, som vides at have solgt pilgrimstegn med fremstillinger af Mariæ bebudelse¹⁰). (Jvfr. fig. 8a).

Det næste relief i rækken er placeret på klokkens vestside. Det er 3,2 cm højt og omtrent ligeså bredt, og forestiller den hellige Antonius' symbol: Tau-korset. (Fig. 9). Relieffets kanter og overflade er stærkt nedbrudt, og man aner kun svage spore af en indskrift.

Fig. 9. Afstøbning af Tau-kors fra Præsto antonitterkloster. (Fot. Hans Stiesdal)

Antoniuskulten var først og fremmest knyttet til antonitterordenens hovedsæde i den franske by Vienne i Rhonedalen. Herfra spredte tiggerbrødrene sig ud over Europa. 1391 oprettedes et kloster i Morkær i Angel, som i 1470'erne kom til at fungere som moderstiftelse for et nyoprettet antonitterkloster i Præsto. Man behøver derfor næppe søge forlægget for Frøslevkirkens Taukors så langt borte som den sydfranske by. Selvom der ikke findes beretninger om en egentlig valfart til Præsto, har man et uomtvisteligt bevis på, at en sådan virkelig har fundet sted. 1916 fandt man nemlig ved gravning på Vor Frue kirkegård i Præsto en lille støbeform, som har været anvendt til fremstilling af pilgrimstegn. (Fig. 9a)¹¹). En moderne afstøbning af formen giver et godt billede af det færdige tegns udseende. Det har været ca. 4 cm højt og 3,8 cm bredt. Ligesom Frøslevrelieffet forestiller det et Taukors. I hver ende af korsstammen og tværgrenene er der øskener, så mærket let kunne syes fast på klædedragten. Hele mærket udfyldes af en indskrift i sen-gotiske minuskler:

st̄i / anthonii / de / prestø.

Der er indtil nu hverken fundet originaltegn eller klokkeafstøbninger af sådanne, som kan være fremstillet i netop denne støbeform. Relieffet på Frøslevklokken er for lille, og det Taukors, som findes på klokken i Præstø kirke – altså antonitternes egen klokke!

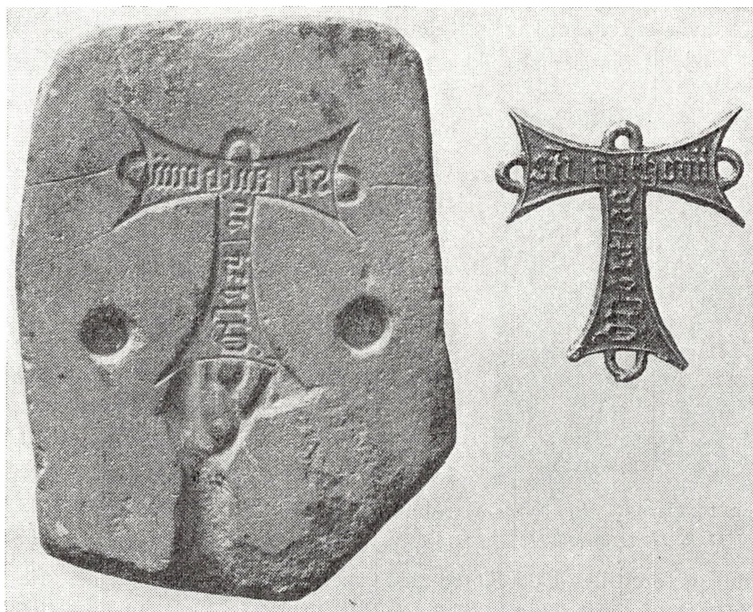

Fig. 9a. Støbeform til fremstilling af pilgrimstegn. Fundet på Vor Frue kirkegård i Præstø. Ved siden er vist en moderne afstøbning. (Nationalmuseet).

– er med sin højde: 5,3 cm for stort til formen. Det må imidlertid erindres, at valfartsstederne som regel havde flere udgaver af samme pilgrimstegn. Formene blev efterhånden slidt op, og desuden var en enkelt form ikke nok til at dække efterspørgslen, når pilgrimsstrømmen tog til. Dette skulle kunne forklare, at ensartede mærker fra samme valfartssted varierer i størrelsen.

Giver støbeformen et håndgribeligt vidnesbyrd om en valfart til Præstø, fortæller den til gengæld intet om, hvad det var, pilgrimmene søgte dér. Såvidt vides var kirken ikke i besiddelse af særlig bemærkelsesværdige relikvier. Man har vel lov til at antage, at den hellige Antonius har haft sit særlige alter eller helgenbillede opstillet i kirken. Han var jo beskytter for dem, som led af hudsyg-

dommen „antoniussild“, pest, spedalskhed og syfilis, så måske kunne rygten om mirakuløse helbredelser virke tildragende på mange pilgrimme. Desuden må tiggerbrødrenes pavelige privilegium til at udstede vidtgående afladsbreve have styrket valfarten til Præstø. Et sådant afladsbrev fra Præstø, udstedt i 1514 i form af en trykt blanket, hvor enkelte ord er indføjede med blæk, er endnu bevaret¹²).

Uldall omtaler slet ikke relieffet ved siden af Frøslevklokkens

Fig. 10. Ukendt bispehelgen.
(Fot. Hans Stiesdal).

Taukors. Det er ca. 5 cm højt og 3 cm bredt, og forestiller en siddende biskop. (Fig. 10). På hovedet bærer han mitra. Højre hånd er løftet til velsignelse, medens venstre hånd griber om krumstaven. Da mærket iøvrigt er helt uden karakteristiske kendetegn eller indskrift, og dertil stærkt beskadiget, står man altså overfor et af de førnævnte „bispe-tegn“, som næppe lader sig bestemme.

Man skulle være lidt heldigere stillet med hensyn til bestemmelsen af det følgende relief. (Fig. 11). Den lille, cirkulære medaillon har diameteren: 3,7 cm, og forestiller Den Korsfæstede mellem Maria og Johannes. Relieffet har paralleller både i bevarede originaltegn og i klokkerelieffer. Til sammenligning er her vist et blytegn fundet i Lübeck. (Fig. 11a). Indskriften på rammen af denne type mærker er ofte stærkt forvansket (det gælder også for dette tegn), men sammenholder man flere udgaver af tegnet, er det muligt at nå frem til en „normalisering“ af indskriften, som lyder:

+ SIGNUM + GODESBURG + ORTUS + ANO + DO
+ MCCCXXXI +

Blytegnet her er altså et pilgrimsmærke fra „Godesburg“, d.v.s. den lille by Gottsbüren i Hessen, ikke langt fra Fulda¹³). Årstallet 1331 er ikke en datering af tegnet, men er det år, hvor Gottsbüren oplevede miraklet, som i en kort periode gjorde byen til et af Europas bedst besøgte valfartsmål. Ifølge de officielle beretninger var man nemlig det år stødt på Kristi blødende legeme, vist-

nok i form af en „Wunderhostie“, d.v.s. en „blødende“ hostie. Blytegnet har jo oblatens form, og det er ikke utænkeligt, at det netop gengiver Gottbürens dyrebare relikvie.

Frøslevklokkens andet Kölner-relief er klokkenes største. (Fig. 12). Det er 7,6 cm højt, og det cirkulære parti har en diameter på 4,2 cm. Hovedfeltet har en overbygning bestående af tre tårne med spidse gavle. Relieffet er stærkt beskadiget i støbningen, og Uldall foreslår tvivlende, at det forestiller en dommedagsscene.

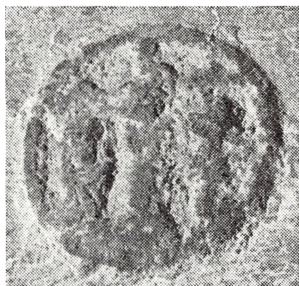

Fig. 11. Afstøbning af pilgrims-tegn fra Gottsbüren.
(Fot. Hans Stiesdal)

Fig. 11a. Pilgrimstegn fra Gottsbüren, fundet i Lübeck.
(Efter K. Köster)

Et relief af samme type forekommer på et fragment af klokken fra Hablingbo Kyrka på Gotland, nu i Statens Historiska Museum i Stockholm¹⁴). Hablingbo-mærket er noget større end Frøslevrelieffet og tillige mere kunstfærdigt, men de billedmæssige fremstillinger er i hovedsagen de samme. (Fig 12a). I det midterste af overbygningens tre tårne ses Maria med barnet. I den todelte medaillon er de hellige 3 konger vist til hest på vej over en bro. På det lidt mindre Frøslev-relief har man udeladt hestene, og kongerne vises til fods. Medaillonens nederste del er til gengæld helt ens på de to relieffer. Her ses en båd med en række stående, kronede kvindeskikkelse. Det er utvivlsomt en fremstilling af den hellige Ursula og de 11.000 jomfruer. Ursula var Kölns særlige skytshelgen, og byen var middelalderen igennem centrum for dyrkelsen af denne helgeninde.

Her må dog tilføjes, at Frøslevklokkens to Kölnerrelieffer ikke er ene om at afsløre middelalderens usynlige forbindelser mellem den lille sjællandske by og det betydningsfulde ærkebispesæde

i Köln. Da man i 1802 nedrev kirkens gamle alter fremkom der i den indmurede helgengrav en lille blykapsel. (Fig. 13). Kapslen indeholdt nogle små benstumper indsvøbt i klude. En lille pergamentstrimmel med latinsk indskrift fortæller, at de små benstumper er relikvier af den hellige Saturnius af Toulouse og af Kölns hellige 11.000 jomfruer¹⁵).

Fig. 12. Afstøbning af pilgrimstegn fra Köln med fremstilling af de hellige 3 konger og Ursula med jomfruerne.
(Fot. Hans Stiesdal)

Fig. 12a. Afstøbning af pilgrimstegn fra Köln på klokkefragmentet fra Hablingbo kirke. (Nu i Statens Historiska Museum).
(Fot. efter Meyer-Wurmbach).

En støbefejl har delvis beskadiget det følgende relief. (Fig. 14). Det er 5 cm højt og 3 cm bredt. I en gavlformet, fialprydet ramme med rester af en ulæselig indskrift vises en figur, der af Uldall tolkes som en stående, mandlig figur med et kors, nøgle eller lignende i hånden.

Mærket er imidlertid en variant af et af de hyppigst forekommende pilgrimstegn i Norden¹⁶). Til sammenligning er her vist et originalt blytegn fundet i Aalborg. (Fig. 14a). Det viser en sid-

Fig. 13. Relikviekapsel af bly med rester af de 11.000 jomfruer og *Skt. Saturnius*. Fundet i Froslev kirkes alterbord. (Nationalmuseet).

dende kvindeskikkelse med glorie om hovedet, som med pennen i hånd er ifærd med at skrive i en opslået bog på skrivepulten foran sig. Lidt til venstre for hendes ansigt kommer en velsignende hånd ud af skyen. Rammeindskriften er så velbevaret, at den kan læses uden besvær. Den lyder:

+ sancta . berida . in . vatstint . ave . maria. „Sankt Berida (= Birgitta) i Vadstena. Ave Maria“.

Pilgrimstegnet er altså hjembragt fra den hellige Birgittas eget

kloster i Vadstena i Sverige. Efter Birgittas helgenkåring i 1391 blev stedet her et yndet valfartsmål for nordiske pilgrimme. Herhjemme er der kun fundet nogle få hele Vadstenamærker, men i Sverige og Norge er man efterhånden nået op på et betragteligt antal. Tegnet forekommer som nævnt i forskellige udgaver (se nedenfor, relief nr. XIV). Det foreliggende tegn antages at gengive en Birgitta-statue opsat i Vadstena klosterkirke omkring 1435¹⁷). Det forestiller den „extatiske Birgitta“, som under guddommelig inspiration er ifærd med at nedskrive sine åbenbaringer.

Fig. 14. Afstøbning af pilgrimstegn fra Vadstena med fremstilling af den hellige Birgitta. (Fot. Hans Stiesdal).

Fig. 14a. Pilgrimstegn fra Vadstena fundet i Aalborg. (Fot. Aalborg Museum).

Det lille, cirkulære relief midt på klockens nordside har diameteren: 3,5 cm. Forlægget har sandsynligvis også her været et pilgrimstegn. (Fig. 15). Figuren i midten synes at forestille en stående kvindeskikkelse, men afstøbningen er iøvrigt for utydelig til, at der kan udskilles yderligere enkeltheder. Der er ikke til dette relief fundet paralleller, som kan støtte identifikationen.

Det næstsidste relief forestiller en gotisk monstrans. (Fig. 16). Det er 7,2 cm højt og 3,2 cm bredt. Lignende relieffer findes på klokkerne i Rynkeby, Allerup og Nyborg Vor Frue kirke, hvoraf sidstnævnte er støbt af Oluf Kegge. I monstransen er indtegnet tre små figurer. Øverst vistnok Maria med barnet og i midten to knæ-lende figurer med glorie om hovedet.

Mats Åmark anfører i sin redogørelse for de svenske klokkerelieffer, at monstransmærket hører hjemme i den lille by Wilsnack i Brandenburg¹⁸). Her havde man i 1383 oplevet et mirakel svarende til det i Gottsbüren. Blot var der i Willsnack tale om hele tre blødende hostier. Det er disse tre oblater, som det almindelig kendte Wilsnack-mærke gengiver. Kilden beretter imidlertid, at den stedlige biskop – da han hørte om miraklet – lod oblaterne indfatte i krystal¹⁹). Der kunne her hentydes til det sædvanlige opbevaringssted for det indviede nadverbrød: monstransen!

Desværre har der indsneget sig en fejl i Åmarks angivelse af kilderne til monstransmærkernes bestemmelse. Det har derfor ikke været muligt at efterkontrollere disse oplysninger og foretage de fornødne sammenligninger. Af den grund er Frøslev-relieffet kun med nogen tøven henført til Wilsnack.

Rækken af relieffer afsluttes af endnu et Birgittamærke fra Vadstena. Relieffet er 5,5 cm højt og 3 cm bredt. (Fig. 17) Den gavlformede ramme er som på det førnævnte Vadstenamærke prydet med et ligearmet kors og småspir. Den vigtigste afvigelse mellem de to relieffer ligger i centralfigurens placering. Her sidder Birgitta vendt mod højre, medens hun på det foregående sad vendt mod venstre. Denne vekslen mellem ret- og spejlvendte udgaver af samme tegn er ikke ualmindelig.

Både i Sverige og Norge er der bevaret flere udgaver af den

Fig. 15. Afstøbning af pilgrimstegn (?) med uidentificeret fremstilling.
(Fot. Hans Stiesdal).

Fig. 16. Afstøbning af pilgrimstegn fra Wilsnack?
(Fot. Hans Stiesdal).

„højrevendte“ Birgitta, men herhjemme er der kun fundet et enkelt fragment af denne tegntype. Det er fremkommet ved en arkæologisk undersøgelse af gulvet i Højby kirke i 1961. (Fig. 17a). Når netop Højby-fragmentet er valgt til sammenligning, skyldes det, at det ligesom Frøslevrelieffet er uden spor af indskrift. Den mang-

Fig. 17. *Afstøbning af pilgrimstegn fra Vadstena. Jvfr. fig. 14. (Fot. Hans Stiesdal).*

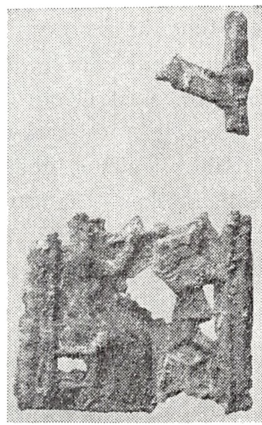
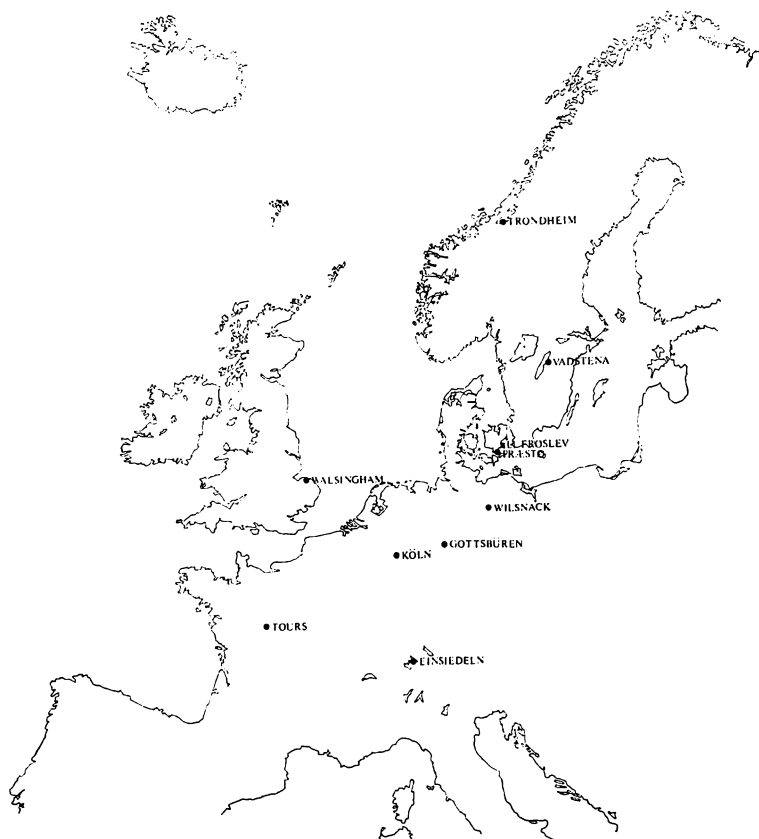

Fig. 17a. *Fragment af pilgrimstegn fra Vadstena, fundet i Højby kirke. (Nationalmuseet).*

lende indskrift på klokkerelieffet kunne måske forklares som en fejl ved støbningen, men fænomenet er desuden iagttaget af Uldall på Alsønderup- og Taagerupklokkernes „højrevendte“ Birgittarelieffer. At der virkelig har eksisteret indskriftsløse Vadstenamærker, er fragmentet fra Højby kirke et tydelige bevis på.

Af hvilken grund er nu disse pilgrimstegn fra vidt forskellige egne af Europa blevet samlet på klokken i Frøslev? Det er ikke muligt at give et kort og entydigt svar. For det første er der den mulighed, at de er blevet valgt på grund af deres rent dekorative virkning. Med deres religiøse billedindhold har de jo egnet sig fortræffeligt til formålet. Sammenlignet med de middelalderlige kunstværker, vi iøvrigt har kendskab til, rangerer de ikke særlig højt. Men for menigmand har middelalderen været en relieffattig tids-

alder. Ganske vist mødte hans øje pragtfulde skulpturer og relieffer både indvendig og udvendig i kirken, men bortset fra de billige, masseproducerede blytegn kunne han næppe forvente selv at blive ejer af et „kunstværk“.

Især tyske forskere har beskæftiget sig med en anden forklaring på pilgrismmærkernes tilstedeværelse på kirkeklokkerne²⁰). Man kunne forestille sig, at en vidtberejst pilgrim i taknemmelighed over en lykkeligt overstået pilgrimsrejse har betænkt sin sognekirke med en klokke, og at han ved den lejlighed har ofret sine dyrebare pilgrimstegn på udsmykningen. Men for en sådan pilgrim var de små blytegn mere end blot dekorative relieffer. Det må jo erindres, at pilgrimstegnene var indviede og besad en „hellig kraft“, som ved

støbningen kunne overgå til selve klokken. Desværre er vor viden om klokkeeringstraditionerne herhjemme kun meget begrænset, men det er givet, at megen mystik har været knyttet til vore middelalderlige klokker og deres evne til at påvirke både synlige og usynlige magter. Denne evne kunne forstærkes ved tilførslen af de små, amuletagtige pilgrimstegn.

Et ganske særligt forhold, som hænger sammen med selve klokkestøbningsteknikken, tyder imidlertid på, at Frøslevklokkens relieffer først og fremmest er tænkt som en dekoration. Man havde nemlig to fremgangsmåder, når en klokke skulle udstyres med en afstøbning af et pilgrimstegn. Den ene gik ud på, at man trykkede det originale tegn fast i vokskernen, inden denne blev forsynet med „kappe“. Ved udbrændingen af formen forsvandt vokskernen og det let smeltelige blytegn, og tilbage var kun et negativt aftryk i kappen, som siden blev udfyldt af den flydende klokkekalm. Ved denne teknik gik det originale pilgrimstegn tabt.

Fulgte man den anden fremgangsmåde, undgik man at miste det kostbare pilgrimsmærke. Her placerede man nemlig en voksafstøbning af tegnet på vokskernen. Det var nøjagtig den samme fremgangsmåde, som anvendtes, når man skulle udstyre klokken med indskrift. Denne sidste metode havde imidlertid den ulempe, at reliefferne mistede noget af deres skarphed, og det er netop denne mangel på skarphed, som gør det sandsynligt, at Oluf Kegge ved støbningen af Frøslevklokken har betjent sig af voksafstøbninger. Den tanke har været fremsat²¹), at klokkestøberen blandt sit udstyr ligefrem har haft et udvalg af voksafstøbninger af pilgrimstegn, som han kunne benytte sig af alt efter kundens smag. Sådanne voks kopier har naturligvis ikke besiddet samme „kraft“ som originalmærker, og de kan kun have været anvendt i dekorativt øjemed.

Redaktionen takker Sparekassen SKS, Store-Heddinge, og Stevns Sparekasse-Bikuben for økonomisk støtte, uden hvilken udgivelsen af denne artikel ikke havde været mulig.

Redaktionen.

NOTER OG HENVISNINGER.

- 1) I sin gennemgang af klokken omtaler Uldall kun 13 relieffer, idet relieffet, der her er omtalt som nr. V, er udeladt.
- 2) En god bibliografi findes i *B. W. Spencer: Medieval pilgrim badges.* (Rotterdam Papers, 1968, s. 145 ff.). Desuden, *N.-K. Liebgott: Afstøbninger af pilgrimstegn på danske, middelalderlige kirkeklokker* (Årbøger f. Nord. Oldk. og Hist. 1971).
- 3) *Kurt Köster: Pilgerzeichen-Studien.* (Festschrift Carl Wehmer, s. 80. Amsterdam 1963).
- 4) *B. W. Spencer: op. cit. s. 144.*
- 5) En gennemgang af en lang række Kölnertegn findes i, *Edith Meyer-Wurmbach: Kölner Zeichen und Pfennige zu ehren der Heiligen Drei Könige.* (Achtthundert Jahre Verehrung d. Heiligen drei Könige in Köln, 1964).
- 6) *O. Ringholz: Geschichte des fürstlichen Benediktinerstiftes U. L. Frau von Einsiedeln...* (Einsiedeln 1904).
- 7) *B. W. Spencer: op. cit. s. 150, Plate III nr. 14.*
- 8) *R. Hauglid: Pilegrimsmerker på kirkeklokker.* Foren. t. norske Fortidsminners Bevaring. Årbog 1942, c. 61 ff.).
- 9) *R. Hauglid: op. cit. samt, C. R. af Ugglas: Kultbild och Pilgrimsmärke.* (Fornvännen 1944, s. 129 ff.).
- 10) *B. W. Spencer: op. cit. s. 149, Plate II nr. 1-6.*
- 11) Nu i Nationalmuseet. Inventar nr. D9166.
- 12) Teksten gengivet på latin i: Kirkehistoriske Samlinger II, s. 104 ff. I dansk oversættelse, *N. V. Nielsen: Præstø Købstads og Klosters Historie.* (København 1899 tillæg 4, s. 448 f.).
- 13) *Kurt Köster: Gottsbüren, das hessische Wilsnack.* (Festgabe für Paul Kirn, s. 198 f., Berlin 1961).
- 14) *Mats Amark: Pilgrimsmärken på svenska medeltidsklockor.* (Antikvariskt Arkiv 28, s. 31) 1965. Desuden, *Edith Meyer-Wurmbach: op. cit. s. 223 nr. 12.*
- 15) Nu i Nationalmuseet. Inventar nr. 23.
- 16) *C. R. af Ugglas: Den extatiska Birgitta av Vadstena.* (Fornvännen 1943, s. 65 ff.).
- 17) *C. R. af Ugglas: op. cit. passim.*
- 18) *M. Amark: op. cit. s. 40.*
- 19) *J. Warncke: Mittelalterliche Pilgerzeichen aus Lübeck und Lauenburg.* (Nordelbingen 8, s. 177 ff.).
- 20) *Kurt Köster: Pilgerzeichen-Studien. op. cit. s. 81.*
- 21) *M. Amark: op. cit. s. 2 f.*

FAMILIERNE I EN LANDSBY I GODT 100 ÅR LYSTRUP BY 1787—1911

Ved *Grete Rung*.

Følgende artikel bygger på en opgave om familiestruktur og generationsskifte, skrevet til Københavns Universitet sommeren 1971. I opgaven er emnet behandlet for Lystrup by, der ligger i Hårlev sogn, i perioden 1787—1911.

Artiklen indeholder først nogle oplysninger om Hårlev sogn i almindelighed. Herefter følger en beskrivelse af Lystrup og en gennemgang af de familier, der har boet i Lystrups 4 gårde og 3 huse i førnævnte periode. Dernæst behandles de enkelte faser i familiernes forløb, såsom giftermål, børn, arv og aftægt, samt husstandenes sammensætning. Til slut følger et kortfattet afsnit om det kildemateriale, der er benyttet. Udover det anvendte arkivalske materiale og litteratur har forhenværende gårdejer i Lystrup, Jens Juul Nielsen, også bidraget med oplysninger.

HÅRLEV SOGN

Hårlev sogn, der har et areal på 2786 td. l. (1583 ha)¹), ligger i det sydøstlige hjørne af Bjeverskov herred.

Mod nordvest grænser sognet op til Himlingøje sogn, som indtil for få år siden var annexsogn til Hårlev sogn. Dette betød, at sognene havde fælles præst, men hver sin kirke. Mod syd og øst begrænses sognet af Tryggevælde Å, der danner grænsen henholdsvis til Stevns og Faxe herreder.

Gennem hovedbyen Hårlev går landevejen fra Faxe til Køge. Foruden Hårlev by findes der 4 mindre landsbyer: Lystrup, Am-

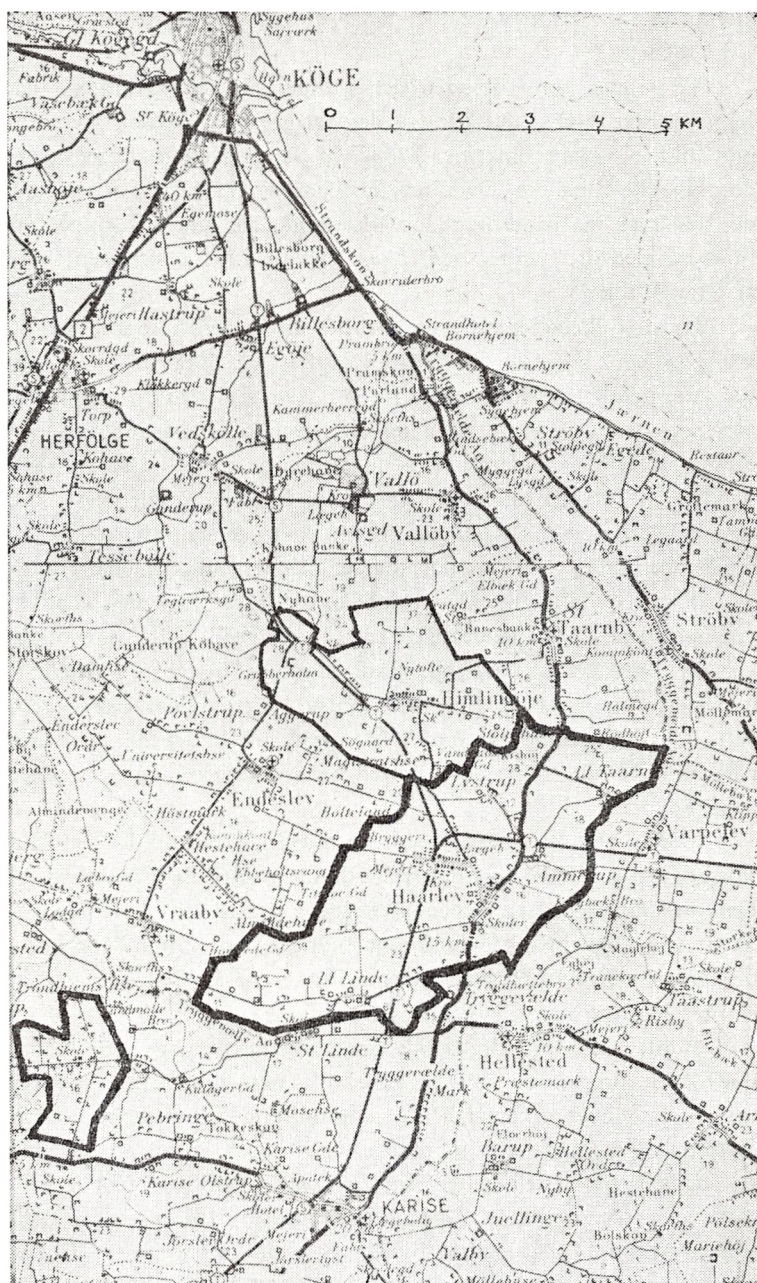

Fig. 1. Udsnit af kort fra Geodætisk Institut.

merup og Lille Tårnby (kaldet Småbyerne), samt Lille Linde helt syd i sognet.

Til sognet hører desuden det sydligere Hårlev Overdrev, der ligger i Faxe herred, adskilt fra det øvrige sogn. Hårlev Overdrev blev tildelt sognet omkring 1763–65, da forskellige sogne delte det såkaldte Brændte Overdrev imellem sig²⁾. Hårlev Overdrev, der består af husmandsbrug, har tilsyneladende kun haft ringe forbindelse med det øvrige sogn, f. ex. fik det i 1821 sin egen skole af Grev Moltke³⁾.

Ifølge folketællingerne var antallet af beboere i sognet i 1787 454 personer. Fra 1845 til 1850 steg det fra 606 til 771 personer. Ved jernbanens anlæggelse i 1879 skete den næste forøgelse til 918 personer. Omtrent dette antal vedblev der at være indtil begyndelsen af dette århundrede, hvor tallet atter steg, for i 1916 at være 1257, hvorefter det har holdt sig næsten konstant indtil nyeste tid.

Beboere i andre sogne i omegnen har gennem tiden suppleret landbruget med bl. a. skovarbejde. Denne mulighed har Hårlev sogn ikke haft. Ej heller fiskeri forekom, der var kun små vandløb og ingen søer. Men landbruget har til gengæld haft gode betingelser. Terrænet er fladt og jævnt. Jordene består af frugtbart moræneler og hører til Sjællands bedste. I en topografisk beskrivelse fra 1871 findes anført, hvor mange td. l. der gik på 1 td. hartkorn. Af hele Bjevskov herred havde Hårlev sogn det største hartkorn pr. td. l.⁴⁾.

Midt i 1800-tallet skrives der om Hårlev by, at det er: „En stor by, der gør et venligt indtryk ved sine mange kirsebærhaver.“⁵⁾ Det var almindeligt på egnen at sælge kirsebær til bl. a. København⁶⁾, og Jens Juul kan huske, at endnu i dette århundrede kørte prangere rundt og opkøbte bærrerne. Det er også på denne egn, at firmaet Heering har anlagt kirsebærplantager.

Indtil dette århundrede var bønderne fæstere og hørte under Grevskabet Bregentved, hvortil de skulle gøre hoveri. Til en fastlæggelse af hoveriet kom i 1791 en forordning om at danne hoveriforeninger, og året efter oprettede Grevskabet en sådan. Denne hoveriforenings bestemmelser findes trykt i årbogen for 1928. Hoveriet fastsattes her til 2 Københavnsrejser, 10 pløjedage, 40 spanddage og 147 gangdage, hvilket var mindre end f. ex. Thure-

byholms hoveri, der var på 2 Københavnsrejser, 9 pløjedage, 48 spanddage og 168 gangdage⁷).

Da bønderne underskrev bestemmelserne, var der en enkelt bonde, der: „erklærede, at han ikke havde noget imod Foreningen, og at han ville forrette Hoveriet, ligesom de øvrige Bønder paa Godset, men han ville ikke underskrive Foreningen, af den Aarsag, at han ikke syntes Bønderne derved var givet noget Afslag i det Hoverie, de forhen har forrettet.“⁸)

Sognets landsbyer blev udskiftet 1798, hvorved der nedlagdes enkelte gårde. Tegningerne og opmålingerne foretoges af Thurebyholms godsinspektør Nyholm, der var en meget anset landmåler⁹).

Også Hårlev kirkegård blev ændret, efter pastor Willemoes (bror til søhelten) kom til i 1818. 1822 blev kirkegården udskiftet, og hver enkelt gård og hus fik sit eget gravsted. Ialt blev der 103 pladser. Princippet, man gik frem efter, var gårdmænd for sig og husmænd for sig, men tillige en geografisk inddeling, idet hver bys gårdmænd havde deres pladser samlet og husmændenes ligeledes deres¹⁰).

Først sent i 1800-tallet og lidt ind i 1900-tallet blev sognets bønder selvejende. At det skete så sent, kan skyldes, at bønderne havde gode forhold, og at greven ikke var interesseret i at sælge. Dels var det sikrere at eje jord end penge, dels gav det prestige med et stort gods, så greven beholdt jorden endog i dårlige tider.

Hårlev sogn hørte som nævnt til Bregentved, der ejedes af Moltkeslægten. Moltkeslægten oprettede skoler, spindeskoler og uddelte præmier for husflid, agerdyrkning, til flinke skolebørn m.m.¹¹). Jens Juul fortæller, at en gårdmandssøn fik uddannelse i dræning, mod at det første arbejde, han påtog sig, var at dræne grevskabets jorder. Skulle en bonde bygge, fik han alt leveret af greven, således at bygningerne her var store og gode, hvorimod bygningerne i Vallø gods var mindre. Man kan tydeligt se på bygningerne, om de hørte til Bregentved eller Vallø.

Grev Moltkes fødselsdag i 1923 huskes endnu. Bønder, husmænd m. fl. havde samlet ind til en mindesten for greven, som derefter inviterede alle, der havde bidraget, til fest.

I Hårlev by fandtes en kro, der omkring 1770 udvidedes med mølleri, idet en stubmølle blev bygget omtrent der, hvor nu Hårlev

mølle ligger. Stubmøllen blev først nedrevet 1897. Da jernbanen blev anlagt i 1879, byggedes en ny kro lige over for stationen, og i begyndelsen af 80'erne nedlagdes den gamle kro. I Jens Juuls tid brugte folk i Lystrup ikke Hårlev mølle, men møllen i Lille Tårnby, fordi den malede bedre. Den blev bygget engang mellem 1845–85¹²⁾, men er nu halvt nedrevet.

I 1879 blev der som før nævnt anlagt en station i Hårlev by, som derved blev knudepunkt for en jernbanelinje Køge–Faxe og en linje fra Hårlev over Store Heddinge til Rødvig¹³⁾.

Skolen i Hårlev var en af Frederik den 4.s rytterskoler, bygget omkring 1724 i grundmur og med tegltag. Det har således næstefter kirken været den anseeligste bygning i sognet. I 1835 foretoges en ret omfattende istandsættelse efter licitation bekendtgjort ved plakater i Køge og i de omkringliggende kroer samt ved kirkestævner i Hårlev og Himlingøje sogne og „ved 3 Gange gentaget Indrykkelse i den Berlingske politiske Avertissementstidende“. 1852 gik der ild i bysmøden, og ilden bredte sig til skolen, der lå skråt overfor. Påny en licitation, bekendtgjort ved trommeslagning i Køge og Store Heddinge samt ved kirkestævner i de omkringliggende sogne. En stor del af de gamle mure benyttedes, og bygningen ligger endnu i samme skikkelse som ved istandsættelsen 1852, men fungerer ikke længere som skole.

Iøvrigt var Hårlev skole så vidt vides den første landsbyskole her i landet, hvor der blev undervist i sløjd i slutningen af 1800-tallet¹⁴⁾.

Efter andelsbevægelsens start varede det ikke længe, inden det mærkedes i Hårlev. Allerede 6 år efter den første brugsforening i Danmark var oprettet, stiftedes Hårlev brugsforening i 1873. Initiativtagere var sandsynligvis pastor Kühnel, der valgtes til formand, og gårdmand Søren Larsen, som blev kasserer. Søren Larsen var kendt som foregangsmand. Han var den første, der begyndte at dræne sin jord og at fodre sine køer godt. Han var medlem af sogneforstanderskabet, og da det i 1868 blev til sogneråd og præsten ikke længere var født medlem, blev Søren Larsen valgt til sognerådsformand¹⁵⁾.

Hårlev fik andelsmejeri i 1884, kun 2 år efter det første andelsmejeri i Danmark. Herom skriver en af medstifterne: „Da Øst-

banen blev oprettet i 1879, begyndte nogle at sælge mælk til København, men den opnåede pris var ikke ret høj. Nogle mænd fra Lille Linde ville opnå bedre pris og rejste til København for at rådføre sig med redaktør Rugels. Han frarådede salg til København. Derimod henledte han opmærksomheden på noget nyt, som var begyndt i Vestjylland, og som kaldtes Andelsmejeri.

Kort tid efter bragte Østsjællands Folkeblad et par artikler om sagen. Overskriften lød „Aktie eller Andelsmejeri“. Tre, fire mænd i Haarlev tog sagen op, og det blev vedtaget at bygge et andelsmejeri i Haarlev¹⁶).

Den første mejerist O. P. Olsen gik på Thune landboskole, da han blev antaget som mejerist. Fra den periode er der bevaret hans dagbog og senere noteringskalender fra 1886, iøvrigt det år, han forlod Hårlev¹⁷).

Den næste mejerist, Christensen Tange, var fra Vestjylland. Han var vistnok den første, der ledede gymnastik i Hårlev, og han deltog ivrigt i ungdomsarbejdet, der dengang var noget nyt i sognet. Senere oprettede og drev han Langelands Højskole¹⁸).

Hårlev fik forsamlingshus i 1886¹⁹). I den første mejerists noteringskalender nævnes forskellige møder, han deltog i vedr. forsamlingshusets oprettelse. Den 23. januar: „Møde i Haarlev Skole om Oprettelsen af et Forsamlingshus. Daarlig Stemning derfor dog blev der affattet en Liste som jeg først skulde gaa omkring med hos Haarlev udflytter“. Og endelig den 28. maj „Bestemtes at der skulde bygges Forsamlingshus“. I 1930 stod forsamlingshuset imidlertid for fald, og da Hårlev brugsforening skulle udvide, købte den derfor grunden og opførte den nuværende brugs i 1935.

Iøvrigt nævner mejeristen i noteringskalenderen 1886, at der i Hårlev Kro var marked, som ifølge Trap faldt den 3. torsdag i marts og oktober¹⁹). Jens Juul fortæller, at disse markeder ophørte lidt ind i dette århundrede.

Religiøse partier, skrev Lütken i 1839, havde ikke forstyrret amtet²⁰). Men i de følgende år vandt en bevægelse så småt frem også i Hårlev sogn. Det var den såkaldte gudelige vækkelse. Der afholdtes helligforsamlinger, og tilhængerne kaldtes forsamlingsfolk. Forsamlingsfolkene stod ikke i større modsætningsforhold til grundtvigianere og tilhængere af Indre Mission. Derimod sympat

tiserede de slet ikke med baptister. Pastor Willemoes, som lod kirkegårdens jord udskifte, var rationalist i sin tid i Hårlev. Men derefter fungerede han som præst i Herfølge, hvor han blev omvendt og holdt helligforsamlinger i sin præstegård. Han regnede herefter altid sin alder fra sin omvendelse, „den store Forandring“⁽²¹⁾. Denne religiøse bevægelse fik dog næppe større betydning.

LYSTRUP BY

I det følgende behandles landsbyen Lystrup, og hvor intet andet er nævnt, drejer det sig udelukkende om denne landsby.

Lystrup by bestod i 1778 af 6 lige store gårde på lidt over 7 td. hartkorn hver. Før da havde gårdene haft ulige hartkorn⁽²²⁾.

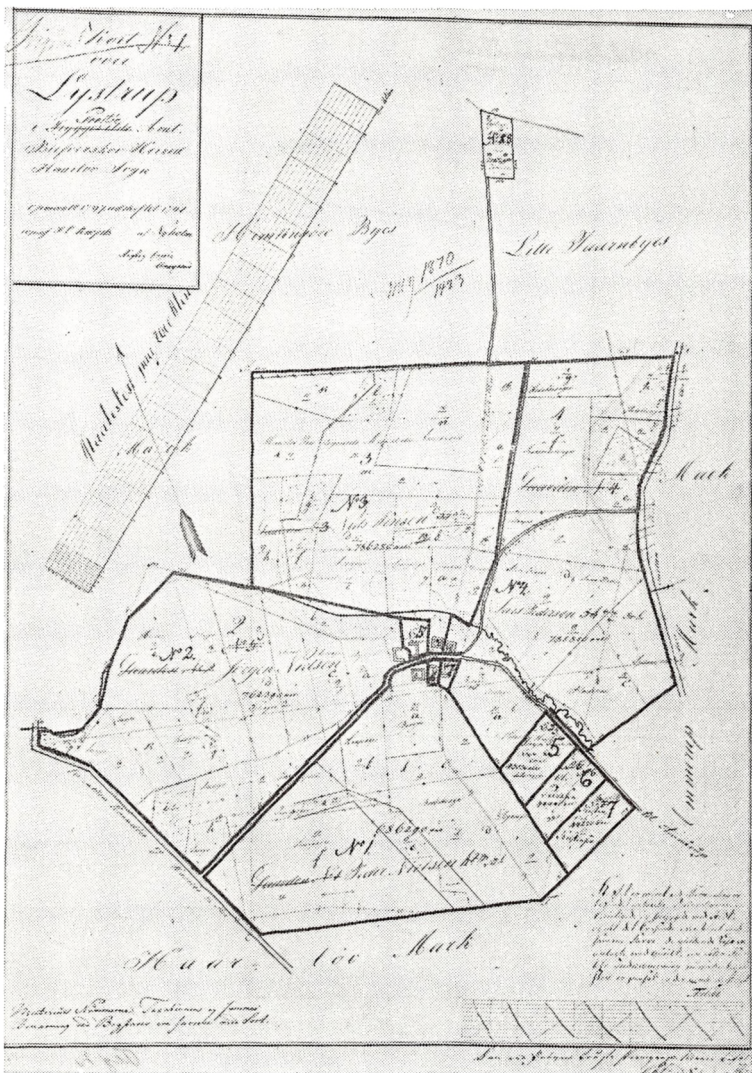
Hver gård havde en andel i en lille tørvemose nord for byen. Tørv har vel især i dette skovfattige sogn været vigtig som brændsel for bonden, men sælge tørv måtte han ikke ifølge sit fæstebrev. Mosen fortsatte mod vest, hvor 10 bønder fra Himlingøje også havde tørveskær⁽²³⁾.

En halv snes år senere var der kun 5 gårde med lidt over 8 td. hartkorn hver og tillige 2 huse med 2 skp. land⁽²⁴⁾. Ved udskiftningen i 1798 nedlagdes endnu en gård (Lystrup nr. 5). Landsbyen havde nu 4 gårde med lidt over 8 td. hartkorn, her svarende til ca. 54–56 td. land, og 3 huse på ca. 5 skp. hartkorn – ca. 3 td. land⁽²⁵⁾. Figur 2 viser et matrikelskort over Lystrup. Med få og ubetydelige ændringer forblev fordelingen af jorden således indtil 1911.

Ved udskiftningen vurderedes de forskellige jordlodder, og der benyttedes skalaen fra 0–24, hvor 0 betegnede det ringeste. Jordene nærmest gårdene og husene var de bedste og vurderedes til 20–22, de øvrige lodder varierede, men bortset fra lidt fugtige engstykker, var resten af jorden af en god kvalitet⁽²⁶⁾.

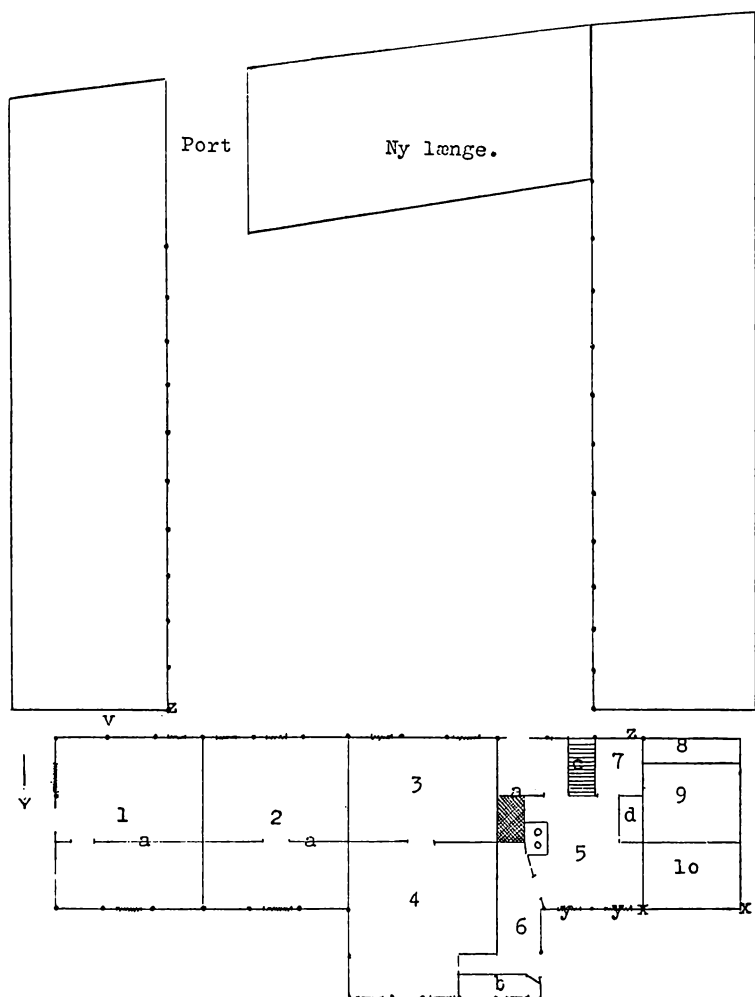
De 4 gårde og 3 huse grupperede sig omkring landsbygaden. Ingen var blevet udflyttet, for gårdenes jorde blev stjerneudskiftet, og husmændenes lodder blev placeret for sig selv langs vejen lidt øst for bebyggelsen. Gårdene havde alle mødding ud til vejen og stuehus ud mod haven bagved.

Ud fra matrikelskort havde de 3 gårde i hele perioden 4 længer, og ifølge oplysninger fra skifter var længerne på ca. 10 fag⁽²⁷⁾.

Figur 2. Udskiftningskort over Lystrup by 1797-98, Matrikelsarkivet. Grænserne for de udskiftede jorde og veje samt gårdenes og husenes numre er optrukne af forfatteren.

Den fjerde gård er angivet som en 3-længet gård, selv på det nugældende matrikelskort, skønt den har 4 længer, og har haft det i hvert tilfælde fra før 1858.

Figur 3. Planskitse af gård 3, Lystrup, 1944, NEU.

1. Øverstestue.	6. Bryggers.
2. Dagligstue.	7. Gang.
3. Spisestue.	8. Åben spandebænk.
4. Sovekammer.	9. Pigekammer.
5. Køkken.	10. Mælkekælder.

Nord om byen løb Aggerup Å, kaldet bækken. Mod vest dannede den næsten lige skel mellem 2 gårdes marker, men mod øst

bugtede den sig gennem en engstrækning og endte med at løbe ud i Tryggevælde Å.

Desuden lå der lige nord for landsbyen et mindre vandhul.

Til gårde af denne størrelse (ca. 8 td. hartkorn) fordrede herremanden 8 dygtige heste²⁸). Af den grund var man nødt til at holde mange heste, der dog ikke alle var lige gode.

I 4 skifter fra omkring 1790 var der som regel på en gård 4-7 heste og 1 eller 2 føl, også svarende til 3 senere skifteopgørelser. Desuden var der 0-2 køer og en kalv, senere 3-8 køer og 1-3 kalve. En vædder og et par får fandtes også, senere 10-14 får. En so, et par grise og nogle høns havde man ligeledes. Før 1800 holdt man tillige gæs.

Om husmændenes husdyrhold er der fra 1801 oplysning om hus 7, hvor der var hele 4 heste, 1 ko, 2 grise, 8 høns og en hane²⁹). Disse angivelser af husdyrhold har sandsynligvis varieret efter de øjeblikkelige forhold.

Ifølge journal fra udskiftningen dyrkede man jorden ved at brække den efter 4 års hvile og gøde den. Derefter blev den tilsået med korn, som varierede fra år til år, svarende til den almindelige rækkefølge i herredet: hvede, byg, rug og havre³⁰).

Imellem bebyggelsen i landsbyen var der ikke hegn i Jens Juuls barndom, og man kunne gå frit mellem huse og gårde. Men man kendte nøje udstrækningen af sin jord, så det gik ikke an at komme til at tage frugter fra hinandens træer.

Desuden fortæller Jens Juul, at hans far havde hjælp på gården i høstens tid af husmanden fra hus 7, der til gengæld bl. a. fik pløjet sin mark. Dette var et almindeligt forhold, også andre steder.

Ved dåb stod gårdmænd og husmænd i Lystrup ofte faddere hos hinanden, og skulle en af husmandsbørnene ud at tjene, kunne det hænde, at der var plads på nabogården. Derimod forekom giftermål Lystrupbeboerne indbyrdes kun enkelte gange.

Antallet af beboere i Lystrup lå ret konstant (omkring 50 personer), hvorimod resten af sognet havde en stigning. Det må skyldes, at folk i Lystrup fortrinsvis ernærede sig ved landbrug, og da der ikke fandt deling af jord sted før 1911, holdt antallet af husstande sig konstant. Derimod var der flere erhvervsmuligheder i f. ex. Hårlev by³¹).

Ser man nøjere på Lystrup, bemærkes omkring 1850 en svag befolkningsforøgelse som først og fremmest skyldtes sammenfaldende generationsskifter, efterfulgt af en periode med større børnetal, men også at der flyttede en ekstra familie til.

FAMILIERNE I LYSTRUP

Familierne, der boede i Lystrup, vil i det følgende blive fulgt op gennem tiderne. Vægten er lagt på den søn eller datter, der blev i Lystrup og arvede gården eller huset. For at få et mere overskueligt indtryk af familierne er de sat op i symboler i et skema for hver familie. Skemaerne indeholder kun personer, der har boet i Lystrup. Gård- og husfæsternes navne findes også anført. Kun enkelte noter er taget med i dette afsnit, og resten er udeladt p. gr. a. pladshensyn, da hele afsnittet stort set bygger på primære kilder.

Gård 1.

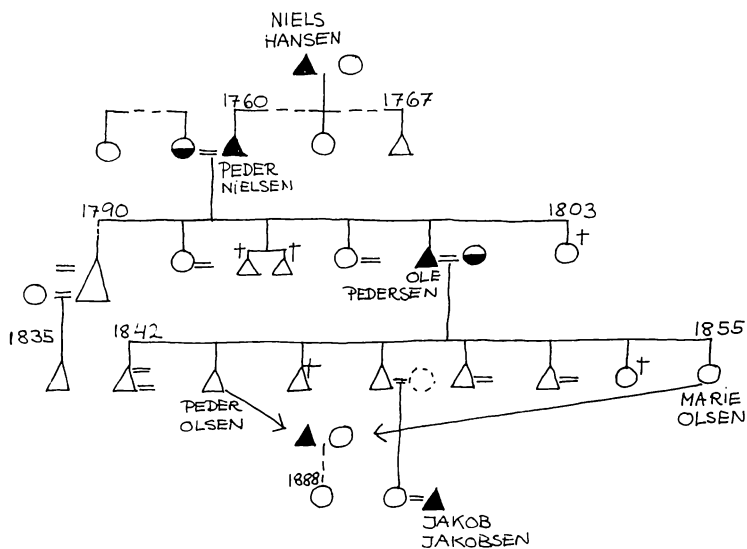
Familien på gård 1 bestod i 1787 af et ældre ægtepar med 3 voksne børn.

Den ældste af sønnerne, *Peder Nielsen*, giftede sig og blev boende hjemme på gården med sin familie. Et par år senere døde faderen, moderen gik derefter på aftægt, og hans søskende boede ikke længere hjemme, så han stod som fæster af gården.

Familien bestod nu 1801 af Peder Nielsen og hans kone, deres børn og hans gamle mor. Senere boede konens søster hos dem, indtil hun døde i 1812.

Døtrene blev gift med jævnaldrende gårdmænd fra nabosognene. Den ældste søn, *Niels Pedersen*, blev gift og flyttede hen hos en husmand i Hårlev. Hans kone døde kort efter, og i 1834 var han atter flyttet hjem igen til sin bror og mor, der lige var blevet enke. I skiftet efter faderen gjorde Niels Pedersen krav på at have løn til gode fra engang for 15 år siden, men da han ikke var i stand til at bevise det, måtte han frafalde kravet. Det var det eneste sted i det undersøgte materiale, hvor et krav af denne art forekom.

Da moderen døde i 1840, overtog yngstesønnen, *Ole Pedersen*, gården. Niels Pedersen (ældstesønnen), der var blevet gift igen omkring 1835, blev boende hjemme på gården som indsidder, til

Figur 4. Familieskema for gård 1, Lystrup. Familieskemaerne indeholder kun personer, der har boet i Lystrup.

Signaturforklaring:

△ mand.	○ kvinde.
▲ gårdens/husets fæster.	● enke, der var gård/husfæster.
□ køn ikke oplyst.	= gift.
† død som barn.	†? sandsynligvis død som barn, men dødsopgivelse eftersøgt forgæves.

Eksempel:

betyder mand og kone med dere børn, de sidste var tvillinger, hvoraf den ene døde som lille.

betyder, at konen havde fået et barn uden for ægteskabet.

betyder, at barnet blev født før ægteskabet.

--- mulighed for at der var født flere børn, men oplysning herom ikke fundet.

‡ betyder, at barnet var et plejebarn.

Årstal angiver det første og det sidste barns fødselsår.

Undtagelsesvis: ○ kvinde, der ikke boede i Lystrup.

Blev en person gift flere gange, er enten figuren tegnet større og ægtefællerne angivet på den ene side, eller også er de tegnet på hver side af personen.

Man giftede sig kun påny, hvis ægtefællen døde.

han var 78 år. Da døde hans kone, og han flyttede hen til deres eneste barn, en husmand i Hårlev, hvor han snart efter døde.

Ole Pedersen blev som sagt fæster på gården i 1833. Faderen efterlod gården i fin stand sammen med en arv på ca. 340 rigsbankdaler til deling.

Efter moderens død manglede der en kone på gården, og Ole Pedersen blev gift med en 18 år yngre husmandsdatter. Det var ikke dikteret af kærlighed, men snarere af at han var en holden mand. De nåede at holde guldbryllup, men de skændtes hele livet, selv om det fortog sig lidt med årene.

Deres ældste søn, der blev overportør i København, blev gift 2 gange. Et af hans 7 børn var i pleje på gården i 1880. Et andet forsvandt i Amerika³²).

Den næstældste søn af Ole Pedersen blev boende hjemme. De næste 2 voksne sønner giftede sig og flyttede til Store Heddinge.

Den yngste søn blev gift med en høkerdatter i Hårlev, men efter brylluppet ville han ikke med sin kone, men ønskede at komme hjem til forældrene, hvad han ikke fik lov til. Han blev indsidder i Hårlev, hvor han boede med sin kone og senere 2 børn.

Der var i 1890 kun Ole Pedersen og hans kone, en søn *Peder Olsen* og en datter *Marie Olsen*, foruden tjenestefolk. Året efter døde Ole Pedersen og senere hans kone, så de 2 søskende drev gården sammen. De havde gerne et plejebarn boende. Broderen og søsteren var lidt for sig selv, havde vanskeligt ved at have tyende, og gården blev drevet meget ringe, men de hjalp hinanden med arbejdet, så godt de kunne – men ikke altid i enighed.

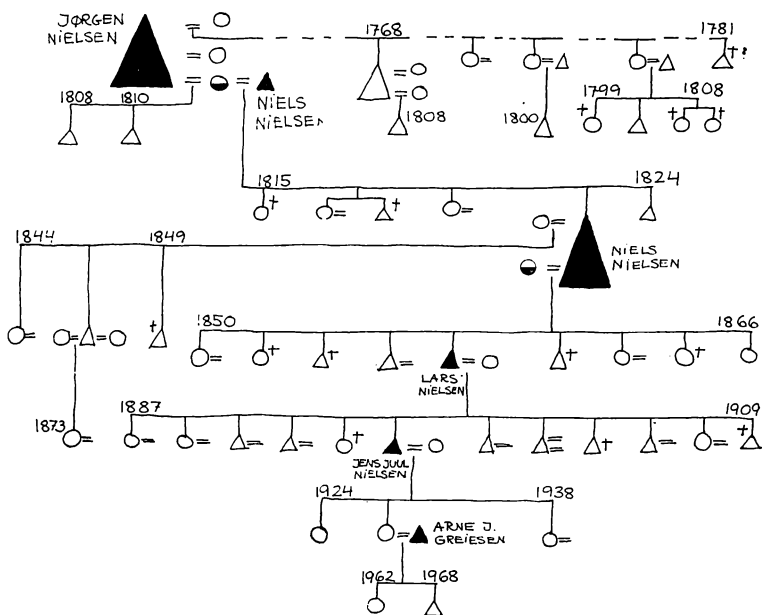
Efter dette søskendepar overtoges gården i 1914 af en broderdatter og hendes mand. De solgte gården, inden året var omme.

Gård 2.

Familien på gård 2 bestod i den første folketælling i 1787 af manden *Jørgen Nielsen*, hans kone og 5 børn.

Konen døde samme år, og *Jørgen Nielsen* trolovede sig 1 måned senere med en kommende anden kone, som han ingen børn fik med.

På gården boede der i 1801 *Jørgen Nielsen*, hans kone, søn og 3 tjenestefolk. Den ene tjenestekarl var iøvrigt en svigersøn.

Figur 5. Familieskema for gård 2, Lystrup.

Hvor datteren med barn opholdt sig, er der ikke fundet oplysninger om.

Den anden kone døde en snes år senere, men 1 måned efter var Jørgen Nielsen trolovet igen. Han var da 60 år og den tredje kone kun 23 år. Samtidig (1807) blev en søn gift (for anden gang) og fik et barn. De øvrige børn af mandens første ægteskab blev også gift omkring denne tid, fik børn og boede hjemme de første par år. Disse børnebørn var jævnaldrende med de 2 børn, Jørgen Nielsen nu fik med sin tredje kone, *Johanne Jørgensdatter*.

Da Jørgen Nielsen 7 år senere døde (1814), stod Johanne Jørgensdatter med et underskud i gården på ca. 100 rigsbankdaler. 3 måneder senere blev hun gift med en jævnaldrende ungkarl, *Niels Nielsen*, fra nabosognet. De fik 4 voksne børn, og af dem blev 2 døtre gift: den ene med en gårdmandssøn, som overtog sin fars gård, og den anden med en enkemand, der var gårdmand.

Der var i 1840 2 sønner tilbage. Den ældste søn, *Niels Nielsen*, blev gift og boede hjemme med sin familie og bestyrede gården. 6 år senere overtog han gården formelt, og forældrene gik på

aftægt. Yngstesønnen var i 1850 taget til krigstjeneste. Da han kom hjem igen, var han invalid og måtte forsørges af sin bror, til han døde 31 år gammel.

Niels Niensens kone døde, men 3 måneder senere var han gift igen med en lidt yngre kone. Arven efter hans første kone blev på godt 500 rigsbankdaler.

Han boede nu på gården med sin nye kone, børn, forældre på aftægt og senere broderen, der vendte invalid hjem.

Forældrene døde i 1858 og 1859.

7 af hans børn blev voksne. Da han døde efterlod han sig nær ved 3.000 rigsbankdaler.

Efter hans død i 1866 fungerede ældstesønnen (der også hed Niels Nielsen som sin far, farfar og sin bror, der døde som lille) som gårdbestyrer for sin stedmoder. Hans kone døde af brystsyge, og han giftede sig påny nu med en gårdmandsdatter, og de overtog hendes forældres gård i Lille Tårnby. Arven efter hans første kone var ca. 890 rigsbankdaler.

Den næstældste søn var så gårdbestyrer et stykke tid, men han var et lidt uroligt gemyt, og det endte med, at yngstesønnen, *Lars Nielsen*, overtog gården i 1886.

Den ældste datter giftede sig med en musiker og husmand i nabobyen, den mellemste med en stationsforstander i Hårlev og den yngste rejste hjemmefra som 20-årig og blev kokkepige og jordemoder. Hun forblev ugift og døde 90 år gammel.

Lars Nielsen blev gift i 1886 og overtog som sagt gården, hvor han boede med sin kone, børn og mor, foruden tjenestefolk. Formelt overtog Lars Nielsen først gården i 1897 (11 år efter han blev gift), hvor han købte gården til arvefæste, der i praksis fungerede som selveje. Moderen gik da på aftægt og fik til beboelse en stue og en gang i den nordre ende af gårdens vestre længe.

Det var Lars Nielsen, der som den første på gården dræned jorden, der var stærk lerjord og dårligt afvandet. Skønt det var et vanskeligt og besværligt arbejde, da hovedløbene på steder skulle indtil 6 alen i jorden, fik han gennemført dræningsarbejdet i løbet af få år³³).

Som skemaet viser, fik de 9 voksne børn. Disse børn blev gift i årene 1912–33.

Måske var faderen for ung til at give gården fra sig, da den ældste søn blev gift, iøvrigt med et barnebarn fra gård 4. Den anden søn egnede sig ikke, han var ikke landmand. Det blev søn nr. 3 *Jens Juul Nielsen*, (som iøvrigt har bidraget med oplysninger til artiklen), der giftede sig og samtidig overtog gården i 1922. Hans forældre tog arbejde i Sparekassen, men de flyttede senere hjem på gården igen. De ville gerne have aftægtsboligen i udlængen, men det skulle ikke hedde sig, at Jens Juul ikke kunde unde dem andet end udlængen, så de fik et par værelser i stuehuset.

I modsætning til tidligere, hvor gårdmænd og husmænd var de hyppigst forekommende betegnelser, sås nu hos Lars Nielsens børn erhverv som f. ex.: brygmester, stationsmester, snedkermester, chauffør, bankdirektør, lægesekretær m. m.

I Jens Juuls generation fødtes ialt 12 børn, og i næste generation var der kun 3 børn, altså en mindskning af børnetallet, således som det var blevet almindeligt i dette århundrede.

Da Jens Juul Nielsens mellemste datter blev gift, var han for ung til at overlade hende gården, så hun forpagtede en gård i 5 år i Varpelev. Da denne forpagtning udløb i 1965, overtog hun gården i Lystrup, og hendes forældre flyttede til Hårlev.

Det er et gennemgående træk, at skifterne fra denne gård tyder på velstand, bortset fra omkring 1800. Mændene har været valgt til adskillige tillidsposter, og de mange børn er kommet godt i vej.

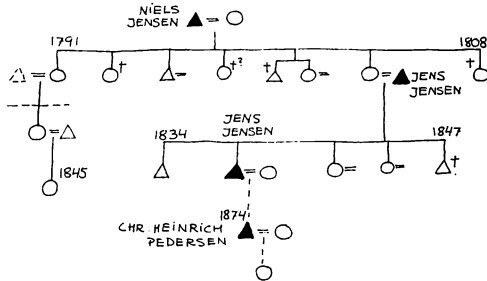
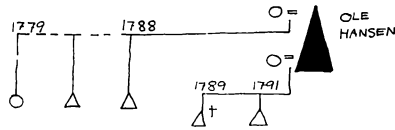
Gård 3.

Familien, der boede på denne gård i 1787, gik det temmeligt dårligt. Et år efter folketællingen døde konen, og *Ole Hansen* stod tilbage med deres 3 ukonfirmerede børn.

Inden året var omme, var han atter trolovet. Han fik nu 2 børn, men så døde også denne kone. I skiftet efter den første kone havde han gæld, men endnu værre stod det til i skiftet efter den anden kone, og han blev sat fra gården i 1792.

Hvad der blev af *Ole Hansen* og hans børn, vides ikke, men en ny familie flyttede ind i stedet i 1792. Det var en ung mand, *Niels Jensen*, med sin kone og små børn.

4 af børnene blev voksne. Den ældste blev gift med en 22 år ældre gårdmand, *Sier Olsen*, der var enkemand. Efter *Sier Olsens*

Figur 6. Familieskema for gård 3, Lystrup.

død boede hans datter med barn en overgang omkring 1845 på gården i Lystrup.

En anden datter af Niels Jensen blev gift i 1820 med en enke-
mand, der var husmand og boede for enden af Lystrups marker.

Niels Jensens eneste voksne søn giftede sig i 1830 i nabobyen
med en enke efter en husmand, der vævede. Han blev også selv
væver.

Den yngste datter, *Ana Nielsdatter*, blev boende hjemme og
giftede sig i 1833 med en søn fra gård 4, *Jens Jensen*, som så be-
styrede gården. 8 år senere, da hendes forældre var sidst i 70'erne,
gik de på aftægt, og Jens Jensen og Ana Nielsdatter overtog går-
den. Forældrene døde i 1848 og 1859.

Jens Jensen fik nogle børn, hvoraf den ældste søn giftede sig
med en enke, der havde en gård og 6 børn.

De 2 døtre blev gift med henholdsvis en gårdmand og en
gårdbestyrer. Sandsynligvis var det et barn af den ældste datter,
der var plejebarn på gården i 1870.

Den anden søn, der hed *Jens Jensen* som sin far (og farfar),
blev gift og boede hjemme, så i 1880 var der på gården hans for-
ældre, ham selv, hans kone og tjenestefolk.

Faderen, gamle Jens Jensen, døde, og et par år senere gik
moderen på aftægt, 84 år gammel.

Gamle Jens Jensen og hans kone bestemte i et testamente i

1873³⁴), at sønnen Jens Jensen skulle arve gården, der 2 år før var blevet en arvefæstegård. Til sin yngste søster skulle han ved overtagelsen af gården betale 4.000 rigsbankdaler – de andre 2 søskende havde allerede fået forskud på arv – og yderligere skulle derefter 2.400 rigsbankdaler deles lige imellem hans 3 søskende. Sønnen Jens Jensen fik således gården, men ingen kontanter.

Sønnen, unge Jens Jensen, og hans kone fik ingen børn, men tog et plejebarn, konens brorsøn, *Chr. Heinrich Pedersen*.

Denne plejesøn giftede sig i 1900 med en datter fra hus 7 i Lystrup, *Karen Marie Madsen*. 4 år senere overtog de gården, og Jens Jensen og hans kone flyttede til Hårlev, hvor de levede af deres penge. Jens Jensen var iøvrigt sognets rigeste bonde.

Chr. H. Pedersen fik heller ingen børn, men havde i stedet plejebørn, oftest piger. Plejebørnene måtte bestille noget, men havde det godt, og en plejedatter vedblev at holde forbindelsen.

Gården blev i 1911 solgt ud af slægten, da der ingen børn var, og Chr. H. Pedersen og hans kone flyttede til Hårlev.

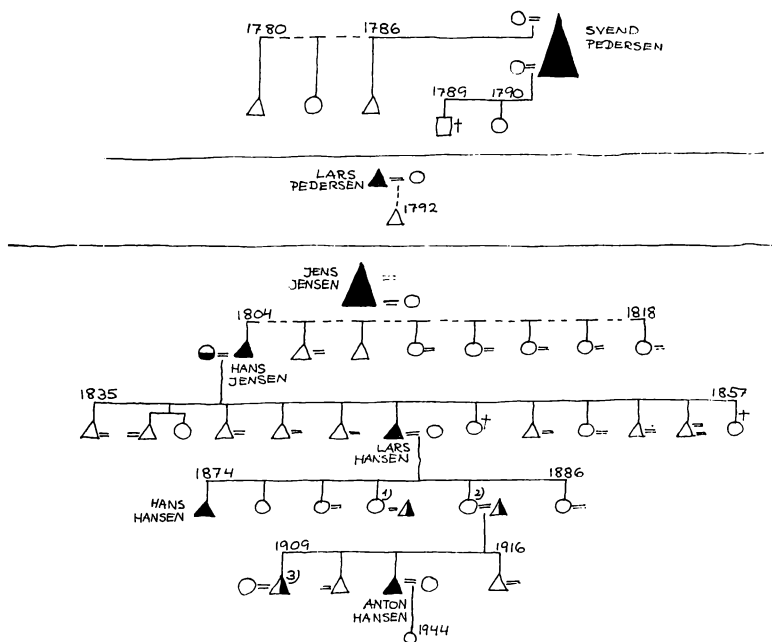
Skifterne for denne familie er få. De falder fortrinsvis tidligt i 1800-tallet og giver ikke indtryk af synderlig velstand. Men datteren Ana Nielsdatter, der blev gift i 1833, var et „godt parti“, og hun fik medgift som den eneste i Lystrup. Hendes mand, Jens Jensen fra nabogården, var stor og flot og kunne lide at drille sin ældre bror Hans Jensen, der fik sin fars gård. Hans Jensen var lille og ikke så holden som Jens J., men Hans J. havde også 11 børn, han fik sat godt i vej, og Jens J. kun 4, som til gengæld fik en stor arv efter deres far.

Jens Jensen havde forskellige tillidshverv, og man siger, at han var så rig, at han beholdt søndagstøjet på hele ugen.

Gård 4.

Mærkeligt nok lignede familien på gård 4 i 1787 familien på gård 3 forbløffende (se skemaer).

På de 2 gårde var forældrene jævnaldrende og børnene ligeledes. Desuden døde mændenes første koner samtidig. Om denne gårdfæster, *Svend Pedersen*, også blev sat fra gården, vides ikke med bestemthed, men ved den første kones død var boet fallit, og bedre gik det ham næppe, siden han ikke beholdt gården.

Figur 7. Familieskema for gård 4, Lystrup.

1) og 2) angiver døtre, der fik en mindre del af gårdens jord og byggede derpå. 3) er en søn, der overtog sin mors hus med jord.

Den næste familie på gården bestod i 1801 af et jævnaldrende ægtepar med et plejebarn, som var et fattigt barn, de havde taget til sig. Desuden boede der et insidderpar, der fik 3 døtre, mens de boede på gården. En af døtrene giftede sig senere med en søn i hus 5.

Manden, *Lars Pedersen*, døde i 1823, 70 år gammel, og 4 dage senere døde også konen. Ifølge overleveringen sank hun lige så stille sammen i kælderen. 3 dage senere blev hun begravet samtidig med manden i samme grav – uden der dog viste sig nogen dødetegn på hende, hvilket havde forskrækket en af ligsynsmændene, som derfor senere selv krævede sine pulsårer skåret over til sin tid, når han skulle begraves.

Plejesønnen, der nu var 30 år, overtog ikke gården. Han optrådte i skifteopgørelsen på linje med de andre tjenestefolk og fik 1 års løn.

Derefter overtog en ny familie gården. Familien kom fra en fæstegård helt i Lejerstofte, Lyderslev sogn på Stevns. Manden, *Jens Jensen*, havde der været gift med en 10 år yngre kone, men deres børn var døde. Da konen også døde, giftede han sig nogle måneder senere med hendes lillesøster, *Ana Nielsdatter*. Hun var 20 år yngre end ham. De fik 8 børn.

I 1824 blev byen Lejerstofte nedlagt, og jorden tillagt herregården Marienhøj. Familien flyttede derefter til Lystrup, hvor gård 4 lige var blevet fæsteledig³⁵).

Der boede de så med deres børn. Først blev den næstældste søn, *Jens Jensen*, gift med datteren, *Ana Nielsdatter*, på gård 3, som han overtog.

På samme tid levede således 2 ægtepar med samme navne på henholdsvis gård 3 og 4.

Ældstesønnen, *Hans Jensen*, blev gift med en Hyldegårdspige. Hyldegården i Hårlev var kendt for sine mange, kønne og dygtige døtre. Der var vist 8–9 stykker. De var meget eftertragtede og kom da også til at sidde på de store gårde i omegnen.

En datter blev gift med en husmand. De øvrige børn endte alle med at overtage en gård: 3 af dem på Stevns, 2 i Lystrup og 2 i nabobyerne.

Ældstesønnen, *Hans Jensen*, der var slagter, overtog i 1835 gården i Lystrup, hvor han fik 13 børn, hvoraf 2 døde. Hans barn nr. 2 blev opfødt hos sin morbror og uddannet som skrædder hos husmanden i hus 7 i Lystrup.

Den ældste datter var ugift, og boede hjemme til hun døde, 37 år gammel.

7 af børnene endte med at sidde på en gård, 2 sønner blev husmænd, og en blev slagter. *Hans Jensens* børn blev bosat lidt mere spredt end almindeligt. Dette skyldtes, at *Hans Jensen* var slagter og kørte viden om, ofte til København. Alle hans sønner slagtede også og kørte til marked med kødet. Da jernbanen kom, sendte de det blot med toget, og de kom således ikke længere så vidt omkring. I dette tilfælde betød jernbanen altså en mindsning af folks mobilitet.

Hans Jensen var iøvrigt medlem af sogneforstanderskabet i dets første år (1842–45), men i slutningen af 1844 oplyses: „Sog-

neforstander Hans Jensen i Lystrup havde andraget om, formedelst Svækkelse i Høreorganerne, at maatte forlods udtræde, men de øvrige Sogneforstandere mente, at denne Svækkelse ikke var større end at han nok kunde blive paa sin Post, hvorimod han erklærede, at han vilde henvende sig videre til Amtsraadet om Tilladelse til at udtræde.“ Kort efter fik han lov at fratræde³⁶).

Efter Hans Jensens død i 1865 sad enken med den ugifte datter og 3 næsten voksne sønner på gården i 1870. Et par år senere kom den sjette søn, *Lars Hansen*, hjem fra sit arbejde som gårdskarl i København³⁷), hvor han var blevet gift med en gårdmandsdatter fra Herfølge. Han fungerede som gårdbestyrer, indtil moderen døde i 1884, hvorefter han overtog gården.

Man siger, at Lars Hansen og hans kone måske virkede lidt „fine“ i forhold til de andre bønder, men Lars Hansen og konen havde også været i København.

I 1911 overtog Lars Hansens ældste søn, *Hans Hansen*, gården og forblev ugift. Hans 2 søstre, *Maren Kirstine Hansen* og *Ane Margrete Henriette Hansen*, fik samtidig hver 8 td. l. af gårdens jord³⁸). Faderen, Lars Hansen, gik på aftægt, moderen og den ældste søster var forinden kommet på hospital.

Maren K. Hansen blev gift, byggede på sin jordlod og erhvervede med magelæg i 1922 endnu 4 td. l. Hun fik ingen børn.

Ane M. H. Hansen blev gift og byggede også på sin jord. I 1950 blev stedet udvidet med 7 td. l. fra gård 3.

Ane M. Hansens ældste søn overtog dette sted samme år. Hendes tredje søn, *Anton Hansen*, overtog slægtsgården (altså gård 4 i Lystrup) efter den ugifte morbror i 1945 og har den endnu.

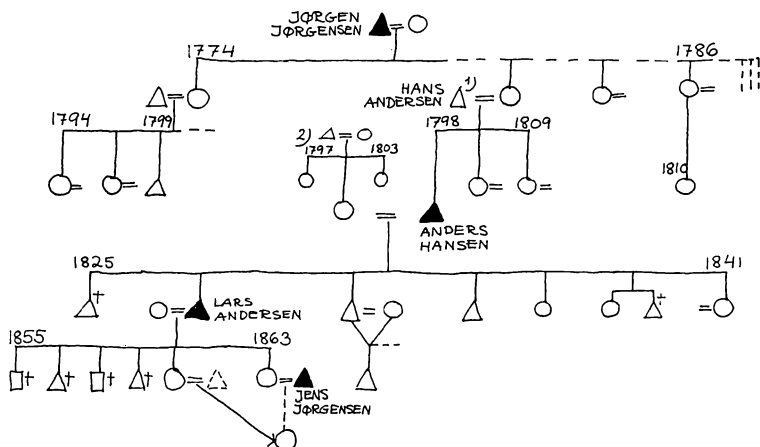
Denne jorddeling i 1911 er den eneste deling af jorden til børn ved generationsskifte.

Trods denne deling understreges familiens interesse i slægtsgården ved, at nevøen, Anton Hansen, overtog gården, samt at en slægtning, *Søren Hansen*, desuden har skrevet slægtens historie³⁹).

Hus 5.

Før udskiftningen var matr. nr. 5 en gård, der lå mellem gård 2 og 3.

I 1787 bestod familien af *Jørgen Jørgensen* og *Gaune Ols-*

Figur 8. Familieskema for hus 5, Lystrup.

- 1) Hans Andersen overtog tilsyneladende ikke huset, men forblev indsidder først hos sine svigerforældre og senere hos sin søn. 2) angiver en indsidderfamilie, der boede i Lystrup, gård 4.

datter samt 4 ukonfirmerede børn, derudover 2 små piger fra opfostringshuset (de punkterede lodrette streger i skemaet). Hvordan plejebørnene har haft det, og hvor mange der har været, oplyses ikke, men kirkebogen fortæller, at den ene pige fra 1787-folketællingen døde samme år, og et par år senere døde endnu en opfostringspige.

Den ældste datter blev gift og boede hjemme med mand og 3 børn et par år. Hun var på et vist tidspunkt amme i Hårlev Kro.

Den næstældste datter, *Maren Jørgensdatter*, blev gift med *Hans Andersen* og boede hjemme med sit barn i hvert tilfælde til 1798, men da der var folketælling i 1801, bestod familien af Jørgen Jørgensen, Gaune Olsdatter, en datter og en datters barn. Hvor Maren Jørgensdatter opholdt sig, er ikke fundet, men i 1804 boede hun og familien hjemme i Lystrup igen.

Gården var i mellemtiden blevet til et husmandssted, hvor Gaune Olsdatter sad tilbage som enke. Den yngste datter tjente på et tidspunkt hos den ældste datter.

Datteren, *Maren Jørgensdatter*, overtog sandsynligvis ikke huset, men blev boende med sin familie som indsiddere. Deres 3 børn blev voksne og giftede sig – den ældste søn, *Anders Hansen*, blev

i 1824 gift med en datter af det indsidderpar, der boede på gård 4. Derfor er denne familie tegnet med på skemaet.

Denne søn, Anders Hansen, overtog huset, sandsynligvis efter mormoderen, Gaune Olsdatter, som gik på aftægt sammen med hans forældre. Forældrene døde i 1829, og han sad tilbage i huset med kone, børn og en gammel mormor.

Man får det indtryk, at der er sprunget et ejerskifte over, således at huset gik fra mormoderen til barnebarnet.

Mormoderen døde, og i 1834 boede Anders Hansen i huset med kone, børn og en væverdreng. Foruden at være husmand var Anders Hansen væver og havde forskellige vævermedhjælpere. Bl. a. omkring 1840 et ægtepar med barn og 1850 et almisselem på 28 år, der døde af brystsyge samme år.

Sådan forholdt det sig til 1850. Da døde Anders Hansen, og hans kone kom på aftægt og boede i væverstuen. Ældstesønnen, *Lars Andersen*, vendte hjem fra krigstjeneste, og han og hans kone, *Kirstine Hemmingsen*, overtog huset i 1854. En anden søn, *Hans Andersen*, fik et barn, og giftede sig med barnets mor, *Maren Nicoline Jørgensen*. Han var spillemand, og de blev senere kroforpagtere i Hårlev³⁹). Hans Andersen var iøvrigt også far til et uægte barn i hus 6 i Lystrup.

Den yngste datter giftede sig med en gårdmand i nabobyen.

Lars Andersen, ældstesønnen, var også væver som sin far og havde gerne en væversvend til hjælp. Kun 2 af Lars Andersens 6 børn blev voksne.

Den yngste datter, *Karen Marie Larsen*, blev gift med *Jens Jørgensen* i 1883 og arvede huset. De fik ingen børn, men tog i stedet en plejedatter, en datter af Karen Maries søster.

Det var ikke længere givtigt at være væver, for folk købte nu færdigt klæde, og Jens Jørgensen blev landpost. Han havde en tid en væver boende, *Carl Peder Christensen*.

Jens Jørgensen skilte sig i 1890-folketællingen ud fra andre ved ikke at tilhøre folkekirken eller være grundtvigianer men være fritænker. Jens Jørgensen bosatte sig i nabobyen Lille Linde, mens svigermoderen, Kirstine Hemmingsen, blev boende i huset, hvor hun havde Carl P. Christensen boende som væversvend, så længe der endnu var arbejde. Derefter gik han med post og kaldtes Chri-

sten Post. I sine sidste år var han yderst fattig og levede af tørt brød skyllet ned med brændevin. Han blev en meget gammel mand og kom ind på gård 2 næsten hver aften.

Jens Jørgensen flyttede ind til Hårlev station for derefter i 1905 at ophøre med at gå med post, og han købte huset i Lystrup af Grevskabet. Han passede sin biavl og jordlod, som han egenhændig gravede med en spade. På et tidspunkt handlede han med cykler. Det overtog en svoger, mod at han selv fik en cykel resten af livet.

Jens Jørgensens plejedatter (altså konens søsters barn), *Johanne Kirstine Larsen*, arvede huset efter ham, men solgte det hurtigt herefter.

Hus 6.

Som det fremgår af familieskemaerne er hus 6 lidt kompliceret at forklare, bl. a. fordi familien Ludvigsen og familien Jakobsen samtidig boede i huset.

I 1787 så familien sådan ud: *Ole Pedersen*, hans kone, søn og konens forældre, sidstnævnte på aftægt. 2 år senere fik Ole Pedersen og hans kone en datter, *Anna Olsdatter*.

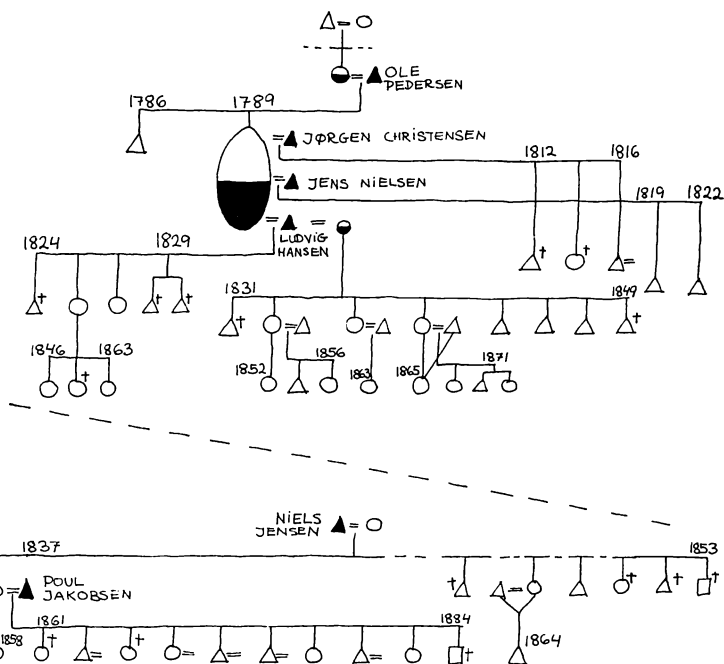
Den gamle far døde, og i 1801 bestod familien af Ole Pedersen, hans kone, datter og svigermor, der var på aftægt – hvad der var blevet af sønnen, vides ikke. Året efter døde svigermoderen.

I 1811 giftede datteren Anna Olsdatter sig og overtog huset. Hendes far, Ole Pedersen, døde få år senere, men moderen levede til 1831, 2 år længere end datteren.

Anna Olsdatter blev gift 3 gange ialt, og mange måneder ad gangen var hun ikke enke.

De 2 første børn, hun fik, døde, de næste 3 boede hos henholdsvis præsten og gårdmænd, da de var en halv snes år – om de var tjenestedrenge eller plejebørn, oplyses ikke, men forskellen var nok ikke så stor. Af de næste 5 børn, blev kun 2 voksne. Knap 2 måneder efter hun fødte et tvillingepar, døde hun. Også tvillingerne døde, knapt 1 år gamle.

Hendes anden mand stod opført i kirkebogen som jordhusmand, der tjente. I hans skifte var der overskud på ca. 30 rigsbankdaler. Det samme efterlod Anna Olsdatter sig, da hun døde.

Figur 9. Familieskema for hus 6, Lystrup.

--- betyder, at de to familier boede i huset på samme tid.

Hendes tredje mand, *Ludvig Hansen*, blev hurtigt efter hendes død gift igen. Han levede også af sin jordlod.

Et par år senere døde Anna Olsdatters mor, og Ludvig Hansen boede i 1834 i huset med kone, børn og stedbørn.

Ludvig Hansen og hans nye kone fik 8 børn sammen, men tilsyneladende gik det ikke ret godt for familien. En anden familie fra Store Tårnby flyttede ind og overtog huset i 1846, mens familien Ludvig Hansen blev boende som innsiddere, og Ludvig Hansen blev tækkemand og daglejer.

Manden, *Niels Jensen*, i den nye familie var væver. Muligvis havde han arbejdet hos hus 5, for plads til væv var der vel næppe i dette lille hus, hvor der nu boede 2 familier med børn.

3 af Ludvig Hansens 5 døtre fik uægteskabelige børn. Det første af disse uægteskabelige børn blev først konfirmeret tredje gang, fordi hun to gange blev afvist p. gr. a. ringe evner (i op-

førsel fik hun mg). Barnets far var en indsidder og skomager fra hus 7, faderen til anden datters uægte barn var en søn i hus 5.

Ludvig Hansen døde i 1867, 70 år gammel, og et par år senere døde konen også. Der var ikke noget at arve efter dem – de var begge fattiglemmer. I 1844 og -45, da Ludvig Hansen havde været gift med sin anden kone i 4 år, opregnede fattigvæsenet, hvad de ejede af hans ting, så som bord, hængeskab, bænke, kister, kedel og dyner⁴⁰).

Endnu nogle år efter Ludvig Hansens død blev en datter boende i huset med mand og børn.

Da Ludvig Hansen og hans familie ikke længere boede i huset, flyttede en daglejerfamilie ind i stedet og boede der i mindst 6 år.

Manden, der nu fæstede huset, *Niels Jensen*, og hans kone fik 3 børn, der blev voksne. Den yngste søn blev husmand. Den yngste datter fik et barn, men blev gift med barnets far kort efter. Hendes mand blev skovfoged på Hårlev Overdrev. Den ældste datter, *Ane Marie Nielsdatter*, fik et uægte barn, som hendes familie tog sig af. Et par år senere blev hun gift med *Poul Jakobsen* og blev boende hjemme med sin familie.

Da Niels Jensen og hans kone døde i 1870 og 1874, blev huset overtaget af datteren Ane Marie Nielsdatter og Poul Jakobsen.

Deres yngste søn blev kun 2 dage gammel, og 3 af deres børn foruden det uægteskabelige barn døde i alderen 5–13 år.

Den yngste datter er der ikke fundet oplysning om, men en søn endte som bryggeriarbejder, og de øvrige som parcellister. Den yngste af sønnerne, *Jakob Peder Jakobsen*, der ved sin konfirmation tjente på gård 3, tjente senere på gård 2 hos Lars Nielsen i 5 år. Da han blev gift og skulle købe et parcelliststed på Hårlev Præstegårdsmark, behøvede han 2 kautionister. Lars Nielsen ville gerne være kautionist, hvis Jakob P. Jakobsen kunne spare 500 kr. sammen, hvorpå denne viste, at han og hans kone allerede havde sparet 800 kr. sammen ialt, og Lars Nielsen skaffede ham den anden kautionist. Kun 2 år efter var hele lånet betalt tilbage.

Kort efter 1890 var børnene flyttet hjemmefra, og forældrene boede alene i huset. Poul Jakobsen døde i 1909 og konen i 1921, og huset blev solgt.

Det vides ikke, hvorfor det gik så dårligt for Anna Olsdatter

og især Ludvig Hansen. Kirkebøgerne oplyser heller ikke, hvorfor hendes to mænd døde. Noget bedre gik det derimod familien Jakobsen, hvor børnene fortrinsvis sendte som parcellister.

Hus 7.

Familien bestod i 1787 af en mand, *Anders Hansen*, hans kone, *Kirsten Olsdatter*, og deres eneste barn, *Johanne Andersdatter*. Desuden boede konens mor og søster i huset. Søsteren, der var „taabelig“, fik et par år senere en uægteskabelig søn.

Konens mor døde, så familien så således ud i 1801: mand, kone, datter og konens søster med barn.

Samme år døde Anders Hansen, og Kirsten Olsdatter giftede sig med Christen Christensen. Hun fik ingen børn i sit andet ægteskab.

Datteren Johanne Andersdatter blev gift, men døde samtidig med sit barn. Hendes mand blev boende i huset endnu et par år.

Den „taabelige“ søster døde 63 år gammel som almisselem, og „i de usleste Omstændigheder“ hos sin søster og svoger i 1818.

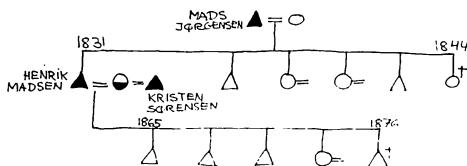
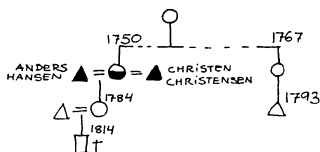
I marts 1821 kom en syg kvinde til Lystrup, og nogle timer efter fødte hun et uægteskabeligt barn i dette hus. Hun foregav at være gift med en underofficer i København. Hvad der senere blev af hende og hendes barn, vides ikke.

Kirsten Olsdatter og Christen Christensen var nu alene, og en ny familie overtog huset, mens Kirsten Olsdatter og Christen Christensen blev boende, til de begge døde i 1831. De efterlod sig lidt over 100 rigsbankdaler, som den afdødes datters mand arvede.

Den nye familie bestod af *Mads Jørgensen*, hans kone og senere børn. De havde desuden et fattiglem boende, og senere et skomagerægtespar. Denne skomager var fader til det første uægteskabelige barn i hus 6.

En af sønnerne blev skomagersvend, en datter blev gift med en skomagermester, og en søn blev arbejdsmand, alle i København. En datter blev gift med en væversvend fra hus 5, og de endte som husmænd i Strøby, altså på den anden side af Trykkevælde Å.

Den ældste søn, *Henrik Madsen*, der var skrædder, blev gift i 1865 og overtog huset. Hans forældre gik på aftægt, og faderen Mads Jørgensen døde et par år efter.

Figur 10. Familieskema for hus 7, Lystrup.

Familien bestod således i 1870 af Henrik Madsen, hans kone, børn og moderen, der var på aftægt. Moderen døde et par år senere og efterlod sig kun et ringe indbo.

Sønnen, *Henrik Madsen*, udlærte iøvrigt en gårdmandssøn fra Lystrup til skrædder.

4 af Henrik Madsens 5 børn blev voksne. Sønnerne blev henholdsvis mejeribestyrelser, møller og murermester, datteren giftede sig med plejesønnen på gård 3, som de overtog.

Da Henrik Madsen døde i 1877, efterlod han sig godt 2.000 kr. Enken giftede sig igen, men fik ingen børn. Da børnene af første ægteskab var flyttet hjemmefra, boede enken og hendes mand alene i huset indtil 1915, hvor hun døde. Manden døde et par år senere og efterlod sig ligeledes godt 2.000 kr.

Familien i dette hus bar præg af at være dygtige og driftige, og børnene kom godt i vej.

FAMILIERNES CYKLUS

Ved at følge familierne i Lystrup viser der sig forskel på gårdmænd og husmænd, først og fremmest i økonomisk henseende. Det skyldes, at husmændene i almindelighed havde betydelig ringere stilling end gårdmændene til helt hen imod 1880. Ligesom den store reformbevægelse i 1700-tallet havde taget mere sigte på en bedring af gårdmændenes forhold, således gik det også med den videreførelse af reformerne, der fandt sted midt i 1800-tallet. Men omkring 1900 skete en ændring i forholdene til fordel for husmændene.

Dette skel mellem gårdmænd og husmænd markeredes bl. a.

også ved førnævnte udskiftning af kirkegårdens jord, hvor gårdmænds og husmænds gravsteder lå adskilt. Men også i andre forhold f. ex. vielsesalder og levealder var de to grupper forskellige, så i det følgende er der skelnet mellem gårdmandsfolk og husmandsfolk, hvorved der forstås børn af henholdsvis gårdmænd og husmænd i Lystrup.

Efter familierne nu er fulgt enkeltvis op gennem tiden, gennemgås den række fælles begivenheder, der indtræffer for familie-medlemmerne livet igennem, en livscyklus. De forskellige faser i denne livscyklus, der tages op, er: giftermål, børn, arv og aftægt. Familiens sammensætning og måden, hvorpå den ene generation afløser den anden generation, generationsskiftet, hænger sammen med de enkelte familiemedlemmers livscyklus.

Det er karakteristisk for Lystrup, at status quo i det store og hele bevares hele perioden igennem. F. ex. forblev næsten alle gårdene og husene i de samme slægters eje, og antallet af husstande i Lystrup var så godt som konstant, mens der for hele Hårlev sogn skete en stigning.

Det ser altså ud til, at der i Lystrup har været den rette balance imellem det at finde en gårdsarving, få de øvrige børn god i vej og skaffe forældrene aftægt, samtidig med at gårdene beholdt deres størrelse og velstand. Thi denne balance har været i hele den undersøgte periode på ca. 120 år. Det er derfor en stabil familiecycleklus, og følgelig er forholdene vedr. ægteskab, børn, arv og aftægt temmelig ensartede, og der er derfor ikke her foretaget opdeling i tid inden for de omtalte forhold.

De følgende afsnit omfatter som før nævnt alene familierne i Lystrups 4 gårde og 3 huse ca. 1787–1911, hvilket giver et materiale på ca. 290 personer, hvoraf 155 var gårdmandsfolk. Det bør dog nævnes, at ikke i alle tilfælde kunne samtlige oplysninger findes om alle personer. Børn er så vidt muligt fulgt, til de blev gift. Af overskuelighedshensyn nævnes kun det generelle, og specielle forhold udelades.

Giftermål.

Hos gårdmandsfolkene i Lystrup giftede man sig første gang, fra man var 20 år helt op til 40 år. For kvindernes vedkommende

var den overvejende del 20–25 år ved vielsen, og mændene var fortrinsvis 25–35 år.

Husmandsfolkene giftede sig næsten kun i alderen 20–30 år. Omtrent alle kvinderne var 20–25 år, mændene få år ældre.

Ofte kunne vielsestidspunktet være bestemt af udsigten til overtagelse af en gård. Et forhold, der måske kan være medvirkende til den større spredning i vielsesalderen hos gårdmandsfolk sammenlignet med husmandsfolk. Husmandsstedet kunne ikke føde så mange som gården, derfor kom husmandsbørn hurtigere ud at tjene, og de blev hurtigere gift. De opnåede sikkert heller ikke bedre vilkår ved at vente.

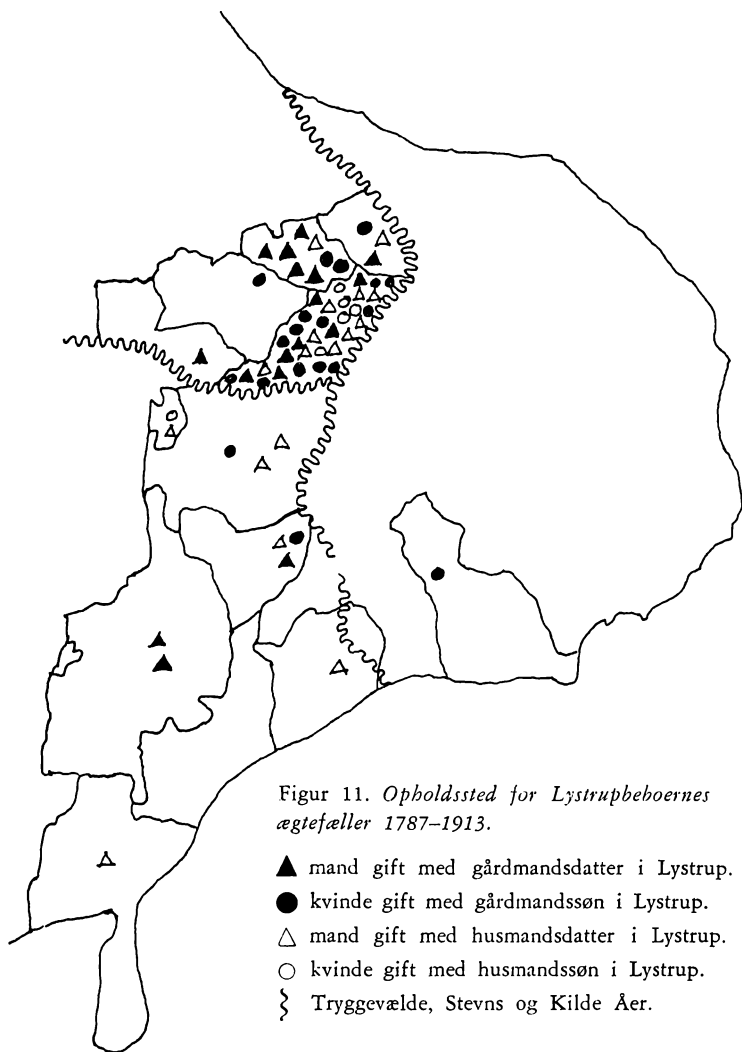
Vielsesalderen for den, der arvede gården eller huset, varierede meget. Det kan tages som udtryk for, at gård/husarvingens vielsesalder er resultatet af et samspil af mange forskellige faktorer.

Aldersforskellen mellem ægteparrene var som regel mindre end 8 år, og det var oftest mændene, der var ældst. I tilfælde med stor aldersforskel var det gerne en enke eller enkemand, der giftede sig med en yngre ikke tidligere gift person. Blev en kvinde enke, giftede hun sig ikke igen, hvis der var en søn eller datter (evt. med familie), der kunne varetage gårdens drift. Derimod giftede enkemændene sig altid – uanset om der var voksne børn parat til at overtage gården.

Enkestanden var kort og varierede fra 1–9 måneder for gårdmandsfolkene, og 4–19 måneder for husmandsfolkene. Det var simpelthen en nødvendighed, at der var både en husfader og en husmoder, for at driften af gården kunne lykkes, og et mundheld siger, at der var lykke og held ved at fri over et lig¹¹). Helt så afgørende har det ikke været for husmandsfolkene, og de var vel heller ikke lige så eftertragtede, som gårdmandsenker/enkemænd var.

For at få et billede af, hvorfra man i Lystrup hentede sin ægtefælle, er oplysningerne prikket ned på sognekort, figur 11. På kortet er ægtefællens opholdssted markeret.

Det område, hvor ægtefællen kom fra, begrænsede sig stort set til de nærmeste sogne. Der forekom kun meget sjældent giftermål Lystrupbeboerne indbyrdes. Flest ægtefæller kom fra selve sognet, mange fra annexsognet Himlingøje, som Lystrups marker grænser op til. Næsten ingen kom fra østsiden af Tryggevælde Å.

Kortet over opholdssted har kun ét eksempel på en ægtefælle fra Stevns, men vedkommendes fødested var Karise sogn. Undersøger man fødestederne, er 6 dog født på Stevnsiden.

Man siger, at åerne skilte så meget mod øst, at Stevns betragtedes som en ø – forbundet med Sjælland ved Prambroen helt mod nord og ved Hellested, der ligger lidt syd for Hårlev sogn. Man regnede af en eller anden grund ikke med overgang ved Spjelle-

rup, der lå endnu sydligere. At der var forskel på Stevnsboere og Skovboere, som de på Sjællandssiden kaldtes, viste sig både i sprog og klædedragt. Desuden følte Stevnsboerne sig en smule finere, men det var nu ikke, fordi der var særlig forskel på gårdenes velstand på den ene og den anden side af åen.

Sammenlignes opholdssted med fødested, viser det sig, at der var mest mobilitet hos husmandsfolk, hvilket kan skyldes, at de kom mere omkring p. gr. a. deres arbejde.

Det mest almindelige var, at man giftede sig inden for samme stand. Af og til blev gårdmandsbørn i Lystrup gift med børn af husmænd, indsiddere eller arbejds mænd udefra. Hvorimod det var yderst sjældent, at husmandsfolk fra Lystrup giftede sig med gårdmandsfolk. Når så stor en del af gårdmandsbørnene kunne forblive i denne sociale gruppe, skyldtes det i nogle tilfælde giftermål med en gårdmandsenke/enkemand. Men det er bemærkelsesværdigt, at det i så mange tilfælde lykkedes gårdmandsbørnene at forblive inden for gårdmandsstanden, for gårdenes antal f. ex. i Hårlev sogn holdt sig på omkring 45 hele perioden igennem, hvorimod husenes antal øgedes i løbet af 1800-tallet.

Hvem der bestemte, hvilken ægtefælle man fik, er ikke let at få oplyst, men fornuftsægteskaber har forekommet. F. ex. på gård 1 hvor først Ole Pedersen i 1841 blev gift, fordi der efter forældrenes død manglede en kone på gården, og senere hans søn Mads Olsen, der i 1874 ikke ville blive hos sin kone efter brylluppet.

Hvis pigen var gravid (og det var tilfældet for 12 ud af 17 gårdmandspiger i Lystrup), satte forældrene sig sjældent imod ægteskabet. Det skete dog engang i Hårlev i slutningen af forrige århundrede. Der fortælles om en gårdmand og hans kone, der forhindrede sønnen i at gifte sig med en pige p. gr. a. standsforsk. Pigen var køn, men ejede ingenting. Hun blev sendt bort og fødte en datter. Gårdmandssønnen blev gift med en anden, men da hans forældre døde, tog han datteren til sig.

Måske havde børn ikke altid været tvunget af forældre, men selv set på det praktiske. En ældre pige i Hellested sogn tog omkring 1813 ud for at „se på en mand“ for muligvis at blive kone på en gård, hvor en ung mand og hans yngre søskende pludselig

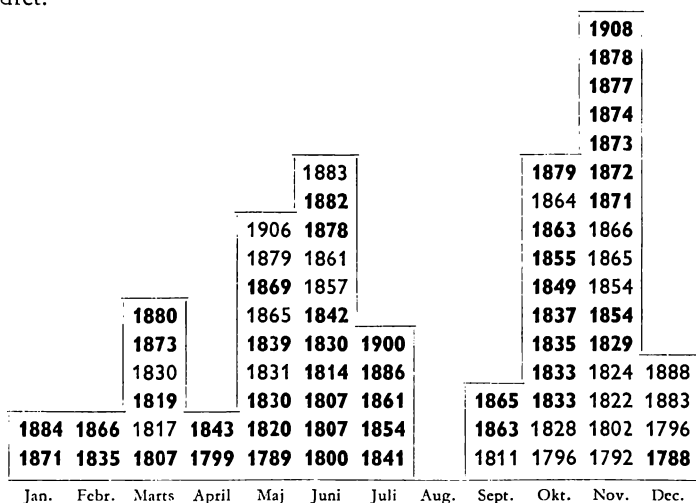
var blevet forældreløse. Hun var omkring en halv snes år ældre end han, og havde vel haft sine betænkeligheder, men, siges der, den store gode hvedemark gjorde udslaget: hun blev kone på gården⁴²).

Engang blev Jens Juuls søster og forældre inviteret op på en gård for, som det viste sig, at arrangere giftermål mellem hans søster og en søn på gården. Søsteren sagde nej, så det blev ikke til bryllup.

Jens Juuls mormor har bejlet på bestilling for en ung mand og fik da et ja med hjem. Det var for Hans Rasmussen i 1876, en husmandssøn, der 10 år senere blev gårdmand i Himlingøje.

Lütken skrev i 1839, at „Brudegave gives almindeligvis i Penge efter enhvers Evne⁴³). Jens Juul kan fortælle om medgift i et tilfælde. Det var på gård 3, hvor de var meget velhavende.

De tidspunkter på året, hvor bryllupperne blev afholdt, afspejler, at Lystrup ligger i et landbrugsområde. Når der var en travl periode inden for landbruget, var der ikke tid til bryllup. Vielserne er sat op i et diagram figur 12. Månederne er afsat vandret, vielserne lodret.

Figur 12. *Lystrupbeboernes vielsestidspunkter fordelt på månederne, i årene 1788—1908.*

1884 vielsesår for gårdmandsbarn i Lystrup.

1817 vielsesår for husmandsbarn i Lystrup.

Det lave vielsesantal i april faldt sammen med tilsåning af markerne. Desuden havde ingen i Lystrup i 120 år giftet sig i den travle høstmåned august, og i september var der kun 3 vielser, vel også på gr. a. høsten. De mange vielser i oktober og november faldt i slagtetiden, hvor der formodentlig var rigeligt med mad til fest. De forholdsvis få vielser midt om vinteren kan skyldes, at man nok havde henlagt de vielser, der skulle ske til vintermånederne forud.

Næsten samtlige voksne blev gift, og der forekom ingen skilsmisser. Dels søgte loven at hindre skilsmisser, dels var det nødvendigt at lægge vægt på det økonomiske modsat det emotionelle. I Lystrup blev som nævnt ingen skilt, men at det dog kunne lade sig gøre, viser følgende tilfælde. I Hårlev Præsekalds embedsbog står: „1818 den 8de December mødte for Sognepræsten og hans Medhjælper Skolelærer og Kirkesanger Bering fra Wollerslev og hans for Bord og Seng tienende Kone Anna Cathrine fød Holst. Sognepræsten gientog sine forhen givne Formaninger til disse uenige Ægtefolk og foreholdt dem baade af Guds Lov og menneskelig Erfaring alt, hvad han troede at kunne tiene til at bringe Fred imellem dem, men Hr. Bering erklærede sig aldeles uvillig til at begynde det forrige ægteskabelige Liv med denne sin forhenværende Hustru, og skjønt hun erklærede at ville atter forsøge det, da hendes Udkomme er saa maadeligt med egne Hænders Arbejde, saa kunde altså intet efter Lov-Anordninger udrettes til Fred mellem dem. Hr. Bering angav sin indvortes Modbydelighed for hende som Aarsag til hans Uvillie, og mod denne arbejdede baade Sognepræsten og hans Medhielper forgæves. Sognepræsten saa sig altsaa nødsaget til efter Begæring af Bering at udstæde den i Forordningen af 18. Okt. 1811 befalede Attest.“ Måske spillede det her ind, at manden var skolelærer og ikke i samme grad som gårdmanden afhængig af en husmoder til at klare gårdens drift⁴⁴).

Børn.

Hos gårdmandsfolkene forekom ingen uægteskabelige børn. Derimod havde der ofte været førægteskabelige forbindelser hos gårdmandsfolkene, men de blev alle gift, inden barnets fødsel. Tiden fra trolovelsen eller vielsen til det første barns fødsel lå med

yderpunkterne 1½ uge til et par år, og i mange tilfælde var tidsrummet på 7 måneder.

Modsat gårdmandsfolk gav pigens graviditet hos husmandsfolkene meget sjældent anledning til bryllup, og det var hos husmandsfolkene de uægteskabelige børn forekom.

Hvordan man så på førægteskabelige forbindelser netop på denne egn, er der ikke fundet oplysninger om, men det forekom ofte på Sjælland, at brude var gravide ved brylluppet eller havde født kort forinden. Det sociale lag var i høj grad bestemmende for, hvordan samkvemmet mellem mand og kvinde udfoldede sig, og det kom synligt frem i antallet af for tidlige besvangrelser. I 1800-tallet var det et karakteristisk træk for gårdmandsstandens sædelighedsopfattelse, modsat husmandsstandens, at man helst undgik fødsler uden for ægteskab, mens man i daglejerens og husmandens rækker betragtede sådanne som selvfølgelige, nogle steder som et særligt aktiv, idet alimentationsbidraget var en kærkommen indtægt. Endvidere kunne trange økonomiske forhold medføre få sovepladser og dermed indvirke på folks moralske vurdering⁴⁵).

Det er meget vanskeligt at nævne det typiske antal børn for en familie, men man kan stort set sige, at hver familie havde 5–10 børn, hvoraf der døde et par stykker. Et indtryk af børnemængden kan man få ved at se på familieskemaerne.

Børnedødeligheden var størst hos husmandsbørnene, hvilket hænger sammen med dårligere ernærings- og boligforhold. Til gengæld var det sådan både hos gårdmands- og husmandsfolk, at overlevede børnene de første par år, døde næsten ingen af dem, før de blev voksne. I sidste halvdel af 1800-tallet mindskedes børnedødeligheden betydeligt. Således døde næsten ingen børn i Lystrup efter 1880.

I kun et tilfælde (1814) stod der i kirkebogen: „Død paa Barselseng efter et dødfødt Pige barn“. Men også i andre tilfælde fra omkring 1800 kan fødselen have været årsag til moderens død. De primitive vilkår som kvinden i 1700-tallet fødte under, får man et indtryk af ved at læse om Kvindestuen, Studier fra Wordingborg Rytterdistrikt⁴⁶), selv om forholdene måske blev lidt bedre i 1800-tallet.

Præventive midler, og dermed familieplanlægning, kan sandsyn-

ligvis først have spillet en rolle i dette århundrede. Førhen betragtedes børn som Guds vilje. Om en husmand i sognet fortælles det, at han fik mange børn, men de var små og syge. Folk mente, at det næsten var bedre, om de ikke var blevet til noget. Til sidst sagde man til husmanden, at han skulle spare sin svage kone, hvortil han svarede: „Jeg må klare mig med, hvad jeg har.“ Det var kvajet sagt, var man enige om.

Både gårdmands- og husmandsfolk fra omegnen stod faddere ved dåb, tilsyneladende uden mønster i udvælgelsen. Lütken skrev 1839, at der ikke gaves faddergaver⁴⁷).

Plejebørn forekom også i Lystrup. Hos gårdmandsfolkene fandtes de, hvor ægteskabet var barnløst, eller der ingen små børn var hjemme. Tit var plejebarnet en slægtning. Plejebørnene hos husmandsfolkene kunne være døtrenes uægteskabelige børn, som familien havde taget sig af.

Der fandtes love vedr. plejebørn, men i mange tilfælde byggede plejeforholdet på en indbyrdes aftale. Som f. ex. en gårdmand, der boede i Hårlev by og ingen børn fik. Om ham fortælles: Han spurgte gæstgiveren om lov til at låne en af dennes små sønner med hjem på gården og beholde ham til næste dag. Det fik han lov til, men næste dag sagde sønnen, at han hellere ville bo hos gårdmanden. Der voksede han så op og overtog gården i 1897 efter sine plejeforældre.

Passede plejeforældrene ikke børnene, kunne disse tages fra dem. Jens Juuls far var værgerådsformand, og han modtog, af naboere, klage over de forhold, en plejedatter levede under. Situationen var pinlig, for plejeforældrene var bekendte af Jens Juuls far. Han forlangte dog at se pigens sovested m. m. Samme dag blev plejedatteren overflyttet til præstegården. At pigen havde det så dårligt, var plejemoderens skyld. Manden derimod græd, da pigen blev taget fra dem.

Engang havde en barnløs husmand i Lystrup anmodet om et plejebarn. Familien på nabogården blev spurgt, hvordan han ville være som plejefar. Der mente man ikke, det kunne gå, for husmanden kunne blive meget hidsig. Husmanden fik aldrig et plejebarn, men fortalte ingen, at han havde søgt, og nabofamilien røbede heller ikke over for ham, at de var blevet spurgt.

Exemplerne viser, at der under alle omstændigheder har været et vist tilsyn med plejeforhold.

Før 1911 har der i Lystrup som førnævnt ikke fundet deling af jorde og gårde sted. Det betød, at kun et af generationens børn kunne få sit udkomme ved at overtage gården. Hvordan har de øvrige børn forholdt sig?

Yderst få gårdmandssønner men derimod mange døtre blev hjemme, indtil de blev gift. Det mest almindelige var, at gårdmandsbørnene blev hjemme, til de var omkring en snes år. At børnene flyttede så sent hjemmefra, må skyldes, at gårdene var store nok til at give dem arbejde og føde.

Som hos gårdmændene boede husmandsbørnene som regel hjemme ved konfirmationen, men derefter flyttede de enten straks eller få år efter. Kun én husmandssøn blev hjemme, til han var 20 år. Han hørte til hus 5, hvor de var vævere, og han selv var væver-svend.

Ser man på tjenestefolkenes alder, lå den mellem 14 og 34 år, hyppigst fra 15 år til midt i 20'erne. Alle tjenestefolkene var ugifte. Tilsyneladende har konfirmationen dannet grænse nedefter og giftermål opefter. Det at være tyende var altså ikke en livsstilling, men blot en fase i livscyklen.

Når børn fra Lystrup flyttede hjemmefra, bosatte de sig før 1870 således, at halvdelen slog sig ned i sognet og annexsognet. Den anden halvdel fordelte sig på omegnssognene og enkelte flyttede til København eller ud på Stevns.

Efter 1870 var spredningsområdet måske ikke meget større, men forholdsvis færre ($\frac{1}{4}$) bosatte sig i sognet og annexsognet.

Sammenlignes stedet hvorfra ægtefællen kom, med det sted man flyttede hen, viser der sig større spredning i sidste tilfælde. Det ser ud som om, man fandt ægtefællen i den nære omegn, men når man skulle finde en levevej, måtte man flytte lidt længere væk, en tendens der forstærkedes efter 1870.

Ligesom der var en ringe mobilitet for de børn, der flyttede hjemmefra før 1870, skete der tilsyneladende heller ikke spredning med hensyn til de erhverv, børnene fik i tiden fra 1787 til omkring 1870, hvor næsten alle forblev ved landbruget.

Af gårdmandsbørnene blev flest gårdmænd og færre endte

som husmandsfolk. Enkelte var indsiddere hjemme efter deres bryllup, indtil de flyttede væk. Hvad deres levevej blev, er der ikke fundet oplysning om.

Husmandsbørnene blev fortrinsvis husmænd eller indsiddere, få endte på en gård. En del endte som eller blev gift med daglejere, indsiddere, håndværkere m. m.

Efter 1870 forblev dog den overvejende del af gårdmandsbørnene ved landbruget, men en del fik erhverv i servicefag og blev f. ex. lærer, chauffør eller stationsmester. Større spredning var der hos husmændene, hvor kun halvdelen blev ved landbruget, og resten gik over i servicefag.

Kort kan man sige, at mobiliteten før ca. 1870 var ringe, både geografisk og socialt, men derefter skete en spredning, som kan skyldes de ændringer, der skete for hele landet på denne tid med industrialismens gennembrud og øgede transportmuligheder. Det gav flere muligheder ved valg af erhverv og bopæl. Pengeøkonomien slog igennem, og arbejde, der var blevet lavet ved håndkraft i hjemmene, blev efterhånden udført af specialister. Desuden skete der omlægning inden for landbruget, fra kornproduktion til animalsk produktion, hvilket var en vanskelig omstilling for landmanden.

Arv og aftægt.

Gårdene og husene var som nævnt fæstegårde og -huse og kom først omkring 1900 i arvefæste eller selveje. D. v. s. at ejendommene tilhørte Moltkeslægten, som således kunne bestemme fæsterne. Lütken skrev i 1839, at af Grev Moltke er „for at hjælpe dem (bønderne) paa Fode og til Velmagt, følgende Midler blevne anvendte: ... Sønnen eller Datteren faaer gemeenlig Faderens Gaard“⁴⁸). Kunne bonden klare gården, var det en fordel både for herremanden og bonden, at gården forblev i samme familie.

Sædvanligvis var det en søn, der arvede gården. Udover at en søn blev foretrukket frem for en datter, er det svært at se noget system i udvælgelsen. Kun i få tilfælde var det ældstesønnen, der arvede gården. Som Jens Juul udtrykker det: Det blev bestemt af, om man havde den rette alder på det rette tidspunkt. Desuden skulle man være landmand.

Den rette alder er måske vielsesalderen eller lidt mere, og det

rette tidspunkt er måske, når forældrene kunne se, at de inden for den nærmeste tid måtte gå på aftægt.

Jens Juul, som overtog faderens gård, var et barn midt i søskendeflokken. Selv kan han ikke afgøre, hvornår og hvordan det blev besluttet, at han skulle være gårdsarvingen, men ingen var i tvivl. Det lå ligesom bare i luften, måske mente faderen, at Jens Juul var den bedst egnede.

Hos husmandsfolkene arvede også både søn og datter, men sønner gik også her tilsyneladende forud for døtre.

At det var fæstegårde betød, at en gårdovertagelse drejede sig om et fæstemål uden ejendomsret. Derfor var der ingen rettigheder for de øvrige søskende, som gårdsarvingen skulle købe sig fri af. Efter 2 af gårdene købtes til arvefæste, skulle gårdsarvingen dog her betale til de andre søskende.

Med overtagelsen af gården fulgte en række forpligtelser, f. ex. afgifter, skatter og aftægt. Lütken skrev samme sted som sidste citat, at „Gamle flittige Bønder blive forsørgede og faae en aarlig Pension (Aftægt)“.

Fæstebrevene indeholdt desuden en række bestemmelser om gårdens og jordens pasning, hjælp til fællesanliggender, hoveri, landgilde m. m.

Det var almindeligt, at gårdsarvingen ventede nogle år fra han/hun blev gift, til overtagelse af gården fandt sted. Det kan måske skyldes, at forældrene var for unge til at gå på aftægt, eller at det var en prøvetid for den kommende gårdsarving. Men det kan også have spillet en rolle, at arvingen, ved at vente med den formelle kontrakt, indtil videre slap for at betale indfæstningspenge. Og det må have været en fordel at undgå på dette nok så vanskelige tidspunkt, hvor gårdsarvingen stiftede familie, ansatte tjenestefolk, som skulle lønnes, og havde forældre på aftægt.

Årsager som denne kan have gjort sig gældende i tilfælde, hvor gårdmænd og -koner blev over 80 år uden at gå på aftægt.

Oftest fungerede sønnen/svigersønnen straks efter vielsen som gårdbestyrer, og den formelle overdragelse af gården behøver ikke at betyde en større ændring i forholdene på gården. F. ex. gik moderen på gård 2 på aftægt i 1897, 11 år efter sønnen Lars Nielsen var blevet gift. I kirkebogen står han i mellemtiden anført som

gårdbestyrer og i folketællingen som husfader, hans kone som husmoder, og hans mor benævnes husfaderens moder. Ifølge Jens Juul bestyrede Lars Nielsen, som var Jens Juuls far, gården for sin mor i disse 11 år. I sådanne tilfælde, hvor gårdsarvingen endnu ikke havde fået tilskødet gården, men bestyrede den, fortæller Jens Juul, at man taler om, at vedkommende sad på sin moders skøder.

Halvdelen af gårdmandsfolkene døde i en alder af over 70 år uden formelt at være gået på aftægt. Den anden halvdel gik på aftægt, og det fortrinsvis når de var i 60'erne.

I kun 2 tilfælde er tilskyndelsen til at gå på aftægt skriftligt begrundet. Det ene tilfælde (1841) er fra gård 3, som „Niels Jensen formedelst Alderdom og Svagelighed frivillig har frasagt sig“. Det samme gælder Niels Nielsen gård 2 (1849)⁴⁹).

Det er vanskeligt at sige noget om aftægt hos husmænd, hvor ikke engang den formelle overdragelse af huset har kunnet findes, men gik husmandsfolk på aftægt, gjorde de det tilsyneladende tidligere end gårdmændene.

Der findes i dansk ret ingen almindelige lovbestemmelser om aftægtsforhold, og det kan skyldes de individuelle krav og deraf følgende varierende udformninger, at aftægt ofte er benyttet ved familieoverdragelser og ikke har nået større offentlighed, og at aftalen kan være indgået mundtligt.

Der er fundet 8 aftægtsaftaler fra tiden 1836–1912 for Lystrup. Aftægtsaftalerne gik ud på at sikre fri bolig og underhold som hidtil, ret til at færdes overalt på ejendommens grund, fri pleje og pasning, medicin i sygdomstilfælde samt et kontant beløb. Derudover ofte specielle aftaler vedr. kørsel, indbo m. m. I ingen tilfælde havde aftægtsfolkene betinget sig retten til at have indflydelse på gårdens drift.

Aftægtsaftalerne var først og fremmest en sikkerhed for visse ydelser, som aftægtsfolkene havde ret til at forlange, hvis det blev nødvendigt, og der opstod uenighed mellem aftægtsfolkene og den øvrige familie.

Aftægt behøvede ikke at være ensidig forsørgelse. F. ex. kunne aftægtsnyderen være forpligtet til at yde arbejde, så længe han formåede, men det forekommer ikke i materialet vedr. Lystrup. Det betyder dog ikke, at aftægtsfolk ikke kunne hjælpe til på gården.

Såvel som der var arbejde, børn kunne udføre på gården, var der også arbejde at gøre for de gamle forældre.

Undersøger man levealderen, var der også her forskel på gård- og husmandsfolk. Med skæring omkring 70 år viser det sig, at der dør flere husmænd før 70-årsalderen end efter, mens der hos gårdmandsfolkene var et flertal, der blev over 70 år, før de døde. At flere husmandsfolk døde tidligere end gårdmandsfolk, må skyldes dårligere vilkår m. h. t. bolig, ernæring, arbejde m. m.

Når en person dør, skal der foretages skifte, hvori der gøres op, hvor meget vedkommende ejede. Derfra trækkes evt. gæld, og bliver der noget tilbage, deles det blandt arvingerne.

Døde begge forældre, blev hele arven delt blandt børnene. Døde kun den ene af forældrene, blev først den ene halvdel af arven taget fra til enken/enkemanden, og derefter deltes den anden halvdel, således at enken/enkemanden fik en broderlod, og børnene delte resten. En bror arvede dobbelt så meget som en søster indtil 1857, hvor det bestemtes, at de herefter skulle arve lige⁵⁰).

Var børnene umyndige, beskikkedes en lavværge, og en sådan kunne også beskikkes for enken. I flere tilfælde hensad enken/enkemanden i uskiftet bo, men blev der indgået nyt ægteskab, blev der udloddet.

Familien og husstanden.

Efter de forskellige stadier fra vielse til død nu er fulgt, vil familie og husstand blive belyst.

Familien betragtes som vort samfunds vigtigste primærgruppe. Den har 3 hovedfunktioner: 1) den reproduktive (biologiske), 2) den forsørgende (økonomiske) og 3) den opdragende (socialiserende).

Af familietyper kan nævnes: kernefamilien, som består af forældre og børn – den udvidede eller sammensatte familie, som foruden kernefamilien har medlemmer fra en tredje generation eller fra ægtefællernes søskende – og storfamilien, som består af flere kernefamilier. Desuden findes den ufuldstændige familie, som er en mindsket kernefamilie, hvor f. ex. en ægtefælle mangler.

Familiegruppen i det førindustrielle bondesamfund udmærkede sig ved, at den ikke blot var en konsumtionsenhed, men også en

vigtig produktionsenhed. Dette betyder, at økonomiske faktorer spillede en stor rolle for dens sammensætning og for relationerne mellem dens medlemmer. Derfor er gårdhusstandens størrelse afhængig af arbejdskraftbehovet og forsørgelsesmulighederne⁵¹).

Arbejdskraftbehovet kan løses ved at danne større familiegupper eller ansætte tjenestefolk. Familierne i Lystrup var ofte udvidede familier, der bestod af 3 generationer, nemlig forældre, børn og bedsteforældre på aftægt. Derudover kunne det forekomme, at f. ex. søskende med familie også boede på gården, men altid kun for en kortere periode.

Familiegruppen bestod altså her blot af de allernærmeste beslægtede individer. I den periode, hvor enten familien havde små børn, eller børnene var flyttet hjemmefra, måtte der derfor suppleres med folk udefra, som sammen med familien udgjorde gårdens husstand.

Behovet for denne fremmede arbejdskraft blev dækket af den gruppe unge folk fra egnen, der var på det stadie i deres liv, hvor de flyttede hjemmefra, men endnu ikke var gift. Disse folk kom først og fremmest fra Hårlev sogn, dernæst fra omegnssognene især mod nord, og enkelte fra Stevns og København. I nogle tilfælde kunne familiens egne børn (især sønner) være ude at tjene og tjenestefolk ansat i stedet.

Som et eksempel på hvordan et tyendeforhold kunne bringes istand, nævnes i førnævnte mejerists noteringskalender fra 1886, hvordan Chr. Sørensens steddatter Karen Marie Madsen kom ud at tjene (hus 7). Den „25. Marts ... Jeg var nede hos Chr. Sørensen Lydstrup og høre om deres lille Pige vilde her ud at tjene... 18. April. Min Kone og jeg var til Konfirmation hos Kristian Sørensen Lydstrup ... 1. Maj. Karen Marie Madsen kom ud at tjene hos os“.

Når familien ikke havde familiemedlemmer hjemme, der kunne fungere som dreng, karl, lillepige eller storpige ansattes som sagt tjenestefolk. Det ses på figur 13, hvor tjenestefolkene er sat over for familien på gården. Som eksempel er valgt gård 2. Familien er delt op i en ydende del og en nydende del. Der er skilt ved konfirmationen, da børnene ikke kom ud at tjene før. Hvis de gamle forældre i praksis var på aftægt, er de placeret som nydende.

Folke- tællings- tidspunkter	Tjenestefolk	Ydende	Nydende
1787		42 41 19 16 14	9 6
1801	32 22 13*	55 44 33	
1834	30 20	51 50 18 16	13 10
1840	26 19 17	57 56 19 16	
1845	25 15	62 61 27 24 21	1
1850	27 16 17 15	29 23	7 4 68 66
1855	26 25 20 17	34 28	11 9 5 2 31 73 71**
1860	25 22 15	39 33 16 14	10 7 5 2
1870	21 18 17	42 23 20 15	12 9 4
1880	15	52 25 18 14	
1890	22 21 15	32 27	3 1 63
1901	26 19 17	43 38 14	12 11 9 7 4 1 74
1906	29	48 43 19 17 16	13 11 9 6 4 3 1 79
1911		53 48 24 22 21 18 16	13 11 8 6 2 82

Figur 13. *Arbejdskraften på gården. Gård 2 i Lystrup, 7 tdr. brtk. 1 skp. 3 frd. 2³/₄ alb. = ca. 53 td.l.*

47 mand på 47 år.

42 kvinde på 42 år.

* eneste eksempel på 13-årig tjenestedreng.

** gårdmandens bror, der vendte invalid hjem fra krigen 1848.

Omkring 1900 mindskedes familierne, som ikke længere var udvidede familier, men kernefamilier. Selv om familierne blev mindre, ansattes ikke flere tjenestefolk, tværtimod, for der var sket en omlægning og mekanisering af landbruget.

Ud over familiens egen husstand har husmændene hjulpet til i gårdens arbejde på visse tidspunkter. Desuden kan sæsonarbejdere også have arbejdet på gården.

I det daglige arbejde bidrog alle, så godt, de formåede. Der var arbejde både til børn og gamle, mænd og kvinder.

Kvindens stilling i familien i bondesamfundet var betydelig stærkere end i mange andre samfundslag, og det skyldtes først og fremmest den store rolle, hun spillede i husstandens økonomi.

Arkivalierne fortæller ikke om arbejdsfordelingen mellem køn-

nene. De skel i arbejdsfordelingen, Jens Juul kan huske, forsvandt stort set i hans barndom. Jens Juuls far passede heste og kreaturer med karlen, moderen og pigen malkede, hvilket var det almindelige på den tid og den egn⁵²), men Jens Juul begyndte at malke, da han var dreng. Iøvrigt var det meget vanskeligt at nævne skel, da faderen og moderen som regel „hjælpede ad og altid indrettede sig efter hinanden på bedste måde“, og det kunne ikke afgøres, hvem der bestemte på gården.

Som et udtryk for hvor nødvendige både manden og konen var for gården, fortæller Jens Juul: Det var sådan dengang (1920–30), at hvis en sagfører kom hen i en bank og ville optage lån til en gård, og han fremhævede alle mandens gode sider, kunne bankdirektøren godt træffe at sige: „Ja, det er meget godt med manden, men hvordan er konen?“

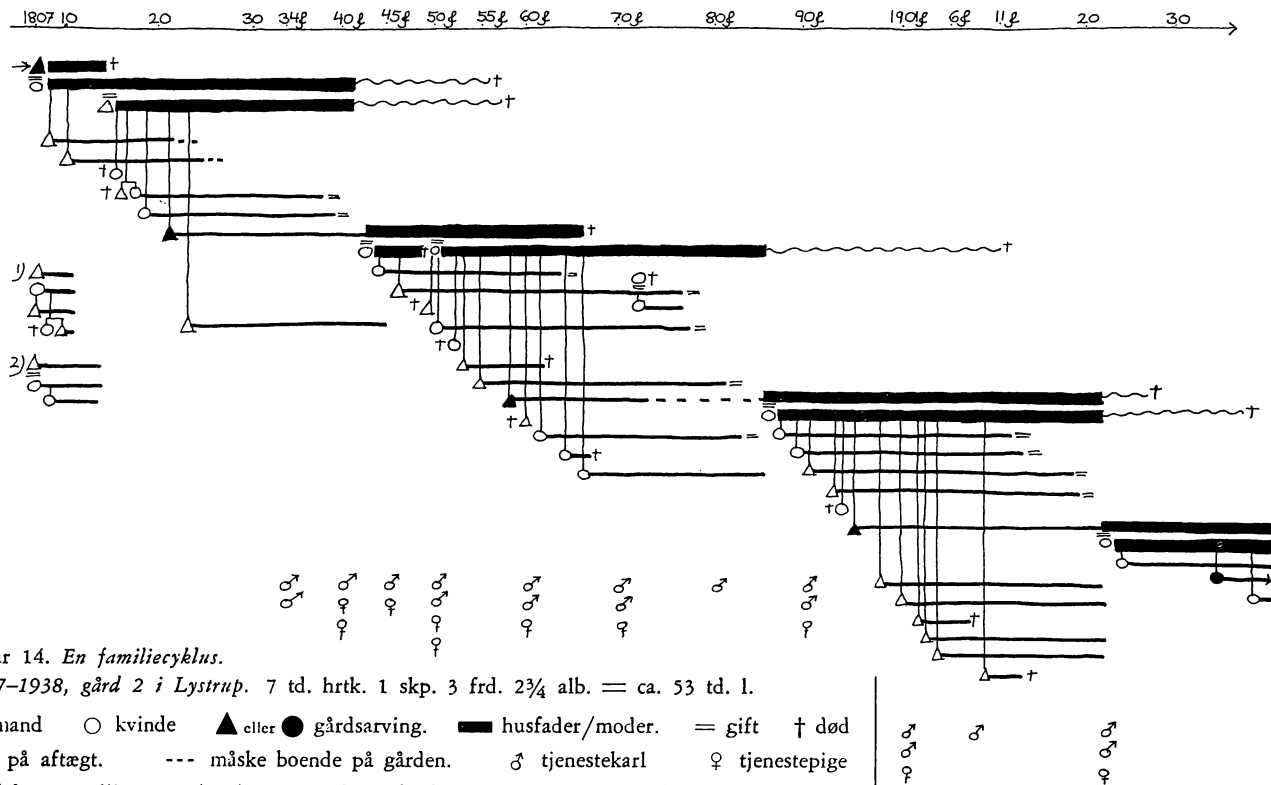
Når man taler om familien, må man huske, at det er en gruppe, der inden for en generation stadig forandrer sig. Hver familie gennemløber et antal stadier: Den starter ved to, der indgår ægteskab. Der kommer børn, familien øges, og udvikler sig fra småbørnsfamilien til en familie med større børn. Derefter flytter børnene bort fra husstanden for at danne nye familier, og efter denne spaltning er man ved udgangspunktet – en mand og en kvinde⁵³).

Denne udviklingskæde, familicyklen, for hver gård og for hvert hus i Lystrup viser, at der var længere mellem generationsskiftet hos gårdmandsfolk end husmandsfolk, hvilket hænger sammen med husmændenes lavere levealder.

Ved gårdovertagelsen, som reelt gerne skete ved gårdsarvingens giftermål, var de øvrige søskende som regel flyttet hjemmefra. Gårdsarvingen havde således ikke forpligtelser m. h. t. forsørgelse af ugifte søskende. Derimod følger forældre på aftægt ofte med ved overtagelsen af gården.

Overtagelsen af hus skete ofte ved giftermål, og aftægtsfolk fulgte med. De øvrige søskende var også her som regel flyttet bort på overtagelsestidspunktet.

En familicyklus kan tegnes i et diagram som vist på fig. 14, igen et eksempel fra gård 2. Tiden er afsat vandret. Årstillene markerer folketællingstidspunkter samt 10-års perioder. Personerne er anbragt nedefter under hinanden.

Figur 14. En familiecyklus.

1807–1938, gård 2 i Lystrup. 7 td. hrtk. 1 skp. 3 frd. 2¾ alb. = ca. 53 td. l.

Δ mand ○ kvinde ▲ eller ● gårdsarving. — husfader/moder. = gift † død
 ~ på aftægt. --- måske boende på gården. ♂ tjenestekarl ♀ tjenestepige
 1901f 1901-tællingen 1) og 2) søn og datter fra faderens tidligere ægteskab, med deres familie

Børn angives det år, de er født, og med en lodret streg op til en af forældrene. Et familiemedlem er markeret med en vandret streg, så længe arkivalierne giver oplysninger om, at personen opholder sig i husstanden. Er en person f. ex. nævnt i to på hinanden følgende folketællinger, er det forudsat, at vedkommende har været hjemme også hele det mellemliggende tidsrum.

Nederst er med han- og hunkønssymboler markeret tjenestefolk, om hvis tilstedeværelse der kun oplyses i folketællingerne, d.v.s. med visse års mellemrum.

På diagrammet kan aflæses forløbet af generationerne, hvor stor familien har været på forskellige tidspunkter, og hvordan sammensætningen har været.

Familieforholdene på gård 2 før 1800 er komplicerede at sætte i diagram, uden brug af farver. Derfor starter diagrammet her først 1807, hvor den gamle Jørgen Nielsen lige havde giftet sig. Med 1) og 2) yderst til venstre er angivet en søn og en datter af Jørgen Nielsens tidligere ægteskab. De var begge nygifte og boede endnu hjemme med hver deres familie. Ved faderens død flyttede de hjemmefra.

Tilbage til 1807 hvor Jørgen Nielsen lige havde giftet sig for 3. gang med en ung kone, med hvem han fik 2 sønner. Da han døde, giftede konen sig med en ny mand, som hun fik 6 børn med. Den næst yngste søn overtog gården, og hans forældre gik på aftægt. Sønnen blev gift 2 gange. Se iøvrigt familie gennemgangen af gård 2.

Dette diagram viser det næsten påfaldende regelmæssige mønster, som generationsskifterne for gård 2 danner. Tilsyneladende ville dette mønster have været gældende også for de andre gårdmandsfamilier i Lystrup, hvis ikke ydre ofte vilkårlige hændelser havde grebet ind i udviklingen. Dette skete imidlertid af og til, og derfor viser ikke alle generationerne i de enkelte familier dette regelmæssige mønster.

At familiegruppen nu er ved at forsvinde, imødegås af flere f. ex. i nutidsundersøgelsen „Familien lever“. Det er snarere sådan, at den isolerede kernefamilie har fået en stærkere stilling³⁴).

Landet er inden for de sidste 100-150 år ændret fra et agrarland til et industriland. Det har medført ændringer også i familien,

men inden for familien synes ændringerne at ske langsomt og gradvist. Der er sket en overgang fra selvhusholdning til kontanthusholdning, og familiesystemet er ændret fra udvidet familie til kernefamilie. Tilmed er børnetallet faldet, således at familiens størrelse nu er mindre. Desuden varetages flere af familiens funktioner uden for familien (opdragelse, arbejde, forsorg m. m.), men derimod spiller familiens emotionelle funktion en større rolle i dag. At opfylde denne funktion kan måske være kompliceret, især hvis forventningerne er intense og omfattende, og især hvis de skal opfyldes af en enkelt person (som i kernefamilien) snarere end af adskillige (som i den udvidede familie).

Kvindens stilling er også ændret. Bl. a. er hun i økonomisk henseende ikke længere afhængig af manden. Hun er heller ikke i samme grad som før bundet til hjemmet p. gr. a. børn, for tidsrummet fra sidste barnefødsel til hendes død er øget, dels fordi hun føder færre børn, dels fordi levealderen i almindelighed er steget⁵⁵).

Trods alt dette viser det sig, at familiegruppen stadig lever. Det må især skyldes, at familien formår at forene en mængde funktioner og dække familiemedlemmernes mange og vekslende behov⁵⁶).

Men det er et spørgsmål, om familien i dag ikke mangler det arbejdsfællesskab, der fandtes tidligere. Familiemedlemmerne tilbringer nu størstedelen af deres tid i grupper med jævnaldrende. Der er således ikke samme muligheder for at få inspiration og påvirkning generationerne imellem og lære at blive socialt indstillet.

LYSTRUP I DAG

I begyndelsen af 1900-tallet ændrede byen Lystrup karakter.

Familierne blev mindre, en gård delte sin jord, og gårdene og husene gik over til at blive selveje (eller arvefæste). To af gårdene solgtes ud af slægternes eje, og det samme skete for alle husene. Der kom hegn og skel mellem ejendommene.

Bækken blev rørlagt i 1959-61, og det lille vandhul er også forsvundet. Mosen blev i 1905 solgt til en gårdmand i Lille Tårnby⁵⁷) og er nu opdyrket.

Husmændene kommer ikke længere ind og fejrer juleaften på

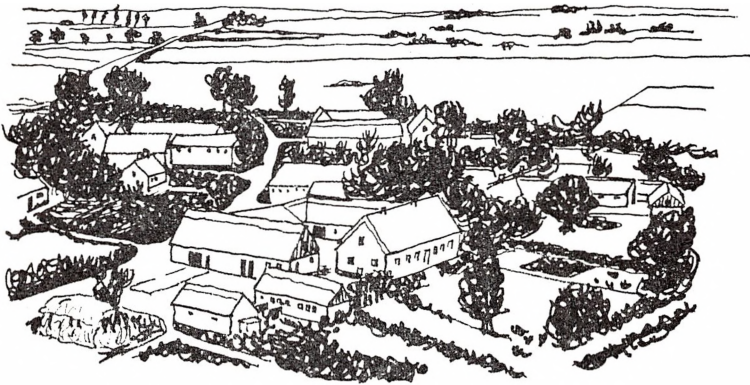

Fig. 15. *Skitse af Lystrup, Grete Rung.*
Efter: *Lidt om Slægten, 1956*³⁵).

gårdene. Der holdes heller ikke fester for Lystrupbeboerne på gård 4, der havde det bedste bræddegulv at danse på.

Der bor nu kun 17 personer i Lystrup. De 4 gårde drives stadig som landejendomme. Hus 6 og 7 bebos henholdsvis af en redaktør og en enkemand. Hus 5 er blevet til en ornecentral og har fået tillagt lidt jord fra gård 3. Mod vest er bygget endnu et hus.

Man hilser på hinanden, er ikke på kant med nogen, men har ikke meget indbyrdes samkvem. Man har ikke længere noget arbejdsfællesskab, og det, at stuehusene vender ud mod haven bagved, medvirker i dag til, at folk i Lystrup ikke har megen kontakt med hinanden. Derimod betyder familiernes spredning så meget mere kontakt uden for landsbyen og sognet.

Kildematerialet.

Til slut vil kildematerialet til denne artikel blive gennemgået.

En væsentlig del af grunden til, at der valgtes en by i Hårlev sogn, var bogen: Hårlev og Himlingøje sogne, 1951, Hårlev, af Axel P. Jensen. Foruden oplysninger om sognet indeholdt bogen også detaljerede lister over gårdbesiddere, hvilket var en god start ved et familiestudie.

En vigtig del af kildematerialet udgjorde folketællingerne, der ligger i Rigsarkivet. De indeholder oplysninger om antal familier, bopæl, navn, stilling og erhverv. Oplysningerne bliver flere og fyl-

digere op mod vor tid. Den væsentligste tilføjelse skete ved 1845-tællingen, hvor fødestedet tages med. Det bibeholdes i resten af tællingerne (dog ikke 1906).

Fra 1787 til 1890 findes 11 folketællinger fordelt på følgende år: 1787, 1801, -34, -40, -45, -50, -55, -60, -70, -80, -90. De næste tællinger fra 1901, -06, -11 er efter en bestemmelse i foråret 1971 nu ikke længere umiddelbart tilgængelige.

Folketællingerne indeholder altså oplysninger, som tegner øjebliksbilleder af familien, dens størrelse, sammensætning m. m. på vilkårlige tidspunkter i familiens cyklus. Modsat de øvrige arkivalier, som omtales nedenfor, og som oplyser om de enkelte begivenheder i familiens cyklus, når de indtræffer.

Folketællingen skulle angive forholdene 1. februar det pågældende år, i 1787 dog 1. juli. Alle skulle tælles det sted, de havde bopæl, således nærmest de-jureprincippet modsat de-facto-princippet som bruges i dag, hvor folk tælles på deres faktiske opholdssted på folketællingstidspunktet.

Ved de første tællinger skulle folk møde op hos sognepræsten for at blive optegnet, men fra 1834 drog skolelæreren ud og foretog optællingen. Fra og med 1870 var det sognerådet, der beskikkede en tællingskommisær, som nu også kunne være en gård- eller hus-ejer i distriktet.

Tællingskommisærerne, der talte op i Lystrup, havde dog ikke efter 1870 angivet deres eget almindelige erhverv, udover 1911, hvor det var en gårdbestyrer, der var tællingskommisær. Desuden kan det ud fra navnene at dømme være ejerne af gård 2 og 3, der var tællingskommisærer i henholdsvis 1901 og 1906.

Værdien af lokalkendskab til folk har haft sin betydning for kommisæren ved tællingerne, men har alligevel ikke i alle tilfælde været tilstrækkeligt. Folketællingernes oplysninger må tages med visse forbehold, især aldersangivelserne, men ved sammenligning folketællingerne imellem kan unøjagtighederne i de fleste tilfælde rettes. Ofte er det ikke fejl, men forskellige måder, hvorpå tællingskommisærerne har besvaret rubrikkerne, f. ex. kan stillingsbetegnelsen tjenestekarl dække over en stedsøn. Tager man folketællingernes tilblivelsessituation i betragtning, er de for Lystrups vedkommende forbavsende gode.

Hårlev sogns kirkebøger findes i København på Landsarkivet for Sjælland m. m. Indtil begyndelsen af 1800-tallet førtes kirkebøgerne landet over ret individuelt, og for Hårlev sogn er den slet ikke ført i præstens sidste levetid 1790–95. Men i 1812 indførtes trykte skematiske kirkebøger, der blev taget i brug i Hårlev sogn 1814. Kirkebøgerne for dette sogn indeholder kun yderst få personlige bemærkninger. Oplysningerne i kirkebøgerne, der skulle forevises ved visitatser, er efter alt at dømme sikre og pålidelige.

Ved siden af kirkebøgerne findes til- og afgangslister, som oplyser om de folk, der drog ind og ud af sognet. Disse lister for Hårlev sogn viste sig ubrugelige p. gr. a. stor mangelfuldhed.

I skifteprotokollerne på Landsarkivet findes skifterne, hvori der oplyses om den afdøde, dennes arvinger, deres bopæl og erhverv, og for døtrenes vedkommende, hvem de var gift med. Desuden registreres boet. Indtægt og udgift gøres op, og er der noget at arve, bliver det udloddet, hvis ikke arvingerne selv ordner det indbyrdes. Det hænder, at skifter mangler. Skifterne er her fortrinsvis benyttet til at få oplysninger om familieforhold, men iøvrigt ligger der et væld af andre oplysninger i disse registreringer af boet.

På Landsarkivet findes også skøde- og panteprotokoller, samt fæsteprotokoller. Disse er brugt til at belyse forholdene omkring overdragelserne af gårdene og husene. Her nævnes de implicerede personer, gårdens hartkorn og overtagelsesbetingelserne. I 1844 indførtes matrikelsnumre, og først fra da af findes realregistre til protokollerne. En del overdragelser hos gårdmændene har ikke kunnet findes, og alle på nær én hos husmændene mangler. Det må skyldes, at de ikke er blevet tinglyste.

Brandforsikringsprotokollerne på Landsarkivet nævner kun 2 af gårdene, og brandtaxationsprotollerne indeholder intet fra dette sogn.

På Matrikeldirektoratet findes ialt 3 kort vedr. Lystrup. Udskiftningskortet fra 1797 som omtegnedes 1817 og 1875. Det sidste er det nugældende. Ud over gård- og husmænds navne i udskiftningskort kunne navne i protokoller vedr. kortene ikke benyttes, idet f. ex. en sogneprotokol dateret 1831 indeholdt navne på fæstere, der forlængst var døde. Ejheller de indtegnede bygninger og deres placering er korrekte.

På Rigsarkivet findes hartkornsspecifikationer fra omkring 1778–94 med oplysninger om antal gårde m. m. inden udskiftningen.

Ud over arkivalier er der benyttet litteratur, dels topografisk litteratur, dels litteratur vedr. emnet familie, fortrinsvis fra Det kongelige Bibliotek.

Yderligere har som nævnt i indledningen Jens Juul Nielsen også bidraget med oplysninger. Denne form for materiale er meget vigtig til supplerings af arkivalierne, som kun informerer om selve den konkrete begivenhed, men ikke oplyser om de overvejelser, der er gået forud.

Iøvrigt findes på Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser optegnelser vedr. landboforhold, og museet vil gerne i kontakt med folk, der kan fortælle om livet på landet i begyndelsen af dette århundrede⁵⁹).

NOTER:

Forkortelser: ff: de følgende sider. Fæstebreve: Se skøder. LA: Landsarkivet i Kbh. MA: Matrikelsarkivet. NEU: Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser, Brede.

Trap: Præstø amt.

Skifter: Skifteprotokoller, LA, Præstø amt:

1773–1829: Juellinge, Tryggevælde og Alslev Godser.

1829–1840: Bregentved Gods.

1840–1886: Bregentved-Gisselfeld Birk (fordelt på forskellige godser).

1886–1919: Vallø Birk og Bjeverskov herred.

Skøder: LA, Præstø amt.

Fæstebreve: 1821–60: Fæsteprotokol, Tryggevælde og Alslev Godser.

Skøder: Skøde- og panteprotokoller

ca. 1868–ca. 99: Bregentved-Gisselfeld Birk. Register: Realskjøde og Panteregister for Haarlev Sogn II, Vallø Stifts Birk.

ca. 1900–19: Vallø Birk. Register: Realregister for Hårlev Sogn, Vallø Birk, (uden år).

Årbog: Præstø amts årbog.

- 1) Trap: 1898 s. 843, 1955 s. 148.
- 2) LA: 1752–73. Vordingborg og Tryggevælde Amter, Dokumenter ang. Brændte Overdrevs Deling og Haarlev Sogns Rettighed deri.
- 3) Jensen, Axel P.: Haarlev og Himlingøje sogne. Haarlev 1951, s. 56.
- 4) Both, L.: Danmark. En historisk-topografisk Beskrivelse, I del. Kbh. 1871, s. 224.
- 5) Nedergård, Poul: Dansk præste- og sognehistorie 1849–1949, Kbh. 1954, s. 607.
- 6) Pedersen, Anna: I såtid og høst, Kbh. 1950, s. 68 ff.
- 7) Årbog 1928, s. 119 ff, og Majvang, A.: Dalby og Thureby sognes historie, Ringsted 1960, s. 259. Det almindelige hoveri til ca. 6 td. hrtk. var 8–9 pløjedage, 50 spandage og 150–170 gangdage.
- 8) Årbog 1928, s. 123.
- 9) Årbog 1943–46, s. 52.
- 10) Jensen, s. 16.
- 11) Lütken, O. D.: Præstø Amt, Kbh. 1839, s. 293.
- 12) Jensen, s. 137 ff, 121.

- 13) Jernbanens Hvem–Hvad–Hvor, Kbh. 1959, s. 160.
- 14) Jensen, s. 44 ff.
- 15) Samme, s. 147 ff.
- 16) NEU: nr. 29.126.
- 17) Som note 16.
- 18) Jensen, s. 151.
- 19) Trap 1898, s. 843.
- 20) Lütken, s. 365.
- 21) Jensen, s. 38.
- 22) RA: Hartkornsspecifikationer. Rk. C. A. o. VI. 2, 1778–86.
I. Sjælland m. Møen og Samsøe. fol. 23.
- 23) MA: Kort over Himlingøje, 1805, Bjevskov herred, Præstø amt.
- 24) RA: Hartkornsspecifikationer. Rk. C. A. a. VI. 2, 1788–94. Sjælland m. Møen, Tryggevælde Amts Hartkornsspecifikation.
- 25) MA: Præstø amt, Bjevskov herred, sogneprotokol 31.04., fol. 43.
- 26) MA: Journal for Bjevskov herred, sogneprotokol udateret, men må være fra omkring 1800.
- 27) Skifter, bl. a. 1789, s. 928.
- 28) Skifte, 1787, s. 843.
- 29) Skifter: 1787 s. 841, 1789 s. 927, s. 944, 1792 s. 1212, 1801 s. 312, 1814 s. 181, 1823 s. 601, 1833 s. 961, 1849 s. 734.
- 30) Som note 26, samt Lütken, s. 119.
- 31) Folketællinger.
- 32) Skifte 1905, s. 142.
- 33) Pedersen, Lars: Lidt om Slægten. Gaardmand og Sognefoged Niels Hansen og Hustru Ane Carlsdatter, Karise sogn 1805–31, Alslev fra 1831, Hårlev 1932.
- 34) Skøde, fol. 821 a.
- 35) Hansen, Søren. Lidt om Slægten. Gaardmand Hans Jensen og Hustru Ane Margrethe Lorentzdatter. Matr. nr. 4 Lystrup, Hårlev 1956, s. 3.
- 36) Jensen, s. 142.
- 37) Hansen, s. 21.
- 38) Samme, s. 23.
- 39) Jensen, s. 38.
- 40) Skøde 1844, fol. 33 a og 58 a.
- 41) Årbog 1947, s. 253.
- 42) Pedersen, A, s. 54 ff.
- 43) Lütken, s. 29.
- 44) Jensen, s. 45.
- 45) Steensberg, Axel, red., Dagligliv i Danmark, I, s. 19 ff.
- 46) Årbog 1947–52, s. 240–69.
- 47) Lütken, s. 29.
- 48) Samme, s. 300.
- 49) Fæstebreve: 1841 fol. 233 a, 1849 fol. 390 b.
- 50) Dansk lovleksikon, Kbh. 1900, se Arv, 29. dec. 1857, § 1.

- 51) Löfgren, Orvar: Familj och släkt. Stencil. Inst. för folklivsforskning, Stockholm, s. 7.
- 52) Pedersen, A., s. 92 ff.
- 53) Löfgren, s. 3.
- 54) Auken, Kirsten m. fl.: Familien lever, Kbh. 1962.
- 55) Manniche, Erik red., Social forandring, Denmark 1970, s. 153 ff.
- 56) Löfgren, s. 31.
- 57) Skøde 1905, s. 201.
- 58) Matthiessen, P. C.: Befolkningens vækst, Kbh. 1965, s. 16 ff, Marquard, E.: Folketællingerne og deres benyttelse, Fortid og Nutid 1921, bd. 3, s. 137-148.
- 59 Adressen: Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser, Brede, 2800 Lyngby.

LITTERATUR OM PRÆSTØ AMT

1970—71

Ved *A. Strange Nielsen.*

DEN ENGELSKE KRIG 1807. – Premierløjtnant *E. O. A. Hede-gaard* har på Poul A. Andersens forlag udgivet bogen „Krigen på Sjælland 1807“. Det er et grundigt og gennearbejdet værk, som især fortæller om kampen ved Køge den 29. august 1807. Man hører om forberedelserne, om troppebevægelserne, om selve kampen og om forholdene rundt om på Sjælland efter kampen. Det er især i det østsjællandske område, det foregik. Fremhæves må de mønske landeværnssoldaters mytteri mod deres officerer, kampen om Herfølge kirke og begivenhederne i Stege, Vordingborg og Næstved. Bogen er ikke alene et stykke militærhistorie, men også et interessant lokalhistorisk skrift med skildringer, større og mindre, fra de steder, der blev berørt af krigen og englændernes besættelse.

BILLEDSNIDEREN ABEL SCHRØDER I NÆSTVED. – Pressefotograf *Mogens v. Haven* er blevet så betaget af den kendte billedskærer, der levede i Næstved 1602–76, at han sammen med „Lunøe Serigrafi“ har udsendt et hæfte med udvalgte billeder af kunstnerens arbejder, billeder, der overbeviser os om, at vi her står overfor en kunstner af sjældent format. Billederne er ledsaget af en utraditionel vurderende tekst og en opregning af de 14 sydsjællandske kirker, 4 norske og 1 københavnsk kirke, hvor der findes altertavler af kunstneren, 19 kirker med prædikestole og derudover endnu nogle kirker, der rummer epitafier af Abel Schrøder.

LANDGILDE OG UDSÆD PÅ SJÆLLAND. – Dette er titlen på førstebibliotekar, dr. phil. *Svend Gissels* disputats, udg. af Landbohistorisk Selskab. På grundlag af „Sjællands Stifts Landebog 1567“ og en række mageskiftebesigtigelser fra omtrent samme tid behandler forfatteren forholdet mellem udsædens og landgildens størrelse på de enkelte bøndergårde. Materialet omhandler Sjælland og Møn,

og der fremlægges et stort stof fra hvert eneste herred og en lang række kirkesogne, hvad også det topografiske register vidner om. Der er meget stof om Præstø amt. Bogen er et meget gedigent landbohistorisk arbejde, som det lønner sig at fordybe sig i.

DET GAMLE NÆSTVED er en billedbog, som journalist *Erling Flindt* har udsendt på eget forlag. Alle de gengivne billeder er taget af gamle Næstved-fotografer fra slutningen af forrige århundrede og frem til 1935. Billedstoffet er udelukkende fra Næstved by med en afstikker til Holmegårds Glasværk. Det er en billedernes mindebog om steder, tider og skikkelser fra den gamle Susåby – nok værd at fordybe sig i.

GAMLE SOLDATERS MINDEBOG – udg. af sydsjællandske soldaterforeningers samvirke. – Bogen giver et rids af Næstved historie som garnisonsby med mange data, som det vil være af stor værdi at kunne vende tilbage til. Forud for en beretning om 15 soldaterforeningers stiftelse og virke bringes en kort skildring af den sammenslutning, som de alle er medlemmer af, og som blev stiftet 1921, altså for 50 år siden, i hvilken anledning denne mindebog er udgivet. Den nydelige bog, der er illustreret med en række gode billeder, er endvidere et kærkomment stykke foreningshistorie, hvori mange af byens og egnens gode borgere er placeret.

NÆSTVED BIBLIOTEK. – I anledning af Bibliotekets 50-års jubilæum som kommunal institution har det udgivet en meget smuk lille publikation med en oversigt over biblioteksvæsenets historie i Næstved og forfattet af vicebibliotekar *Knud Picard*. Selv om udlån af bøger i Næstved startede så tidligt som i 1794, så er det dog især de sidste 50 år, der omtales udførligt. Den pionergerning, som lærer, senere bibliotekar Vald. Holst udførte, står nu helt klart, og væksten i bindantallet fra hans oprindelige 800 bd. til de nuværende 75.000 taler sit eget sprog.

MØNS GENSIDIGE BRANDFORSIKRING fejrede 1. maj 1971 sit 100-års jubilæum. Af det udsendte jubilæumsskrift fremgår det, at det for såvidt godt kunne have været 125 år. For i året 1846 stiftede to selskaber af denne art, nemlig „Brandforsikrings-

foreningen for Fanefjord m. f. sogne“ og „De mindre ejendomsbesidderes Brandassurance“. Begge havde hele øen som virkeområde, og det var derfor naturligt, at man i 1871 sluttede sig sammen i „Brandforsikringsforeningen for rørlig ejendom på Møn, Bogø og Nyord“. Et lille stykke Møns historie er hermed beskrevet.

HUSE I KARREBÆKSMINDE. – I efteråret 1970 gik et hold studerende fra Byggeteknisk Højskole under ledelse af arkitekt *Henry Voss* i gang med et opmålingsarbejde omfattende 10 af de interessanteste huse, skipperhuse og pakhuse, i fiskerlejet. Resultatet heraf er publiceret i et særdeles nydeligt hæfte, hvor de studerendes smukke tegninger ledsages af karakteristiske Karrebæksminde-billeder med en tekst, der giver de faste holdepunkter i skipperbyens historie fra 1796 og fremefter. Vi får her præsenteret en egenartet miljø-bebyggelse, noget helt særligt, som nu, fæstnet på papiret, altid siden vil være af værdi for beboerne og forskningen. Karrebæksminde ligger nok i det gamle Sorø amt, men som ladeplads for Næstved rummer den et særligt kapitel af denne bys historie.

SYDSJÆLLAND er navnet på 5. bind i Gyldendals egnsbeskrivelser. Bindet beskriver Sorø og Præstø amter, og de enkelte kapitler er tildels skrevet af lokale folk. Pastor *Elna Bækdorf*, Sorø, har taget sig af „Religiøse strømninger“. Redaktør *Henning Jessen*, Næstved, har skrevet kapitlerne „Indledning“, „Landskabet“, „Administrativ inddeling“ og „Erhverv“. Overlærer *Erling Petersen*, Fuglebjerg, tegner sig for „Historie“ og „Blå bog“, mens overlærer *Viggo Zuschlag*, Vordingborg, har behandlet „Dyreliv“. Værket giver en alsidig og ofte detaljeret beskrivelse af området, men teksten er kun i ringe grad underbygget af noter og henvisninger. Der er tydeligt sigtet på en meget populær fremstilling, hvor et stort indhold, velforsynet med illustrationer, men sat med alt for små typer, er presset ind på en relativ snæver plads. Afsnittet om „Sagn og overtro“ har mistet sin ægthed, fordi redaktionen har pyntet for meget på det oprindelige manuskript.

REPORTAGE OM NÆSTVED. – Næstved Diskontobanks 100-års jubilæumsskrift 1871–1971 blev et skrift, ikke så meget om penge-

instituttet, som om byens liv og begivenheder i de 100 år. Direktør *Svend Holst* er mester for skriftet, og hans fortælling om byen skyldes ikke mindst, at han på nært hold har levet med i begivenhederne. Hans elegante stil og de omhyggeligt udvalgte billeder gør det til en nydelse at læse bogen. Der er gjort meget ud af de to store begivenheder: „Næstved bys 800-års jubilæumsfest 1935“ og „Bygningen og indvielsen af kanalen 1935–37“. Disse afsnit af byens historie er skildret så førstehånds, som ingen andre kunne gøre det. Det vil få blivende værdi. Diskontobanken har stor ære af denne specielle form for jubilæumsskrift.

BJÆVERSKOV HERRED OG BIRKERNE FOR VALLØ, LEL-LINGE OG GL. KØGEGARDS GODSER. – I serien af foreløbige arkivregistraturer har Landsarkivet for Sjælland udsendt „Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919“, bindet om Gl. Roskilde amt. Heri er også medtaget de ovennævnte områder af det tidligere Præstø amt. Bogen rummer fortegnelser over herredsfogder og -skrivere samt birkedommere og -skrivere for hver af retskredsene. Herefter følger en fortegnelse over, hvad der er bevaret af protokoller og dokumenter fra hver af retskredsene.

LAVSARKIVER I PRÆSTØ AMT. – Endnu en af de foreløbige arkivregistraturer fra Landsarkivet for Sjælland har adresse til Præstø amt, nemlig „Sjællandske og Lolland-Falsterske lavsarkiver“. Det er en fortegnelse over, hvad Landsarkivet opbevarer af sager fra de gamle håndværkslav i amtets købstæder. Fra *Næstved* er det bagerlavets arkiv 1731–1803, skomagerlavet 1767–1878, og det store smedelavsarkiv 1606–1876. Fra *Stege* er det skomagerlavet 1511. Og fra *Vordingborg* er det ligbærerlavet 1740–1864, skomagerlavet 1738–1862 og Sct. Knudslavet 1630–57.

VOGNSAMLINGEN PÅ SPARRESHOLM. – I forbindelse med åbningen af vognmuseet på Sparresholm i juli 1971 er udgivet et meget instruktivt hæfte, der først fortæller om hjulmanden og kuskens og om disse personers arbejde. Dernæst bringes en fortegnelse over vognsamlinger i Danmark og fortsættes med en omtale af de 84 køretøjer, man startede med, og hvoraf henimod halvdelen er fra det gamle Præstø amt.

SPILDTE GUDS ORD PÅ BALLE-LARS er titlen på en lille bog, udsendt 1860 af sognepræst *J. E. Gjelbølle*, Præstø. Det er en gengivelse af de samtaler, præsten havde med den dødsdømte i tiden forud for henrettelsen lige indtil de sidste øjeblikke, før bøddeløksen faldt. Tidsskriftet SKALK har nu genudgivet bogen og forsynet den med en kortfattet historisk redegørelse for hele hændelsesforløbet i denne opsigtsvækkende sag. Tillægget er forfattet af *Bent Skar*. Bogen fås (13 kr.) hos SKALK, Jelshøjsvej 8, 8270 Højbjerg.

TINKRUSET FRA NÆSTVED. – „Nationalmuseets Arbejdsmark 1971“ beretter: I 1665 indsattes Bertel Lauridsen som vejer og måler i Næstved. Året efter lavede en kandestøber i København et tinkrus til ham. Det befinder sig nu i Nationalmuseet og bærer indskriften „Bertel Laurisen kielder svend og weier mester udi Næste“ 1666.

ELMELUNDE KIRKES KALKMALERIER. – I „Nationalmuseets Arbejdsmark 1971“ har *Robert Smalley* og *Knud Simonsen* udføreligt gjort rede for konserveringen i 1970 af de bekendte kalkmalerier, hvis skaber gerne omtales som „Elmelundemesteren“. Beretningen vurderer også den istandsættelse, som museet lod foretage i 1895, og som her kritiseres stærkt. Den netop foretagne konservering har bragt meget nyt frem om de interessante billeder, og „Elmelundemesteren“ vurderes endnu højere som kunstner end hidtil.

ØSTSJÆLLAND. – Forlagsboghandler *A. Kirkeskov*, Karise, fortsætter udgivelsen af sit værk om Østsjælland. Det er blevet godt modtaget af befolkningen, og udgivelsen af hæfterne skrider planmæssigt frem. Hæfterne 8-9-10-11 beretter om Varpelev, Hellested, Frøslev og Havnelev sogne, og det er hele tiden sognets egne fortidskyndige folk, der fortæller. De har så meget at fortælle, at værket har måttet udvides fra 15 til 24 hæfter. I de nu udkomne hæfter glæder man sig især over lærer *Vilb. Hellesteds* indsigtfulde beskrivelse af Hellested sogn. Som barn af sognet kender han frem for nogen både stort og småt, og han kan få tingene til at fortælle. Mange gode billeder fra de fire sogne er hente frem fra gemmerne, og det er godt at se dem bevaret her.

LITTERATUR OM PRÆSTØ AMT

1971—72

Ved *A. Strange Nielsen.*

RYTTERSKOLER I PRÆSTØ AMT. – Skoleinspektør Sigmund Ellkier-Pedersen har i 250 året for rytterskolernes indretning som alumeskoler på de kongelige rytterdistrikter udgivet en jubilæumsbog (Universitetsforlaget i Århus), hvori han offentliggør resultatet af sine undersøgelser om rytterskoletavlernes tilblivelse og senere skæbne og med oplysninger om de enkelte skoler. Det er helt forbløffende at se, at langt de fleste af de på skolerne opsatte sandstenstavler med inskription endnu er bevaret. I Præstø amt drejer det sig om 16 skoler i Tryggevejle rytterdistrikt, 20 skoler i det vordingborgske distrikt og 9 skoler på Møn-Bogø.

FARØ. – Den sydsjællandske historiker, dr. phil. Holger Munk, har atter udgivet en bog om hjemstavnen, – mest på grundlag af en dagbog ført af en af hans slægtninge, Lars Pedersen Munk, mens denne havde tjeneste på Farø's største gård.

Vi får her et stærkt indtryk af det daglige liv på øen 1874–75 i de 11½ år tjenesten varede. Men det, der gør fremstillingen værdifuld, er, at forholdene på øen ses i sammenhæng med hele egnen og med tiden dengang. Forfatterens medleven i stoffet og hans indføling i livsrytmen på øen gør skildringen så levende og nærværende, at man fornemmer, hvordan det går til, at det almindelige, daglige, slidsomme men trofast udførte arbejde forædler mennesket.

VORDINGBORG KIRKE – Jeppe Murers hat. – I tidsskriftet „Skalk“, nr. 1, 1972, har museumsinspektør *Th. Ramskou* skrevet en artikel om det kuriøse kalkmaleri i kirkens kor, hvor man ser en tørstig håndværker drikke af et bæger. Figuren forestiller Jeppe Murer, og det er hans trekantede hat, der tages frem til ny bedømmelse. Resultatet heraf er, at man kan betragte hatten som et symbol på korsfæstelsen på Golgatha.

VALLØBY KIRKE, indviet til Sct. Marie. – Få kirker har mere at fortælle end Vallø, og få sognepræster er bedre hjemme i deres kirkes historie end pastor *A. Gunnersø* i Vallø. Han kunne ikke give sit sogn nogen bedre afskedsgave end denne smukke og lødige beskrivelse af kirken samtidig med, at han måtte sige farvel til sit embede. Den lille bog former sig som en vandring gennem og omkring kirken, hvor alle dele af den beskrives – og det på en sådan måde, at rigt inventar, fremragende kunst og historiske minder får lov til at tale, så man ikke kan lade være med at lytte.

SLÆGTSHISTORIE FRA LUNDBY OG HAMMER SOGNE. – Skoleinspektør *Axel P. Jensen*, Hårlev, har præsteret den meget store indsats at lave en slægtsbog (duplikeret) for efterkommere efter husmand i Lundby Jens Nielsen (1813–92) og hustru Elise Marie Jensdatter (1819–88). Den ældre del af det indsamlede materiale hører mest hjemme i Lundby og Hammer sogne. Beskrivelsen indledes med lidt slægtshistorie, både familieminder og indsamlede oplysninger fra arkiverne. Derefter følger et fuldstændigt register over alle afdøde og nulevende personer, der er efterkommere efter det ovennævnte ægtepar, ialt godt 300.

VELKOMSTBOG FOR HOLMEGÅRD KOMMUNE. – Kommunen har udsendt 2. udgave af sin velkomstbog (Mostrups Forlag). Til de historiske afsnit er hentet stof fra Trap og Danmarks Kirker, Præstø amt. Der må desværre noteres ukorrektheder i beskrivelsen af Olstrup og Toksværd kirker.

BESKRIVELSE AF MØN. – Gyldendals egnsbeskrivelse bd. 7, omhandler Lolland-Falster og Møn, og en række lokale folk har hver på sit felt ydet bidrag til værket. Fhv. gdr. *Hans Chr. Andersen* har skrevet om Møns historie, redaktør *Henning Jessen* om Landskabet, den administrative inddeling og om erhvervslivet, sognepræst *H. Skjødt-Pedersen* har bidraget med kapitlet om de religiøse strømninger. Udover det særlige kapitel om øens historie bliver de mønske forhold taget med i behandlingen af emner som: jordbund, landskab, planteliv, dyreliv, arkæologi, herregårde, folkemål, religion, kirker, sagn og overtro, egnsdragter m. m. Bogen er forsynet med mange illustrationer fra Møn, deraf adskillige i farver.

VEJE OVER TRYGGEVÆLDE Å. – I tidsskriftet SKALK, nr. 2, 1972, bringer *Helge Nielsen* en udførlig og velillustreret reportage om de konstaterede, gamle stenbrolagte vejanlæg over Tryggevælde å. På strækningen fra Karise til Prambroen er der i de senere år fundet 9 vejføringer, hvoraf de 5 er undersøgt. Man får her en indføring i vejbygningsteknik i tiden helt tilbage til henimod Kristi fødsel.

SYDSJÆLLANDS GEOLOGI. – Mineralogisk Museum i København har i tidsskriftserien VARV udsendt „ekskursionsfører nr. 2“. Det er en vejledning i at studere Sydsjællands og Møns geologi. Først beskrives lokaliteterne Møns klint, Stevns klint, Fakse kalkbrud og Lellinge-å-området Dernæst gives der anvisning på og vejledning i at studere ekskursionsfelterne Fakse banke, Karrebækstorp-Klinteby, Næstved-Mogenstrup, Myrup, Sallerup, Ugledige, Lundby, Gishale og Tjørnehoved. Med sine mange tegninger, kort og billeder, tildels i farver, er bogen overordentlig instruktiv.

SYDSJÆLLAND. – I anledning af sin 80-års fødselsdag har hjemstavnhistorikeren, dr. phil. *Holger Munk*, udsendt en ny udgave af sin erindringsbog „Mindets lyse spil“, der udkom 1966 som Næstved Tidendes 100-års jubilæumsbog. Der henvises til omtalen i årbogen 1966, men tilføjes, at bogen i den nye udgave er udvidet med endnu 6 erindringskapitler og adskillige nye billeder i farver.

ANKLAGEMYNDIGHED OG POLITI I PRÆSTØ AMT. – I serien „Foreløbige Arkivregistraturer“ (stencilerede) har Landsarkivet for Sjælland udsendt en registrant over arkivalier vedrørende statsadvokaturen for Danmark øst for Storebælt 1919–72 og for politikredsene samme steds 1919–72. Vi finder heri oversigten over, hvad der indenfor dette tidsrum findes opbevaret i Landsarkivet. Det drejer sig for Præstø amts vedkommende om Næstved, Store-Heddinge, Præstø og Vordingborg politikredse.

RETSVÆSEN I PRÆSTØ AMT. – Landsarkivet for Sjælland har udsendt et nyt bind i serien „Foreløbige Arkivregistraturer“ (Sorø

amt I). Vi finder heri fortegnelser over de bevarede arkivalier fra Gisselfeld Klosters Birk 1698–1851, Bregentved-Gisselfeld Birk 1851–1919 og Ringsted-Tybjerg Herreder 1701–1802.

Registraturen slutter med et sogneregister med angivelse af, hvilke retskredse de enkelte sogne har tilhørt gennem tiderne.

MIDDELALDERGENSTANDE FRA PRÆSTØ AMT I NATIONALMUSEET. – Nationalmuseet har udsendt en ny vejledning for folk, der besøger dets middelaldersamlinger. Ved gennemgangen heraf ser vi, at Præstø amt er godt repræsenteret. Hver genstand bliver beskrevet og bestemt tidsmæssigt og stilmæssigt. Ikke mindst drejer det sig om kloster- og kirkeinventar f. eks. fra Hammer, Holme-Olstrup, Kalvehave, Lyderslev, Næstved Sct. Peders, Store-Heddinge, Øster Egede og Øster Egesborg. Desuden er medtaget pragtdolken fra Baremose og grundplanen over Vordingborg Slot.

Vejledningen er rigt illustreret, også med farvetavler, og rummer desuden kultur- og kunsthistoriske oversigter.

PILGRIMSTEGN PÅ KIRKEKLOKKER I PRÆSTØ AMT. – Mange middelalderlige kirkeklokker er udsmykket med afstøbninger af pilgrimstegn. I „Årbog for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1971“ har *Niels-Knud Liebgott* skrevet en artikel om dette emne. Heri træffer vi omtale af kirkeklokker i Frøslev, Næsby, Præstø og Vejlø.

FREDEDE BYGNINGER I PRÆSTØ AMT. – Det særlige bygningssyn under Nationalmuseet, som fører tilsyn med alle landets fredede bygninger, har udgivet en bog om fredningsarbejde og fredningsbestemmelser. Den største del af bogen er dog en fortegnelse over alle fredede bygninger i landet, udfærdiget pr. 31. december 1971. Bygningerne opregnes amtsvis og indenfor hvert amt kommunevis. Hvis man tæller op, hvad der er fredet i det gamle Præstø amt, når man til 31 købstadhuse, 22 herregårde, 13 bygninger på landet, og desuden 7 præstegårde, 4 møller, 3 skolebygninger og 3 kirkelader.

Der er to fredningsklasser A og B. Særlig værdifulde bygninger er fredet i klasse A. Af disse findes der 23 i amtet. Denne bog

har især adresse til Historisk Samfund og dets medlemmer, fordi denne kreds af mennesker må være nærmest til at værne om de lokale historiske værdier. Forøvrigt findes der endnu en række bygninger i amtet, som desværre ikke er fredede, men burde være det.

KRIDTSTENSHUSENE PÅ STEVNS – er en artikel af stud. mag. *Carsten Hess* i „Folk og Kultur“, årbog for dansk etnologi og folke-mindevidenskab. Afhandlingen fortæller om kridtstenen i Stevns Klint og den anvendte brydningsteknik. Man læser, om den produktion, Gjorslev gods satte i gang, om handel og sejlads med kridtsten og om anvendelsen til byggeri på selve Stevns. Det er særlig overgangen fra bindingsværk til grundmur, der bliver belyst.

MUSEER I STORSTRØMSAMTET. – En god idé er realiseret. Amtets museer har slået sig sammen om i fællesskab at udgive et lille hæfte (24 s.), hvori hvert af museerne præsenterer sig med omtale af deres samlinger, med adresse og telefonnr., med åbnings-tider og servicefunktioner og med henvisning til litteratur om mu-seet. Det gamle Præstø amt er repræsenteret med Stevns Museum, Næstved Museum, Thorvaldsen-Samlingen på Nysø, Grundtvigs Mindestuer i Udby, Vordingborg Museum, Møns Museum i Stege og Keldbylille Museumsgård. Vi noterer, at vognsamlingen på Sparresholm ikke er kommet med.

BOGEN OM BREGENTVED. – Sognepræst *A. Majvang*, Sdr. Dalby, har præsteret endnu en lokalhistorisk bedrift – bogen om Bregentved, som egentlig er bd. 2 af 3-bindsværket om Haslevs historie. Der er meget stof i denne bog, som stammer direkte fra Bregentved godsarkiv, og som vi ellers ikke havde fået kendskab til Gårdens historie er skrevet i afsnit – et for hver af besidderne, gennem tiderne, men med stor vægt på grevskabets grundlægger *A. G. Moltke*, hvis ædle skikkelse har fascineret forfatteren. Beskrivelsen af de vidtstrakte godser og herregårdens centrale placering i alle egnens forhold bevirker, at denne bog er meget mere end herregårdens historie; den er samtidig en bog, der fortæller om hele egnen, og gør det naturligt og ligefremt, krydret med mange morsomme og interessante detaljer. Bregentved ligger nok i Sorø amt,

men bogen har i lige høj grad adresse til læserne i Præstø amt, fordi store dele af godset ligger her.

KUNSTSKATTENE PÅ RÅDEGÅRD. – I forbindelse med bekendtgørelsen om sine store gaver til danske museer (heriblandt Næstved Museum) har godsejer *Ejler Ruge*, Rådegård, udsendt bogen „Samtaler med en samler“ forfattet af *Gunnar Buchwald*. Bogen fortæller om godsejerens store samlerinteresse og om tilblivelsen af de kostbare samlinger på Rådegård. Bogen fortæller endvidere om samlerglæden, den fryd det er at erhverve og aflokke antikviteterne deres ånd og skønhedsværdier. Bogen bringes i et fornemt udstyr og rummer en række helsides farvebilleder, mest gengivelser af kunstskatte på Rådegård.

STIFTELSEN FOR VÆRDIGE ÆGTEFOLK OG MÆND, der ligger i Sortebrødregade i Næstved, blev opført 1857, efter at man gennem 5 år ved en storstilet offervilje havde skabt midlerne dertil. Handelsgartner *N. O. Paulsen* fortæller herom i et hæfte, der er udgivet af stiftelsen. Beskrivelsen slutter med en liste 1858–1972 over de vigtigste begivenheder i stiftelsens historie.

ØSTSJÆLLAND. – Østsjællandsværket, der udgives af forlagsboghandler *A. Kirkeskov*, Karise, er fortsat med hæfterne 12–13–14. Heri findes beskrivelserne af sognene Lille Hedinge, Smerup og Spjellerup samt begyndelsen af Vemmetofte. Stadig er det sognenes egne lokalhistorisk kyndige folk, der fortæller om landsbyer, kirker, skoler, herregårde o.s.v. Der er så mange værdifulde enkeltheder i beskrivelserne, at det er uoverkommeligt at nævne dem her. For hvert sogn er der indarbejdet et afsnit om de enkelte bøndergårdes historie ledsaget af et godt fotografi af den enkelte gård, noget eftertiden nok skal vide at sætte pris på. Ind imellem bringes nydelige og stemningsfulde pennetegninger af tegneren *Herman Henriksen*, Strøby.

J. P. ELLEHØJ IN MEMORIAM

24. februar 1973 døde fhv. proprietær Jens Peter Jensen Ellehøj, o. 84 år gammel. I 1912 var han som ung mand med i den kreds, der stiftede Historisk Samfund for Præstø Amt, og ved vort 50-års jubilæum 1962 blev han foreningens æresmedlem. Endnu for få år siden kunne man træffe ham ved vore udflugter.

J. P. Ellehøj følte sig stærkt knyttet til sin slægt, der havde hjemsted på Elverhøjgården i Hellested sogn på Stevns. I Historisk Samfunds årbog 1962 har han skildret slægtens historie under titlen „Ved Elverhøjen. En stevnsk bondeslægts krønike“. 1969, da J. P. Ellehøj blev 80, gav han udtryk for sine varme følelser for vor forening ved at forære alle dens medlemmer sin digtsamling „Marierosen“.

Det er en mand, som i ca. 60 år har virket for Historisk Samfund, der nu er gået bort.

Æret være hans minde!

F. M.

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

Årsberetning 1970-71.

Driftsregnskab for 1. april 1970-31. marts 1971.

<i>Indtægter:</i>	<i>Kr. Ø.</i>	<i>Udgifter:</i>	<i>Kr. Ø.</i>
Tilskud fra stat og kom- mune 1970/71	3.230,00	Udgivelse af årbog 1967..	6.625,80
Medlemskontingent do.	8.015,50	Hensat til udgivelse af år- bog 1970	8.000,00
Salg af gl. årbøger	601,25	Andre tryksager	112,93
Renteindtægter	606,78	Porto, telefon m. m.	1.753,45
Andre indtægter	639,00	Møder, foredrag og ud- flugter	2.478,31
Overført til udg. af årbog 1967	8.000,00	Repræsentation, gaver m.v.	869,65
		Afskrivning af restancer 1967/68	52,25
		Overskud henl. til formue	1.200,14
	<u>Kr. 21.092,53</u>		<u>Kr. 21.092,53</u>

Status 1. april 1971.

<i>Aktiver:</i>	<i>Kr. Ø.</i>	<i>Passiver:</i>	<i>Kr. Ø.</i>
Obligationer	2.418,62	Hensat til udg. af årbog 1968/69/70	23.500,00
Sparekassebøger	3.740,83	Arkæologisk fraktion m.m.	1.424,75
Postgirokonto	2.643,72	Kapital-saldo 1/4 1970...	9.453,28
Forventede tilskud	3.275,00	Overskud i året 1970/71	1.200,14
Kontingenrestancer	23.500,00		
	<u>Kr. 35.578,17</u>		<u>Kr. 35.578,17</u>

Formue 1/4 1971 *kr.* 10.653,42.

Målet for den traditionelle juniudflugt (14/6 70) var først vikingemuseet i Roskilde og dernæst Jægerspris slot. Begge steder fik vi kyndig vejledning, på Jægerspris af dr. Roar Skovmand, der gav os adgang til værreiser, som normalt ikke er tilgængelige for besøgende. Der var fint vejr og god tilslutning.

26/9 gik turen til Nykøbing Falster. Trods det fine efterårsvejr mødte kun ca. 50 deltagere op. Til ære for gæsterne lod man kirkens nye klokkespil høre, og inde i bygningen var altersølv og messehagler fremlagt. Distriktsmåler Paamejer gennemgik kirken og senere museet i Zarens Hus. I mellemtiden afholdtes generalforsamling i museets restauration, og der udspandt sig en livlig diskussion om foreningens medlemstal, økonomi og årbogen. Under formandens årsberetning oplystes det i øvrigt, at der igen var dannet et aftenhøjskolehold med emnet det gamle Næstved.

Ved valget fik foreningen, for første gang i sin 50-årige historie, et kvindeligt styrelsesmedlem, fru Bente Hansen, Næstved, som afløste kasserer P. E. Andersen, der hyldedes for sit 20-årige virke i Historisk Sam-

funds styrelse. Gdr. Knud Hansen, Holme Olstrup, og skoleinspektør Axel P. Jensen, Hårlev, genvalgte, ligesom der også var genvalg af revisorer og revisorsuppleant.

18/3 1971 holdt fru Boyhus, Stiftsmuseet i Maribo, i KFUK's lokaler, Næstved, et livligt og oplysende lysbilledforedrag om engelsk fajanc og bestemte de stykker, deltagerne havde medbragt.

F. Michelsen.

—————

Arsberetning 1971-72.

Driftsregnskab for 1. april 1971-31. marts 1972.

<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Tilskud fra Stat og Kommune	3.230,00	Udgivelse af årbog 1968	10.275,72
Medlemskontingent	9.500,00	Kontorartikler, porto m.m.	1.650,74
Salg af ældre årbøger	1.397,85	Møder, foredrag, udflugter	1.865,45
Renteindtægter	394,93	Repræsentation	376,90
Overført fra status til udg. af årbog 1969/70	7.500,00	Kr. 14.168,81	
Underskud	1.646,03	Henlagt til udg. af årb. 71/72	9.500,00
	<u>Kr. 23.668,81</u>		<u>Kr. 23.668,81</u>

Status 1. april 1972.

<i>Aktiver:</i>	Kr. Ø.	<i>Passiver:</i>	Kr. Ø.
Obligationer	2.418,62	Hensat til udg. af kom-	
Bank, sparekasse, giro ...	4.738,77	mende årbøger	25.500,00
Forventede tilskud	3.200,00	Arkæologisk fraktion ...	1.350,00
Kontingentresancer	25.500,00	Saldo 1/4 1972	9.007,39
	<u>Kr. 35.857,39</u>		<u>Kr. 35.857,39</u>

Formue 1/4 9007,39 kr.

Forsommerudflugten 15/6 gik til Holbækegnen. Først fik vi forevist Holberg-samlingerne på Tersløsegård, og så fortsatte man til det naturskønne område Grøntved Bakker, hvor frokosten blev indtaget i traktørstedet „Magle-sø“. I Holbæk forviste antikvaren J. Østergaard Christensen museet, og senere så man kalkmalerierne i Tuse kirke, kørte forbi Løvenborg og sluttede med at bese Undløse kirke, som blev gennemgået af pastor O. Bruun Jørgensen. Det var en meget vellykket tur med fint vejr og stor tilslutning.

25. september mødtes vi i Køge, hvor vi så museet, og dets leder Gert Neubert fortalte om museumsproblemer, mens museumsinspektør Helge Nielsen foreviste en udgravning i byen. Efter kaffebordet i Odd-Fellowgården holdt han lysbilledforedrag over emnet udgravninger af oldtidsveje over Stevns å og Tryggevalde å.

Under den efterfølgende generalforsamling udtaltes mindeord over det afdøde styrelsesmedlem retsassessor Niels Johansen, Præstø. Man drøftede bl. a. vedtægtsændringer.

Til afløser af fru Bente Hansen, Næstved, der forlader amtet, valgtes fru Ebba Køie, mens fru Else Porsbo, Borre, blev pastor Frederiksens efterfølger. Pastor Frederiksen forlod styrelsen efter ca. 20 års virke. J. Inge-mann Petersen, Glumsø, og T. Worsaae, Vordingborg, genvalgtes. Konsu-lent Levin Hansen, Næstved, fulgte efter kontorchef F. H. Høyrup, som var afgået ved døden. Den anden revisor, amtsrevisor Ernst Hansen, og revisor-suppleanten landinspektør H. Juul Nielsen genvalgtes begge.

Efter generalforsamlingen afholdtes et uformelt møde, hvor nogle få medlemmer diskuterede muligheden for Arkæologisk Forenings fortsatte eksistens. Man vedtog at prøve, og senere på året forsøgte en udflugt til Hellested, hvor museumsinspektør Helge Nielsen foreviste udgravningen af en oldtidsvej. Foreningens eksistens er fortsat uvis.

2. marts 1972 holdt overinspektør Holger Rasmussen, Nationalmuseet, i Næstvedhallen lysbilledforedrag over emnet folkelige skæringer og udtalte sig om de prøver, deltagerne havde medbragt. Arrangementet var meget vellykket.

Efter mødet afholdtes ekstraordinær generalforsamling med ændring af vedtægterne på dagsordenen. Det foreslåede vedtoges, og herefter er årbogens udsendelse frigjort fra kontingentopkrævningen, og det er muligt at foreslå emner til styrelse og revision på selve generalforsamlingen.

F. Michelsen.

PRÆSTØ AMTS MUSEER

NÆSTVED MUSEUM

Regnskab 1. april 1970–31. marts 1971.

<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.	<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.
Lønninger	12.386,40	Tilskud fra staten	22.500,00
Lokaler	10.650,15	Tilsk. fra amt, kommuner	24.269,00
Samlinger	7.567,47	Andre tilskud	3.750,00
Inventar	285,90	Entréindtægter m. m. ...	837,25
Andre udgifter, herunder telefon, kontorudgifter, bibliotek, transport, re- præsentation m. v. ...	6.811,58	Lejeindtægt (kustodehus)	900,00
At overføre til næste år...	33.596,26	Renteindtægter m. m.	2.511,93
		Diverse	1.248,18
		Overført kassebeholdning fra forrige år	15.281,40
	<u>Kr. 71.297,76</u>		<u>Kr. 71.297,76</u>

Fund og indkøb.

Fra frømandsundersøgelser i Karrebæksminde indgik teglsten og keramikrester.

På grund af store udgifter til andre formål har indkøbene i det forløbne år været begrænsede. Man har bl. a. erhvervet et bord med fliser af Jens Thirslund og et ragoutfad, dekoreret af Herman H. C. Kähler. Der er fremdeles indkøbt en glasfigur fra Holmegaard, en bisonokse, udformet af Siegfried Wagner ca. 1930 og kun fremstillet i et par eksemplarer. Der er også indkøbt billeder.

Gaver.

Der indgik adskillige gaver, herimellem særdeles værdifulde. Grosserer H. V. Blum, København, forærede museet et svendestykke, udført i Næstved ca. 1850: en pengekasse, formet som et hus med en smedefigur, alt i jern.

A/S C. F. Rich & Sønner overlod os en flisemosaik, som sad i et badeværelse i Bredgade, København. Motivet var mytologisk: Thor viser den uhøviske Loke bort fra Ægirs gilde, og K. Hansen Reistrup havde tegnet det i 1894.

Fra boet efter fru Marie de Neergaard, Gunderslevholm, modtog vi en stor og særpræget gave, omfattende danske tekstiler og orientalske dragter m. m., hjembragt fra en rejse.

Frk. Mejer, Vallensved, skænkede museet en samling hjemmenvævede tekstiler og bødkerværktøj. Fra fru Jenny Christensen, Fensmark, kom sten-
hugger- og skovarbejderværktøj m. m.

Overlærer fru Svensson, Roskilde, var giver af en Holmegaard glasspokal, et skakspil af keramik, et dukkeservice o. a.

Fra arvingerne efter skibsbygger Magnus Jacobsens enke, Karrebæksminde, indgik skibsbyggerværktøj, modeller o. a.

Museets virksomhed.

Under kloakudgravning i Karrebæksminde stødte man på et anlæg af sten og planker, der har sikret gennemsejlingen fra Smålandshavet til Karrebæk fjord, det gamle Mindegab. Museet fik forbindelse med Næstved Sportsdykkerklub, som fastslog omfanget af det moleanlæg, ved indsejlingen, hvis eksistens under vandet allerede var kendt, og påtog sig at gennemføre opmåling og undervandsfotografering af det bevarede.

Arkæologistuderende Anders Fischer foretog for museet en udgravning i Holmegaards mose og gjorde herunder en enestående opdagelse: Nogle ituslåede flintstykker viste sig tilsammen at udgøre en fallossten med ornament, indridset i kalklaget. Genstanden er simpelthen uden sidestykke og vil derfor tilgå Nationalmuseet.

Samlingerne i tilbygningen ved Helligåndshuset omordnedes, og museets samling af skydeskiver overførtes til en af Næstved-stuerne fra det store tekstilrum, hvor man så lavede en ny ophængning af navneklude.

Ved juletid arrangeredes en udstilling af den ovenfor omtalte gave fra Gunderslevholm.

Næstved kommunale skolevæsen afsatte tre ugentlige timer på museumslektorens (= museumsinspektørens) skema til undervisning på museet af skoleklasser i byens område. Der er udarbejdet undervisningsmateriale til flere emner.

Museet har en tid været delvis lukket, og besøgstallet udgjorde 2040.

F. Michelsen.

NÆSTVED MUSEUM

Arsberetning 1971-72.

Regnskab 1. april 1971-31. marts 1972.

Udgifter:	Kr. Ø.	Indtægter:	Kr. Ø.
Lønninger	11.786,40	Tilskud fra staten	27.318,53
Lokaler	22.946,39	Tilsk. fra amt, kommuner	51.257,00
Samlinger	14.995,88	Andre tilskud	4.610,00
Inventory	218,14	Entréindtægter m. m.	747,50
Andre udgifter, herunder telefon, kontorudgifter, bibliotek, transport, re- præsentation m. v.	8.533,40	Lejeindtægter	900,00
At overføre til næste år...	73.223,47	Renteindtægter	3.025,39
		Ekstraordinære indtægter	10.000,00
		Diverse	249,00
		Overført kassebeholdning fra forrige år	33.596,26
	<u>Kr. 131.703,68</u>		<u>Kr. 131.703,68</u>

Fund og indkøb.

Fra mindre undersøgelser i forbindelse med nedrivninger i Næstved er der indgået en del keramikrester. Da ejendommen Farvergade 7, Næstved, blev nedrevet, erhvervedes der her dekoreret bygningstømmer fra 1598.

Der er indkøbt en del Kählerkeramik, bl. a. et unikum, et keramik-

alter, udført 1890 af K. Hansen Reistrup, og en krukke fra samme tid, sign. Th. Bindsbøll. Af Jens Thirslunds frembringelser erhvervedes fliser, tallerkener og bonbonnierer. Endelig indkøbtes en sølvske af Næstved-mesteren Hans Morten Svane.

Gaver.

Modsat forrige år indgik gaverne ret sparsomt. Det kan nævnes, at museet modtog en del skomagerværktøj af tømrer Poul Nielsen, Næstved, og at man fik en kasse gammelt juletræsdynt fra E. Nielsen, Blegdammen 5, Næstved.

Museets virksomhed.

I Helligåndshusets kirkesal arrangeredes i september 1971 en særudstilling „Blomster og engelsk fajance“, der var besøgt af henved 3.500 mennesker, som kunne gå direkte fra gaden ind til udstillingen. Desuden har der været en lille juleudstilling og en opstilling af det ovenfor omtalte alter. Begge kunne ses fra vindfanget mod Ringstedgade i Helligåndshusets vestgavl. Endelig har der også været lejlighed til at se fallostenen.

Arkæologistuderende Anders Fischer har ledet to udgravninger af bronzealdergrube i Næstveds udkant.

Næstved Sportsdykkerklub har fortsat sine undersøgelser af moleanlægget ved Mindegabet i Karrebæksminde.

Museumsundervisningen er blevet fortsat, og til emnerne bondekultur, Helligåndshuset, spedalskhed og besættelsestiden er der udarbejdet materiale. Landbrugsafdelingen blev omordnet og forsynet med ny skiltning til undervisningsbrug.

Besøgsantallet steg til 5.100.

F. Michelsen.

SYDSJÆLLANDS MUSEUM VORDINGBORG

Regnskab 1970/71

<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Tilskud fra kulturministeriet	12.682,65	Lønninger	26.450,00
Tilskud fra amt og kommuner	17.815,40	Lys, varme og rengøring... ..	9.249,54
Andre tilskud	500,00	Vedligeholdelse + forsikring	2.536,72
Tilskud fra kulturministeriet til sikringsanlæg... ..	4.500,00	Undersøgelser, konservering m. v.	3.385,58
Kontingent fra Museumsforeningen	600,00	Kontorhold, telefon m. v.	1.495,68
Entréindtægter	5.224,50	Inventar	1.806,16
Salg af postkort m. v. ...	206,50	Bibliotek	212,20
Renter	2.249,36	Diverse	102,69
Diverse	71,77		
	43.850,18		45.238,57
Beholdning overført fra forrige år	26.677,85	At overføre til næste år...	25.289,46
	<u>70.528,03</u>		<u>70.528,03</u>

Besøgstal i 1970: 9000, heraf 2000 skolebørn, der har besøgt museet som led i skoleundervisningen.

Undersøgelser: Fortsat undersøgelsen af tidlig Maglemoseboplads i Bar-mosen nordvest for Vordingborg samt prøvegravning på formodet „Bromme-boplads“ på Knudshoved odde.

I anledning af ombygning af apoteket i Vordingborg er officinet fra 1826 blevet opmålt og fotograferet. Udstyret og inventaret er overført til museets magasin med fremtidig genopstilling for øje.

Under nedrivningen er præstegården i Vordingborg fra 1860'erne blevet gennemfotograferet.

T. Worsaae.

SYDSJÆLLANDS MUSEUM VORDINGBORG

Regnskabet 1971/72

<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Tilskud fra kulturministe- riet	18.442,52	Lønninger	26.934,00
Tilskud fra amt og kom- muner	26.644,50	Lys, varme og rengøring...	9.964,99
Andre tilskud	500,00	Indkøb	650,00
Kontingent fra Museums- foreningen	560,00	Undersøgelser	1.450,49
Entréindtægter	4.861,00	Konservering	2.645,00
Salg af postkort m. v....	451,50	Forsikring	402,00
Renter	1.983,70	Fotoudstyr	2.213,75
	53.443,22	Inventar	985,95
Beholdning oveført fra forrige år	25.289,46	Kontorhold, telefon m. v.	1.198,35
		Bibliotek	271,00
		Diverse	327,25
			47.042,78
		At overføre til næste år...	31.689,90
	<u>78.732,68</u>		<u>78.732,68</u>

Besøgstal i 1971: 8672, heraf 2067 skolebørn, der har besøgt museet som led i skoleundervisningen.

Undersøgelser: Fortsat udgravning af boplads fra yngre bronzealder på Knudshoved odde. I forsommeren 1971 afsluttedes undersøgelserne i Bar-mosen af tidlig Maglemoseboplads.

Nyerhvervelser: Maleri, udsigt fra Oringe mod slotsruinen, dateret 1828.

Nyindretninger: Nyopstilling af oldsagssamlingerne er under forberedelse.

T. Worsaae.

MØNS MUSEUM

Regnskab 1/4 1971-31/3 1972.

<i>Indtægt:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Statstilskud	23.312,25	Løn, til kustoden	18.010,25
Amtstilskud	8.900,00	Løn, andet personale ...	3.738,60
Kommunetilskud	30.000,00	Lejeværdi øvr. bygninger	8.500,00
Kontingent fra medlemmer	1.420,00	Prioritetsudgifter	1.673,00
Entréindtægt	3.538,50	Vedligehold af bygninger	31.550,67
Salg af postkort	410,00	Vedligeh. af installationer	387,64
Lejeindtægter, garager ...	7.345,00	Lys og varme	9.314,41
Lejeværdi øvr. bygninger	8.500,00	Skatter, afgifter og forsikr.	6.013,29
Renter	1.597,24	Rengøringsmidler	295,91
Afskrevet på formuen.....	5.324,27	Indk. af museumsgenstande	1.428,10
		Diverse materiel	1.599,63
		Telefon og kontorhold ...	3.162,20
		Kaffe ved møder	376,02
		Repræsentation	275,15
		Fragt	93,15
		Udstilling	338,41
		Renter og afdrag, banklån	3.590,83
	<u>Kr. 90.347,26</u>		<u>Kr. 90.347,26</u>

Besøgstallet sommeren 1972 ca. 9000.

Efteråret 1972 havde museet en udstilling – vi kaldte den fra „Tranlampe til neonrør“ – godt besøg, især skoler, mange anvendte det som stile-mne.

Af nye effekter til museet kan nævnes: 1 samling forskellige vægte og lodder, Toldkammeret. Spiret af det nu nedrevne havneslot, Møn kommune. 1 slagbænk 1800-tallet, fru Karen Andersen, Hårbølle. Reproduktion af familien Hage og dennes gård, købmand Brandt Jørgensen, Stege + en samling dukketøj. Petroleumslampe, Magnus Jansen, Nyord. 6 fine gamles stik, sign. S. L. Lange, motiver Liselund, fru Britze Nielsen, Katedralvej, Stege. 1 køreslag, har tilhørt Tutein, Marienborg, Harald Hansen, Askeby. 1 samling gamle dokumenter, gdr. Paul Diderichsen, Sønderby. Tekstiler, 1 kogeboog 1850, Anna Olsen, Askeby. 1 samling tekstiler, gamle og en del nyere fra 1900-tallet, Emanuel Rasmussen, Bissinge. Franskmonstret brudesjal, læge Jørgensen, Keldby. Hårarbejde, 1 sjælden gammel håndlygte, Frede Scheye, Vindebæk. 1 gramofon, købmand Anker Sandgaard.

Endvidere må nævnes et lokale 99 m² (før loftstrum) er gjort i stand, og er nu i brug som udstillingslokale.

Ny stor møntsamling – 1 stor dukkeafdeling – museets maritime afdeling er ligeledes anbragt her.

Museet har fået installeret tyverialarm og specielle forskriftsmæssige alarmer på møntsamlingen.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV 1971.

Arkivets 12 medarbejdere har haft et travlt år i 1970. Arbejdet med registrering og arkivering er som sædvanligt udført på to månedlige aftener året rundt, og det har så nogenlunde været muligt at få sagerne fra hånden, efterhånden som de er indkommet. Af vigtigere indgåede sager kan nævnes:

Glumsø Biblioteksforening 1934-61 (2 bd.), Åsø Læseforening 1879-1907 (1 bd.), Husmandsforeningerne for Vallensved 1903-69 (13 bd.), Herlufsholm 1904-70 (18 bd.) Karrebæk 1963-69 (1. bd.), Fodby 1903-69 (4 bd.). Vejlv sogns arbejderforening 1915-66 (13 bd.), Toksværd Gødningsforening 1916-70 (1 bd.), Toksværd Afholdsloge 1922-67 (3 bd.), Sipperup Andelsfryseri 1950-65 (1 bd.), Hyllinge Gymnastikforening 1911-26 (1 bd.), Skelby-Rislev Hesteforsikring 1907-62 (5 bd., 2 pk.), Skelby Haglskadeforening 1915-62 (1 bd.), Skelby udflytteres Brandforsikring 1895-1963 (3 bd.), en elevs dagbog for ophold på Haslev Højskole 1893-94 (1 bd.). Desuden billeder, kontrakter, skøder, brochurer og andre småtryk samt en del privatarkiver.

I samarbejde med LOF har man gennemført et slægtsforskningskursus med 19 deltagere. Pens. førstelærer Alfr. Nielsen, Glumsø, har gennemregistreret „Jul i Næstved“ 1943-55 (det udkomne) og den lokale Næstved-blæksprutte „Spyfluen“ 1946-48 (det udk.). Avisregisteringen er fortsat og årgangene 1850-55 af Næstved Avis er registreret.

Fra Rigsarkivet er anskaffet xerox-kopier af folketællingslisterne for diverse år fra 1787 til 1860 for Næstved Købstad, Herlufsholm, Karrebæk og Toksværd sogne, og de er nu tilgængelige for interesserede. En række sager er afsendt til og modtaget fra andre arkiver landet over; mange forespørgsler er besvaret og materiale stillet til rådighed for forskere, pressen og andre.

Arsberetning 1972.

Arbejdsudvalget har været samlet de sædvanlige 2 registreringsaftener om måneden. Af større indsamlede, registrerede og arkiverede sager kan nævnes:

Lille Næstved og Karrebæk brugsforeninger; Husmandsforeningerne i Fensmark, Holme-Olstrup og Toksværd; Andelsmejerierne i Holsted, Sandby (Konradsminde) og Toksværd; Demants vaskeri; Marvede Husflidsforening; Sjællands brandforsikring for mindre landbygninger, Præstø amt; Næstved Gasværk; Næstved Husmoderforening; Muremester Peter Larsens arkiv; tømrer Carl Lorents Jensens arkiv; fhv. boghandler G. Lundstein-Ibsens arkiv; fotograf i Glumsø Otto Nielsens arkiv med 13.000 fotografiske negativplader; Fotograf K. Knudsens arkiv med ca. 72.000 fotografiske negativplader; resterne af fotograf J. B. Melbergs arkiv med 1.300 fotografiske negativplader. Ialt er indgået 205 protokoller og 150 billeder (foruden negativpladerne). Endvidere breve, jubilæumsskrifter, medlemsblade, koppeattester, skudsmålhbøger, programmer, brochurer, vedtægter, diplomer, fæstebreve, kort, tegninger m. m.

En særlig opgave har været indsamlingen af 16 og 35 mm film, som indtil nu har bragt 46 filmspoler til huse.

Lokalhistorikeren Niels Stenfeldts håndskrevne bøger om Skelby sogn, Tybjerg sogn og Hjælmøgaard er fotokopieret. Fra Rigsarkivet er hjemkøbt fotokopier af folketællingslisterne i diverse år 1787-1860 for Vejlø, V. Egesborg, Hammer, Næstelsø, Mogenstrup, Rønnebæk, Olstrup, Fensmark, Rislev og Tybjerg sogne.

Med støtte af Storstrømsamtet og i samarbejde med Næstved Fotoklub har man gennemført en fotografering af 150 nedlagte skoler i arkivets område under titlen „Her lå en skole“. Det store materiale er nu ved at blive ordnet.

Publikums benyttelse af arkivets samlinger er stærkt stigende, både ved besøg i arkivet samt ved skriftlige og telefoniske henvendelser.

Avisregistreringen af de gamle Næstvedblade er fortsat, og Næstved Avis er færdigbehandlet for årene 1848-60.

Materiale til arkivet modtages gerne. Det kan indleveres ved bibliotekets udlånsskranke.

A. Strange Nielsen.

FAXE HERREDS LOKALHISTORISKE ARKIV

Beretning for 1970/71 og 1971/72.

Arkivets medarbejdere har såvel udadtil som indadtil støt arbejdet videre mod det mål, som er opstillet, at tilvejebringe den størst mulige samling og viden om personer, topografi og virksomheder i Faxe herred.

Den udadvendte aktivitet har omfattet udstillingen i Sparekassen SKS's vindue i Faxe, og der er hidtil arrangeret 8 forskellige udstillinger over emner fra Faxe herred.

Denne udstillingsvirksomhed vil i videst mulige omfang søges fortsat og eventuelt øget med lånt materiale, da denne kontakt med publikum har ført en værdifuld forøgelse af arkivets samlinger med sig. Serien „Lørdagens Billede“ i Østsjællands Tidende har ligeledes kun givet positive resultater. De billeder fra arkivets samlinger, som er vist her, har dels fortalt noget om, hvad arkivet søger og derigennem bragt mange interessante ting frem fra skuffer og gemmer til gavn for arkivet, og dels givet arkivet svar på stillede spørgsmål. Desværre er denne aktivitet indstillet på grund af manglende interesse fra bladets side. Der er i den 2-årige periode modtaget 268 afleveringer, repræsenterende 4118 enkeltstykker, nemlig 2065 billeder og dias, 339 prospektkort fra Faxe herred, 217 protokoller fra virksomheder, foreninger og lign., 42 skudsmålsbøger, 2 slægtstavler, 131 bind faglitteratur, lokalhistorisk litteratur m. v. og 1322 andre stykker arkivalier. Frmhæves bør arkivalierne fra: Hesteforsikringen for Faxe-Hylleholt sogne og omegn 1906/29. Borup Andelsmejeri, heri forhandlingsprotokoller 1889/1963. Faxe-Faxe Ladeplads Gasværk. Kongsted og Omegns kontrolforening 1935/

68. Faxe Håndværker Sygekasse 1872-1970. Dalby-Tureby og Omegns Fremtids Vaabenbrødre 1879-1960. Fugleskydningselskabet for Dalby og emegn 1905/60. Livsforsikringselskabet for heste i Dalby 1857-1962. Faxe tekniske Skole. Spjellerup-Smerup-Vemmetofte Sognes Sygekasse. Landinspektør P. M. Kruuse af Rode's arkiv, heri hans journaler 1859/92 og mange matrikelkort 1860-1901. Endvidere 2 protokoller over stenbrydernes kalkstensproduktion i Faxe Kalbrud 1866 og 1905. Roholte Brugsforening 1883-1929.

Privatarkiver fra slagtermester H. Svendsen, Faxe Ladeplads og vognmand Karl Kristjansen, Faxe, heri dagbog fra Georg Stage-togt 1908.

Emneregistrering af arkivets samlinger er taget op og vil blive udbygget mest muligt.

Arkivets lokale på Vemmetofte Kloster er langt hurtigere end forudset blevet for lille, og det må nu påregnes, at man i hvert fald indenfor 2 år kommer i alvorlig pladsnød.

En ansøgning til Faxe kommune om at tage hensyn til arkivet og dets pladsbehov i forbindelse med projekteringen af det nye bibliotek, som Faxe kommune vil opføre, er resulteret i et tilsagn fra kommunen om, at der i de foreliggende biblioteksplaner er stillet ca. 120 m² lokaler til rådighed for arkivet i kælderetagen. Biblioteket skal stå færdig i 1974. Når arkivet endvidere får mulighed for at benytte andre af bibliotekets faciliteter, vil pladsbehovet være dækket foreløbig.

Økonomien må betragtes som tilfredsstillende. Der arbejdes med et budget på ca. 4.200 kr., der dækkes ved tilskud fra Faxe og Rønnede kommuner samt flere af de lokale pengeinstitutter og enkelte private virksomheder. Udover de absolut nødvendige driftsomkostninger tillader det dog kun beskedne investeringer.

Ejgil Pedersen, arkivleder.

A/S SYDSJÆLLANDS JERN FORRETNING

»STÅLGÅRDEN« NÆSTVED . TELEFON *723300 . GIRO 6514

**Det går
hurtigere i
Sparekassen**

SPAREKASSEN

skS

**København-Sjælland
NÆSTVED**

Mere end 250 afdelinger i København og på Sjælland

N° 6.

Tredde Klasse

III Documenter eller Administrative
papirer og 5 ltr. C.

I Nogenbønder 12 Skilling.

København 1853. Kolding

Kære Kære Venner
I den hederfulde Hæderfulde Hæderfulde
Hæderfulde Hæderfulde Hæderfulde
Hæderfulde Hæderfulde Hæderfulde
Hæderfulde Hæderfulde Hæderfulde

Jeg vil meddele at den 6te Maj 1853
blev der indbragt et Brev som
blev indbragt af den 6te Maj 1853
blev der indbragt et Brev som
blev indbragt af den 6te Maj 1853
blev der indbragt et Brev som
blev indbragt af den 6te Maj 1853
blev der indbragt et Brev som
blev indbragt af den 6te Maj 1853

Med venlig Hilsen
Kolding den 6te Maj 1853

Kolding den 6te Maj 1853

K. Sander

G. S. S. ... 17. 29/
S. S. S. ... 1-51/
S. S. S. ... 2-
S. S. S. ... 1-
S. S. S. ... 16. 78/
S. S. S. ... 17. 78/

Sander's Brev

Kobmand Egedius Ferdinant Sander's borgerbrev dateret 6. Maj 1853.

Efter 120 års handel med korn og foderstoffer i købmandsgården i Ringstedgade har firmaet nu koncentreret sin virksomhed på Næstved havn.

Deres bank . . .

. . . banken I centrum

Hovedkontor: Axeltorv 4 - Tlf. 721500

Søndre afdeling: Grønlandsvej - Tlf. 725544

Nordre afdeling: Ringstedgade 157 - Tlf. 725655

Østre afdeling: Hvedevænget 80 - Tlf. 725840

Vestre afdeling: Slagelsevej 67 - Tlf. 725666

Brændselolie

4 K - Olie ^{A/s}

Næstved

TELEFON 72 14 20

Også denne bog

er trykt i

N. P. Christensens Bogtrykkeri

Riddergade 7 . 4700 Næstved

Telefon (03) 72 44 00

Boligråd til andet og mere end husbehov

Spørg

SPAREKASSEN
København - Sjælland

sks

Store-Heddinge

Bygge selv
eller købe færdigt?
-hva' med pengene?

Bikuben

Stevns Sparekasse-Bikuben

Algade 30 - 4660 Store-Heddinge

Telefon 70 21 08 - Postgiro 434 43

ÆLDRE ÅRGANGE

af samfundets årbøger kan købes hos samfundets kasserer for nedenstående priser, for medlemmer dog med 25 procent rabat:

1.	Årgang 1912	Udsolgt	Kr.	
2.	— 1913	Udsolgt	—	
3.	— 1914	—		20,00
4.	— 1915	—		20,00
5.	— 1916	—		20,00
6.	— 1917	Udsolgt	—	
7.	— 1918	Udsolgt	—	
8.	— 1919	—		20,00
9.	— 1920	Udsolgt	—	
10.	— 1921	Udsolgt	—	
11.	— 1922	Udsolgt	—	
12.	— 1923	Udsolgt	—	
13.	— 1924	Udsolgt	—	
14.	— 1925	—		25,00
15.	— 1926	—		20,00
16.	— 1927	—		10,00
17.	— 1928	—		10,00
18.	— 1929	—		10,00
19.	— 1930	—		5,00
20.	— 1931	—		5,00
21.	— 1932	—		5,00
22.	— 1933	—		5,00
23.	— 1934	—		5,00
24.	— 1935	—		5,00
25.	— 1936	—		5,00
26.	— 1937	Udsolgt	—	
27.	— 1938	Udsolgt	—	
28.	— 1939	Udsolgt	—	
29.	— 1940	—		20,00
30.	— 1941	—		20,00
31.	— 1942	—		20,00
32.	— 1943	Udsolgt	—	
33.	— 1944	Udsolgt	—	
34.	— 1945	—		5,00
35.	— 1946	—		10,00
36.	— 1947	Udsolgt	—	
37.	— 1948	—		20,00
38.	— 1949	—		10,00
39.	— 1950	—		20,00
40.	— 1951	—		15,00
41.	— 1952	—		20,00
42.	— 1953	Udsolgt	—	
43.	— 1954	—		20,00
44.	— 1955	—		20,00
45.	— 1956	—		20,00
46.	— 1957	—		20,00
47.	— 1958	—		20,00
48.	— 1959	—		10,00
49.	— 1960	—		20,00
50.	— 1961	—		15,00
51.	— 1962	—		10,00
52.	— 1963	—		10,00
53.	— 1964	—		10,00
54.	— 1965	—		10,00
55.	— 1966	—		10,00
56.	— 1967	—		10,00
57.	— 1968	—		15,00
58.	— 1969–70	—		18,00

INDHOLDSFORTEGNELSE

FRØSLEVKLOKKENS RELIEFFER. Af <i>Knud-Niels Liebgott</i>	291
FAMILIERNE I EN LANDSBY I GODT 100 ÅR. LYSTRUP BY 1787-1911. Af <i>Grete Rung</i>	316
LITTERATUR OM PRÆSTØ AMT 1970-71. Ved <i>A. Strange Nielsen</i>	370
LITTERATUR OM PRÆSTØ AMT 1971-72. Ved <i>A. Strange Nielsen</i>	375
J. P. ELLEHØJ IN MEMORIAM	381
HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1970-71	382
PRÆSTØ AMTS MUSEER OG ARKIVER	385